

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Segons consta a l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà celebrat el 5 de desembre de 1852, i amb motiu de la tempesta ocorreguda el 22 i 24 de novembre, el Govern de la Província demanà una notícia dels danys causats en el terme, per la qual cosa el consistori dividí el terme en seccions, la 2^a de les quals comprenia "Desde este (camí de Santa Margalida) al de Can Canals" (AMA. Sig. 32).

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 3º El de Son Sureda" (AMA Sig. 42).

El 24 d'octubre de 1886 el mateix ajuntament va aprovar la declaració de camins veïnals de diversos camins del terme, entre ells el de Can Canals (AMA Sig. 42), quedant a exposició pública els avantprojectes dels camins, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de Can Canals diu: "Tiene un origen en la villa de Artà en el extremo de la calle Mayor, y conduce a varios predios. En general está bien alineado, y en regular estado de conservación. Su latitud suele estar comprendida entre 3 y 5 metros.

Se desea incluir en el plan, desde su origen hasta la finca conocida con el nombre de "S'As d'oro", cuya parte tiene de longitud 1 kº. 226 metros" (AMA. Sig. 636).

El 2 de setembre de 1894 l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà reflecteix la remissió per part de la Comissió Provincial de l'avantprojecte de reforma "de los caminos que desde el vecinal de S. Pusa conduce al predio Son Vives, y desde el vecinal de Can Canals al Pou del Rafal y puestos sobre la mesa y examinados por los señores concejales, se acordó su exposición al público por término de 30 días a efectos de reclamación previo el correspondiente anuncio en el Boletín Oficial de la provincia" (AMA. Sig. 46).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de Can Canals, amb inici a Artà, final a la "Caseta As de Oro", i una longitud de 1.226 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de Can Canals, amb una longitud de 1 quilòmetre 226 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

El 5 de febrer de 1905, en el ple de l'Ajuntament d'Artà i "A propuesta del Señor Presidente se acordó la venta en pública subasta de la tierra procedente del

camino de Can Canals” (AMA. Sig. 51); el 21 de març de 1909 es produí una altra subasta de terra “procedente de la limpieza del camino vecinal de Can Canals...” (AMA. Sig. 52).

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 3 de març de 1914 es va acordar l'inici de les obres d'habilitació “del camino vecinal de este termino llamado de la Ermita que empieza en Artá y siguiendo en su comienzo el camino vecinal llamado de Can Canals pasa por Son Sureda y Can Canals y termina en la Ermita pública de Ntra. Sra. de Belen con una longitud aproximada de nueve kilometros, camino que fue declarado vecinal por el Sr. Gobernador Civil en 21 de Abril de 1887 y a fin de poder concurrir al II Concurso de subvenciones y anticipos que ha de celebrarse en Palma el dia 25 del actual...” (AMA. Sig. 54).

Aquest concurs es regia segons la llei de camins veïnals de 29 de juny de 1911 i el reglament per a la seva execució de 23 de juliol de 1911. Segons l'article 1er de la llei “Se considerarán como caminos vecinales, a los efectos de la presente Ley, los caminos carreteros de servicio público establecidos en condiciones de economía que no sean de cargo exclusivo del Estado, de las Provincias o de los Municipios.

No podrá concederse subvención, ni empezarse la construcción de un camino vecinal sin la previa declaración de utilidad pública decretada por el Ministerio de Fomento, mediante información pública practicada al efecto...”

Per altra banda, l'article 1er del reglament per a l'execució de la llei de camins veïnals diu: “1. Son caminos de servicio público a los efectos de la Ley: los que enlacen un pueblo con otro, con una estación de ferrocarril, con un puerto, cala o embarcadero, con un mercado o establecimiento de servicio o utilidad pública o con una carretera construida o camino vecinal en buen estado de conservación por los cuales se pueda ir a cualquiera de esos puntos; los que enlacen dos de éstos; los que dentro de un Municipio enlacen la cabeza del mismo con los suburbios, en caso de que estén separados por parte no edificada en más de dos kilómetros; o los que así sean declarados de Real orden, oído el Consejo de Obras públicas y el de Estado” (AGCM. Sense signatura).

El 20 de gener de 1923 l'acta del ple de l'ajuntament artanenc reflecteix la recomposició per part dels peons dels camins veïnals d'Albarca, s'Estelrica, Can Canals i del Racó (AMA. Sig. 57).

En una altra sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 29 de gener de 1932, es va aprovar un compte de 67 pessetes per jornals invertits en el camí de Can Canals, i el 5 de febrer un compte de 44 pessetes pel mateix concepte (AMA. Sig. 61).

El 27 de maig de 1932 “El Sr. Alcalde dice que habiéndose parcelado parte de la finca C'an Canals convendria declarar vecinal o municipal el camino que va a la misma y que ya lo es hasta la Caseta de S'as d'oro, estando dispuestos los propietarios a ayudar a las obras necesarias y para determinar cuales han de ser estas y que dichos propietarios puedan hacer constar sus ofrecimientos por escrito, se acuerda por unanimidad, despues de hacer uso de la palabra los señores Servera y Oleó que la Comisión de Obras estudie este asunto” (AMA. Sig. 61).

En carta dirigida a l'Ajuntament d'Artà el 25 de febrer de 1934, diversos veïnats exposaven que el camí de Can Canals havia estat declarat veïnal, deixant de banda un tram del mateix camí que anava fins a Can Canals i Son Sureda, per la qual cosa “se atreven a suplicar los recurrentes, que previos los informes que creen necesarios, se

dignen dar por presentada esta instancia y acordar la prolongación del camino vecinal existente hasta llegar al empalme de los caminos que conducen a los predios Can Canals y Son Sureda de este término municipal” (AMA. Sig. 2). En el ple celebrat pel consistori artanenc el 13 de març de 1934 es va llegir una instància firmada per diversos propietaris de finques rústiques que feien partió amb el camí de Can Canals “solicitando que la porción de dicho camino comprendida entre la caseta de As d'oro y el punto en que se une con el de Son Sureda sea declarado municipal...” (AMA. Sig. 62). Relacionada amb aquesta petició, el 16 de maig de 1937 s'acordà que la comissió d'obres vagi a marcar el traçat dels camins de Can Canals, Can Guidet i el Rafal “y que está acordado, en anteriores sesiones, convertirlos en caminos municipales” (AMA. Sig. 64).

El 28 de maig de 1936 l'ajuntament aprovà una relació de jornals invertits en obres municipals, entre els quals apareix un compte de 67 pts 50 cts per adobs en el camí de Can Canals (AMA. Sig. 63). El 17 de novembre del mateix any l'ajuntament tornà a aprovar una relació de jornals invertits en obres municipals, entre els quals apareix un compte de 116'50 pts per adobs en els camins de Can Canals i Son Sureda (AMA. Sig. 63).

L'11 de novembre de 1939 un dels regidors artanencs proposà “que el Ayuntamiento lleve a cabo el ensanche y reparación del camino denominado dels Olors en el tramo comprendido frente a la finca de Don Juan Quetglas (unos cien metros) y el camino de Can Canals en el sitio denominado "La Curva de l'aubelló" frente a la finca de Don Bartolomé Esteva Flaquer”, i es va acordar dur a terme les obres mitjançant subhasta (AMA. Sig. 66). Tot i que aquesta documentació anomeni el camí dels Olors, la corba de l'Albelló es troba al camí de Can Canals.

A l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 23 de gener de 1940, consta que “A solicitud del Señor Sansaloni, el Secretario manifiesta que repasadas las actas del Ayuntamiento no aparece que el camino de C'an Canals haya sido declarado municipal, suponiendo que ello obedece a un descuido, ya que cree recordar que el acuerdo fue tomado en este sentido. En vista de ello, y a propuesta del mismo Señor Sansaloni, se acuerda declarar municipal dicho camino hasta el cruce de los predios Son Sureda y C'an Canals” (AMA. Sig. 66). L'1 d'agost del mateix any el Sr. Sansaloni exposà la cessió per part d'un particular del terreny necessari per eixamplar el camí (AMA. Sig. 67).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de Son Sureda (ARM. Sig. 593).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el “camino de C'an Canals” (ARM. Sig. 2265).

En sessió plenària celebrada pel mateix ajuntament el 17 de febrer de 1971 es varen aprovar els projectes de pavimentació asfàltica dels camins de sa Corbaia i Can Canals (AMA. Sig. 72).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de Can Canals és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a Artà i final a la font de les cases de Can Canals, amb una longitud de 2 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El 28 d'agost de 1975 el consistori artanenc acordà "Reconstruir una "esportallada" que se ha producido en el muro de contención del camino de Ca'n Canals a la altura de la finca de'n Caragol de Na Pati" (AMA. Sig. 72).

El camí de Can Canals és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de Can Canals (AMA. Sense sig.).

Camí de Son Sureda

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 3º El de Son Sureda" (AMA Sig. 42).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de Son Sureda (ARM. Sig. 593).

Camí de les Clavegueres

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 19 de març de 1938, s'acordà per unanimitat "que la brigada municipal proceda al arreglo del camino de Son Pusa y del tramo del otro camino denominado Las Clavagueras" (AMA. Sig. 65).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- En el noticiari de la revista *Bellpuig* (núm. 512, 20 de gener de 1995) aparegué la notícia de l'aparició d'unes barreres a l'entrada del camí de Can Canals: "Fa un parell de setmanes que a l'entrada del camí que condueix a les cases de Can Canals, han posat unes barreres metàl·liques, encara que no estan tancades a pany i clau . Això no tendria

més importància si no fos que aquest camí té empriu a altres finques segregades fa molts anys...” (pàg. 59).

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1552, el camí *públic* pel qual se va a la possessió de Joan Sureda (pàg. 25), i l'any 1568, el camí *públic* pel qual se va a la mar i a diverses possessions (Can Canals, Son Sureda, Binialgorfa) (pàg. 26).

- GILI (s.d), a la seva obra *Artà en el segle XVII*, encara inèdita, presenta una llista de camins que apareixen a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1616, el camí qui va a Son Sureda, dit les Clavegueres.

- VALERO I MARTÍ, G. (1993). Tom III. A la pàg. 618 podem llegir: “Des de les cases de Can Canals tornam al camí de carro que condueix a Artà [...]. Un poc després del pou d'en Petro comença l'asfalt”.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DESPUIG, Antoni (1785) *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Apareix aproximadament el tram 1.

- COELLO, Francisco (1851) *Atlas de España y sus posesiones de Ultramar. Islas Baleares*. Escala 1/200.000.

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artà. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de “Camino de Can Canals”.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix amb el topònim de “Cami de Ca'n Canals”.

- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artà (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973)*. Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 1.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix com a “camino carretero”.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1989). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/50.000. Full 672 (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 18 d'agost de 1779 es va registrar la capbreuació d'una peça de terra en el lloc de Sos Monjos, "Linda dicho predio con tierras de la Possession Son Forteza del Conde de Montenegro con el Camino Real por el qual se va a dicha Possession, y a la de Son Sureda" (ARM. Sig. ECR 859).

L'any 1821 la secció de correus, camins i canals del Govern va demanar notícies a tots els ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i travessies, per formar el corresponent expedient. L'Ajuntament d'Artà responia el següent: "Los caminos generales que hay en este termino son medianamente buenos, particularmente el que conduce a Palma, el de Son Servera y Capdepera, no tanto el de Morell, el de Son Forteza, el de sos Sanchos, y el de Abarca que estan un poco estropeados" (AGCM. Sig. X-822/9).

El 24 d'octubre de 1886 l'Ajuntament d'Artà va aprovar la declaració de camins veïnals de diversos camins del terme, entre ells el de Son Forteza Nou (AMA Sig. 42), quedant a exposició pública els avantprojectes dels camins, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de Son Forteza Nou diu: "Este camino empalma con el anterior [camí de Son Canals] y conduce a varios predios. Su latitud es variable, y suele estar comprendida entre 3 y 5 metros. Tiene fuertes pendientes, y atraviesa el torrente "dels Revoltos" por el cauce. Se desea incluir en el plan la parte comprendida entre el camino de "Son Canals" i el predio "Son Forteza", cuya longitud es de 609 metros" (AMA. Sig. 636).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de Son Forteza Nou, amb inici a Can Canals, final a Son Forteza, i una longitud de 609 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de Son Forteza Nou, amb una longitud de 609 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

A la sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 22 de gener de 1911 la comissió de policia urbana i rural donà compte d'haver assenyalat la línia divisòria entre el camí veïnal de Son Forteza Nou i la finca anomenada Ca na Monja, autoritzant als propietaris de la finca per fer la paret de tancament (AMA. Sig. 52 B).

L'1 de gener de 1933 "El Sr. Alcalde manifiesta que han ido a visitarle una comisión de vecinos de esta villa todos ellos propietarios de fincas rústicas lindantes con el camino de Son Forté Nou ofreciéndose a prestar un jornal cada uno si el Ayuntamiento quiere enviar la brigada a recomponer dicho camino. Se acuerda por

unanimidad acceder a la petición de dichos vecinos”; el 15 de gener del mateix any “Después de dar cuenta el Sor. Alcalde de la reunión tenida con los propietarios interesados directamente en el arreglo y ensanche del camino de "Ses Veyetas o Son Forté Nou" y de manifestar el Sr. Oleó que calcula el coste de dichas obras en unas cuatrocientas pesetas, se acuerda por unanimidad que el Ayuntamiento ayude al arreglo dicho con la cal necesaria y la mano de obra de maestro, supeditando dicha ayuda a que los vecinos realicen antes las obras de desmonte y explanación necesarias” (AMA. Sig. 62).

A la sessió plenària celebrada el 26 de març de 1933 es va aprovar un compte de 44 pts 25 cts en concepte d'adobs en el camí de Son Forté Nou (AMA. Sig. 62).

El 7 de novembre de 1933 el consistori artanenc aprovà un compte de 70 pessetes i 80 cèntims invertits en la construcció d'una paret en el camí de Son Forté Nou (AMA. Sig. 62).

El 22 de desembre de 1941 es va aprovà una relació de jornals invertits en l'adob dels camins de Son Puça, Son Forteza, Can Canals i Son Forté Nou (AMA. Sig. 67).

En sessió plenària celebrada el 19 d'abril de 1948 es varen aprovar una sèrie de comptes per jornals invertits en obres municipals, entre les quals n'apareix un per adobs en el camí de Son Forté Nou (AMA. Sig. 68).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de Son Forté Nou (ARM. Sig. 593).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 4 d'abril de 1957 “Por Secretaría se da cuenta de una instancia suscrita por cincuenta y tres vecinos de esta propietarios y cultivadores de fincas procedentes de las parcelaciones de Son Sureda y Son Forté Nou, que representan unas doscientas cuarteradas en la que solicitan que el camino que partiendo del de C'an Canals llega a la porción procedente de Son Sureda, propiedad de Vicente Piris Ginard, por una parte, y por la otra bifurcación hasta las casas de Son Forte Nou, que es el camino antiguo de esta finca y de Son Sureda, sea declarado municipal, y que sea el Ayuntamiento quien se cuide de su conservación. Este, teniendo en cuenta la importancia que el mismo tiene, acuerda por unanimidad acceder a la petición formulada y declararlo municipal” (AMA. Sig. 69).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de Son Forté Nou és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici al camí de Can Canals i final a les cases de Son Forté Nou, amb una longitud de 1'8 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El camí de Son Forté Nou és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- COELLO, Francisco (1851) *Atlas de España y sus posesiones de Ultramar. Islas Baleares*. Escala 1/200.000.
- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareixen els primers 500 metres del camí.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix aproximadament el tram 1. Apareix amb el topònim de "Camino de Son Forteza".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artá).
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973). Escala 1/25.000. Apareix amb el núm. 2.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1989). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/50.000. Full 672 (40-26). Apareix aproximadament i quasi tot com a "camino carretero".
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 21 de maig de 1799 Mateu Miguel declarava posseir una peça de terra que feia partió amb terres de Sancho Not i "con camino por el qual se va al lugar llamado Albarca" (ARM. Sig. ECR 860), capbreu que es repetia el 7 de juliol de 1829, quan Mateu Miguel declarava set quarterades de terra del predi Son Not, confrontant "con camino por el cual se va a Albarca" (ARM. Sig. ECR 861).

L'any 1821 la secció de correus, camins i canals del Govern va demanar notícies a tots els ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i travessies, per formar el corresponent expedient. L'Ajuntament d'Artà responia el següent: "Los caminos generales que hay en este termino son medianamente buenos, particularmente el que conduce a Palma, el de Son Servera y Capdepera, no tanto el de Morell, el de Son Forteza, el de sos Sanchos, y el de Abarca (sic) que estan un poco estropeados" (AGCM. Sig. X-822/9).

Segons consta a l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà celebrat el 5 de desembre de 1852, i amb motiu de la tempesta ocorreguda el 22 i 24 de novembre, el Govern de la Província demanà una notícia dels danys causats en el terme, per la qual cosa el consistori dividí el terme en seccions, la 3^a de les quals comprenia "Desde can Canals al de Albarca" (AMA. Sig. 32).

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 4º El de Son Puse y Albarca"(AMA Sig. 42). El 24 d'octubre l'arquitecte provincial remeté els avantprojectes dels camins (AMA. Sig. 42), quedant a exposició pública, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras.

Los caminos de que se trata son los conocidos con los nombres de Aubarca, del Racó, de Son Canals, de Son Forteza Nou, de las Eratas, o de la Carbona, de Carrosa, de Son Mandia, de la Estelrica y de Na Mayans.

Camino Aubarca. Este camino principia en la villa de Artá, en la encrucijada de las calles de Sas Figueretas y de Sa Clota, y conduce a varios predios del término municipal. Su latitud es variable, y suele ser de tres a cuatro metros, no estando bien determinada en algunos puntos. Atraviesa el torrente dels Badeis por el cauce.

La parte de este camino que se desea incluir en el plan de caminos vecinales que corren a cargo del municipio, principia en la encrucijada ya citada, y termina en el punto denominado amarador de Son Pusa. Este trayecto tiene de longitud 4 kilometros, 43 metros" (AMA. Sig. 636).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 5 de juny de 1887 es va llegir la instància d'un veïnat demanant permís per "construir una pared lindante con el camino vecinal de Albarca y se acordó que la Comisión le señale los cimientos de la

misma y la forma de construirla” (AMA. Sig. 42). En el *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* núm. 3243, amb data del 17 de novembre del mateix any, apareix un extracte dels acords de l'Ajuntament d'Artà; així, en sessió del 22 d'octubre es va aprovar la línia divisòria entre el camí d'Albarca i la propietat de D. Joan Servera Blanes, “facultándole para que construya la pared de cerramiento de la finca que posee en el expresado lugar”.

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà apareix el camí d'Albarca, amb principi a Artà i final a l'amarador de Son Puça, i una longitud de 4.043 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca trobam, a la secció de Foment, un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903* que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de “Eubarca”, de 4 kms 043 m (AGCM. Sig. X-916/46).

El 5 de juliol de 1910 el propietari de Son Not també demanava permís per construir “las paredes lindante con el camino vecinal de Albarca y que por consiguiente se le señale la alineacion” (AMA. Sig. 52 B).

L'Ajuntament d'Artà, segons l'acta del ple del 10 de març de 1914, complint amb la Llei de Camins Veïnals de 29 de juny de 1911, procedí a l'admissió de reclamacions verbals contra la declaració d'utilitat pública de diversos camins del terme, entre ells el “De Artá, al de Son Pusse a Cala Matsoch, llamado comunmente de Aubarca”, declaració que es tornava sol·licitar en sessió plenària del 9 de juliol de 1914 (AMA. Sig. 54).

Aquest concurs es regia segons la llei de camins veïnals de 29 de juny de 1911 i el reglament per a la seva execució de 23 de juliol de 1911. Segons l'article 1er de la llei “Se considerarán como caminos vecinales, a los efectos de la presente Ley, los caminos carreteros de servicio público establecidos en condiciones de economía que no sean de cargo exclusivo del Estado, de las Provincias o de los Municipios.

No podrá concederse subvención, ni empezarse la construcción de un camino vecinal sin la previa declaración de utilidad pública decretada por el Ministerio de Fomento, mediante información pública practicada al efecto...”.

Per altra banda, l'article 1er del reglament per a l'execució de la llei de camins veïnals diu: “1. Son caminos de servicio público a los efectos de la Ley: los que enlacen un pueblo con otro, con una estación de ferrocarril, con un puerto, cala o embarcadero, con un mercado o establecimiento de servicio o utilidad pública o con una carretera construida o camino vecinal en buen estado de conservación por los cuales se pueda ir a cualquiera de esos puntos; los que enlacen dos de éstos; los que dentro de un Municipio enlacen la cabeza del mismo con los suburbios, en caso de que estén separados por parte no edificada en más de dos kilómetros; o los que así sean declarados de Real orden, oído el Consejo de Obras públicas y el de Estado” (AGCM. Sense signatura).

En el ple reunit el 5 d'abril de 1914 l'Ajuntament d'Artà varen discutir les disposicions per a la celebració del II concurs de subvencions i avançaments de la Diputació Provincial, i es va decidir habilitar una sèrie de camins veïnals del terme, entre ells el de “Aubarca que empieza en Artà y pasando por una multitud de pequeñas propiedades y por las fincas Son Not y Son Terrasa termina en la bifurcación formada por los caminos de Son Puse y d'Aubarca, enlazando en su trayecto con el camino

vecinal de Son Vives y con el de L'Alqueria-Veya que este Ayuntamiento cuida desde tiempo inmemorial, y con los carreteros públicos llamados de Ne Murtera, Puig Badey, La Badeya, Creu-Nova y Olors, con una longitud aproximada de cuatro kilometros, camino que fue declarado vecinal por el Señor Gobernador Civil en 21 de Abril de 1887" (AMA. Sig. 54).

L'Ajuntament d'Artà, en el ple reunit el 16 de juliol de 1922, escoltà la proposta de diversos propietaris "interesados en el camino llamado "d'Aubarca" deseando construir a sus costas unas tajeas en el sitio conocido con el nombre de "Amaradors de Son Pusse" el Ayuntamiento considerando los beneficios que reporta esta mejora al vecindario acordó auxiliarles con la prestación personal" (AMA. Sig.57).

A l'acta del ple celebrat pel consistori artanenc el 3 de desembre de 1922 es pot llegir el següent: "Vista la gran necesidad de ensanchar el camino vecinal llamado d'Aubarca o d'els Olors en el trayecto que linda con la finca llamada Es Badey propia hoy de Bernardo Amorós Bisquerra se acordó que por administración y con el auxilio de la prestación personal se le construya la pared divisoria si cede gratuitamente al Ayuntamiento la faja de terreno que se considere necesaria para ensanchar el indicado camino abonando los gastos del capitulo correspondiente del vigente presupuesto municipal" (AMA. Sig. 57).

El 20 de gener de 1923 l'acta del ple de l'ajuntament reflecteix la recomposició per part dels peons dels camins veïnals d'Albarca, s'Estelrica, Can Canals i del Racó. El 8 de febrer del mateix any, també en ple de l'Ajuntament d'Artà, els comptes de jornals i materials emprats "en las tajeas d Els Amaradors de Son Pusse del camino vecinal d'Aubarca que importa trescientas tres pesetas sesenta centimos presentada por el albañil Lorenzo Mestre Gelabert acordando un pago del capítulo de Obras Públicas del vigente presupuesto municipal" (AMA. Sig. 57).

A la sessió celebrada per l'ajuntament artanenc el 15 d'abril de 1939 es va donar conformitat a la proposta d'edificar una creu "en el ángulo formado por los caminos de Aubarca y els Olors" (AMA. Sig. 66).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província.

Pel que fa les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí d'Albarca és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici al camino vecinal Ermita i final a la barrera de la finca de Son Puça, amb una longitud de 2,7 quilòmetres i una amplada de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

Camí de Son Puça

L'11 de febrer de 1868 la comissió de policia rural de l'Ajuntament d'Artà donà compte "de haber llenado el encargo que se la confirió en la sesión anterior y del examen practicado en los caminos rurales o transversales resulta que los que reclaman

mas pronta reparacion son: el de Son Pussa, el des Rafals y el des Pollets”, acordant la corporació la seva reparació (AMA. Sig. 35).

L'Ajuntament d'Artà, en sessió plenària celebrada l'11 de desembre de 1887, acordà la inspecció del camí de Son Puça per part de la comissió d'obres, que havia d'indicar les reparacions que s'havien de fer al camí (AMA. Sig. 43).

En una altra sessió plenària de l'ajuntament artanenc del 3 de setembre de 1893 es va presentar un veïnat que sol·licitava la modificació del camí veïnal de Son Puça en la part que travessa la seva propietat anomenada sa Creu Nova “manifestando que cede gratuitamente el terreno que se necesite para el caso de que el Ayuntamiento crea conveniente dar mayor latitud o ancho al expresado camino a cambio de construir el Ayuntamiento por su cuenta las paredes necesarias para el cerramiento del expresado camino y de las dimensiones de 4 ½ a 5 palmos”; el 10 de desembre del mateix any l'encarregat de la comissió que es va encarregar de la modificació del camí “debiendo manifestar que como consecuencia de la rectificación de la expresada línea, cede el propietario al Ayuntamiento, doble y mejor terreno que el que ha de apropiarse de la via o camino existente, como consecuencia de la diferencia de ancharia, pues el trozo que se le ha marcado varia una base de seis metros, mientras que el actual varía entre tres y tres y medio metros. Y el Ayuntamiento acordó en su vista auxiliar con la prestación personal la recomposicion de que se trata por ser de suma conveniencia a los intereses agrícolas de la localidad” (AMA. Sig. 45).

El 9 d'octubre de 1898 el plenari de l'Ajuntament d'Artà va escoltar la proposta del Batle que deia "que para la debida recomposición del camino vecinal de Son Pusa que se esta verificando se necesita darle una capa de piedra menuda que no existe en aquellos contornos, ofrece al indicado objeto una porción que tenia recogida y amontonada en su propiedad Na Carretó, y el Ayuntamiento enterado, acordó aceptar la oferta de su presidente" (AMA. Sig. 48).

El *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares* publicà, en el seu número extraordinari de 29 d'abril de 1914, un llistat de camins veïnals que, amb motiu de la seva declaració d'utilitat pública, es posaven a exposició pública durant quinze dies. Entre ells apareix el camí d'Artà al de Son Puça a Cala Matzocs.

A l'acta del 14 de març de 1929 veim com l'ajuntament artanenc va aprovar la contribució de 100 pts. per a la construcció d'un paretó en el camí de Son Puça "cuyo trazado modifican los vecinos con beneficio para el tránsito" (AMA. Sig. 60).

En el ple celebrat pel mateix consistori el 4 d'abril de 1930 es va agrair a un particular la cessió de terrenys de la seva propietat per eixamplar el camí de Son Puça (AMA. Sig. 60).

Segons veim a l'acta del ple del 5 de febrer de 1933 el consistori artanenc acordà la reparació del camí de Son Puça, acord que es repetí el 21 de març de 1933 (AMA. Sig. 62).

A la sessió plenària del 14 de maig de 1936 es va aprovar un compte de 216 pts invertits durant la setmana del 4 al 10 en el camí de la Clota, i el 19 de març de 1938

s'acordà per unanimitat que la brigada municipal començàs l'adob del camí de Son Puça (AMA. Sig. 63).

El 3 d'agost de 1950 dos regidors del consistori artanenc “exponen los beneficios que reportaria el ensanche y arreglo del camino de Son Pussa como continuación del tramo ya ensanchado hace unos años hasta el final de la finca denominada "La Caseta" de don Sebastián Vaquer Mora. El brusco escurrimiento del camino en el término del tramo ampliado y su mal estado hace mas sentida la necesidad de continuar la mejora y por lo mismo proponen el ensanche y arreglos del tramo que le sigue en una distancia de unos cien metros” (AMA. Sig. 68).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de camins veïnals, entre els quals apareix el camí de Son Puça (ARM. Sig. 593).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el “camino de Son Pusa” (ARM. Sig. 2265).

En sessió plenària del 17 d'octubre de 1973 es varen enumerar una sèrie de projectes que s'havien de realitzar i que es volien incloure dins el pla provincial d'obres i serveis, entre els quals apareix el projecte d'acondicionament, millora i pavimentació asfàltica dels camins municipals anomenats de Son Puça i de Son Duc (AMA. Sig. 72).

El 26 de gener de 1978 va ser aprovat per l'Ajuntament d'Artà el projecte d'afirmat asfàltic del camí municipal de Son Puça, la memòria del qual parla del mal estat del camí i la necessitat de procedir a la seva reparació (AMA. Sig. 654).

El camí de Son Puça és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

Camí de la Creu Nova (tram 1)

L'any 1776 es va produir un plet entre Magdalena Mestre i Joan Pau Sancho, de la vila d'Artà, sobre dret de pas per un camí. En una de les declaracions es pot llegir: “1º Pongo que diran personas dignas de fe, que por el camino nombrado de la Cruz nueva, de los Olors, y de Son Not, que todo es un mismo camino, siempre, y de tiempo immemorial, se ha transitado por dicho camino, los emphitestas de tierras propias, y en alodio propio, sin que jamas se haya impedido el transitar por dicho camino, qualesquiera personas asi con ganado mayor, carros, muertos, el viatico del Señor, y de qualquier manera, sin que jamas se ha contradicho a ello, y es verdad” (ARM. Sig. M-34/9).

A l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 8 de febrer de 1937 es va proposar l'eixamplament del camí de la Creu Nova vora la finca de D. Bartolomé Flaquer, cedint aquest els terrenys necessari a tal efecte i els materials necessaris per construir la nova paret, sempre que l'ajuntament pagàs la mà d'obra. Així el 23 de

febrer de 1937 es pot llegir que: “El mismo Sr. Gil propone que se dé la construcción de la pared que el Ayuntamiento tiene acordado hacer en el camino de La Creu Nova a Bartolome Flaquer, al precio de una peseta sesenta céntimos el metro cuadrado por un espesor de sesenta centímetros, obligándose éste a dar trabajo a los obreros parados” (AMA. Sig. 64).

Camí de Son Terrassa

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de Son Terrassa, amb una longitud de 1 quilòmetre 242 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- Aquest camí apareix al núm 61 de les *Rutas escondidas de Mallorca* (GARCÍA PASTOR, 1973), del que diu “En esta bifurcación hay que dejar la carretera y tomar el camino de So's Sanxos-Els Olors, camino que de nuevo se bifurca ante esta cruz itineraria. El de la derecha lleva a Els Olors (...), el de la izquierda (...) nos pone a la vista de las casas de So'n Terrassa (...) el camino inicia una fuerte, aunque no larga, subida hasta dar vista a las casas de So's Sanxos, y luego se hace más horizontal y pintoresco, discurriendo entre el bosque”.

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les normes subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: “Les servituds de pas establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta” (pàg. 8).

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la sisena de les quals és: Artà-Sos Sanxos-Son Puça-sa Vinyassa-Albarca. En aquest itinerari es segueix el camí catalogat, del que diu “Després de sortir del poble, a uns dos quilòmetres trobam un encreuament de camins. En aquest cas s'ha d'agafar el de la dreta, el camí dels Olors. Tot just deixat el camí de l'Ermite i agafat els dels Olors, a uns dos-cents metres veurem una desviació a l'esquerra que du a Sos Sanxos ...”.

- LLITERAS (1971), quan parla dels camins de pobladors, diu: “Y así, los Ferri y los Servera desde la Alumudaina, donde vivían, iban por el camino que llegaba a sus alquerías de Beni-Canella, los Valentí, por el camino del Recó y de Aubarca, los Petro, los Morey, los Forns por el camino de Ad-Gebell. Eran todos los caminos que surcaban el distrito para llegar a tantas alquerías, mas o menos relacionadas con sus pobladores” (pàg. 279).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DESPUIG, Antoni (1785) *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Apareix aproximadament. Apareix el tram 1.
- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de "Camino local de Son Pusa".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 3.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 18 d'agost de 1779 es capbrevava una peça de terra situada en el Millac, que "Lindan con el Camino Real por donde se va a la Poss^o llamada el Recó" (ARM. Sig. ECR 859).

A principis del segle XIX, la Junta de Camins demanà notícies als ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i les obres de recomposició que es duïen a terme. Així, l'11 d'abril de 1816, l'Ajuntament d'Artà descrivia els adobs fets en els camins del seu terme: "y el día diez del mismo me puse en el camino llamado del Racó y continuare el lunes de Pasquas asta el torriente de la Dualla", i també donava una relació dels camins més espatllats del districte, on també apareix "El camino llamado del Racó". L'1 de juny de 1816 tornà enviar relació de punts i distàncies recomposats en els camins del terme, on podem llegir: "El camino llamado del Recó y Dualla, por donde se dirigen estos vecinos a la fabrica publica a hacer tejas que es la unica de este termino, se ha recompuesto en esta misma primavera la distancia de mil quatrocientas ochenta y cinco varas y ahun necesita este camino de dos dias para concluirse su habilitacion" (AGCM. Sig. VI-60/3).

L'Ajuntament d'Artà acordà, en sessió plenària celebrada el 13 de febrer de 1881, donar les gràcies a un veïnat per la cessió de terrenys de la seva finca anomenada el Portalàs per duu a terme la recomposició del camí del Racó. Però a l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà celebrat el 27 de febrer de 1881 consta la transcripció de la següent instància: "Vista la presentada por D. Francisco Font pidiendo la suspensión de las obras del camino del Recó por no ser vecinal, y considerando que la citada obra reviste el carácter de pública, se acordó desestimarla, atendiéndola el concejal Sor. Lliteras", acord que segons veim a l'acta del ple del 8 de maig del mateix any fou recurrida per D. Francisco Font Floriana davant el Sr. Governador Civil de la Província (AMA. Sig. 39).

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 5° el del Recó i la Duaya" (AMA Sig. 42). El 24 d'octubre l'arquitecte provincial remeté els avantprojectes dels camins a l'ajuntament (AMA. Sig. 42), quedant a exposició pública, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí del Racó diu: "Principia en la carretera de Capdepera y conduce a varios predios. Su latitud es variable y suele estar comprendida entre 4 y 7 metros. Se halla en buen estado de conservación. Se desea incluir en el plan el trayecto comprendido entre la carretera del Estado y el torrente del Racó, cuya longitud es de 1 kilómetro 527 metros" (AMA. Sig. 636).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí del Racó, amb principi a la carretera de Capdepera, final al Racó, i una longitud de 1.527 metres (AMA. Sig. 642).

El 29 de gener de 1905 l'Ajuntament d'Artà acordà que la comissió de policia urbana i rural s'encarregàs d'assenyalar l'alineació demanada per un veïnat per construir una paret a la seva finca anomenada Es Portalàs, "en la parte que linda con el torrente y con el camino" (AMA. Sig. 51).

El 24 de novembre de 1907 el mateix ajuntament acordà "que la comisión de policia urbana y rural vaya a ver sobre el terreno donde termina el camino vecinal del Recó teniendo en cuenta el plano aprobado por este Ayuntamiento" (AMA. Sig. 52).

En el ple celebrat pel consistori artanenc l'1 de desembre de 1907 es va llegir una instància d'un veïnat "en la que solicita que esta Corporacion le desaloje los materiales que han sido depositados en su finca llamada Ne Cadolí por las aguas del torrente lindante con dicha finca a causa de haber encontrado el cauce obstruido por el camino vecinal del Recó y ser demasiado pequeño el ojo del puente, solicitando además que se retiren tambien los materiales puestos ultimamente en el citado camino y que se construya un puente mas grande" (AMA. Sig. 52).

En el ple celebrat l'11 d'octubre de 1908 es va presentar un compte per jornals i materials emprats "para la reparación de los caminos vecinales de Son Vives, del Recó, de la Torre y de la antigua carretera de Palma deterioradas por las inundaciones ocurridas en este término municipal el día 20 de noviembre último...", compte que va ser aprovat a càrrec d'una subvenció concedida per la Diputació Provincial (AMA. Sig. 52).

La recomposicions del camí foren freqüents: l'11 de setembre de 1910 "se acordó que los peones camineros con el auxilio de la prestación personal arreglen el camino vecinal del Recó en el trayecto que linda con el torrente des Millach construyendo un trozo de muro para evitar que las aguas socaven el borde del camino, cuyo arreglo se efectuará bajo la dirección de la Comisión de obras" (AMA. Sig. 52 B); el 17 de gener de 1915 es va llegir una instància d'un veïnat "en la que se obliga a sufragar todos los gastos que causen las obras y materiales que no sean realizables por medio de la prestación personal para el arreglo y ensanche del camino vecinal del Recó en el punto denominado Son Maganet, enterado el Ayuntamiento acordó por unanimidad aceptar dicha oferta..." (AMA. Sig. 54); el 17 d'octubre de 1915 "Se acordó por administración se levante el desmoronamiento que hay en el muro del camino vecinal del Recó que linda con la finca llamada Es Molinot proponia de Dª Victoria Quetglas" (AMA. Sig. 54).

El 20 de gener de 1923 l'acta del ple de l'ajuntament artanenc reflecteix la recomposició per part dels peons dels camins veïnals d'Albarca, s'Estelrica, Can Canals i del Racó (AMA. Sig. 57).

El 9 de gener de 1932 es va presentar, segons l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà, un compte de 25 pessetes per jornals invertits en el camí del Racó entre el 28 de desembre i el 3 de gener; i el 20 de gener un altre compte de 42 pessetes pels jornals invertits entre l'11 i el 17 del mateix mes a l'esmentat camí (AMA. Sig. 61).

En sessió plenària celebrada el 27 de novembre de 1932 “El Sr. Alcalde pregunta a la Comisión de Obras se cuide de mirar "s'esportellada" del camino del Recó, contestando el Sr. Olio que él se cuida y que el propietario de la finca está dispuesto a retirarse para dejar el camino de una anchura de seis metros y a transportar los materiales necesarios para la construcción de la pared si el Ayuntamiento se cuida de construirla, y que dicha pared tendrá una longitud de unos veinte metros de largo por tres de alto, lo que se acuerda por unanimidad” (AMA. Sig. 62).

Segons l'acta del ple del 21 de març de 1933, un veïnat cedí gratuïtament els terrenys necessaris per eixamplar el camí del Racó (AMA. Sig. 62).

El 12 de juliol de 1948 el consistori artanenc va llegir una instància presentada pel president de l'*Instituto Católico de Artá*, que sol·licitava autorització per tancar de pared la finca de ses Pesqueres: “La finca en cuestión tiene, como queda dicho, uno de sus lados fronterizo a una carretera nacional y otro paralelo al camino municipal denominado del Recó [...] y en cuanto a la alineación que proceda en el lado del dicho camino municipal, la Comisión de Obras será la que la señale dándole al mismo la anchura reglamentaria” (AMA. Sig. 68).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí del Racó (ARM. Sig. 593).

L'acta del ple convocat el 16 de febrer de 1965 reflecteix la intenció d'una entitat promotora d'urbanitzar Cala Torta i construir una carretera d'accés des del terme de Capdepera. L'Ajuntament d'Artà, davant la falta d'una via directa des del seu poble a la urbanització, proposà que la Comissió d'Obres fes les gestions oportunes davant la promotora “proponiendole el uso del camino d'es Recó, aunque el Ayuntamiento tenga que aportar su ayuda en término de gastos y razonables”; així, el 23 de març del mateix any, es va aprovà el projecte d'expropiació de terrenys per a l'eixamplament i rectificació del camí des Racó (AMA. Sig. 70).

En sessió plenària celebrada el 29 de setembre de 1966, es va llegir una instància de Josep Alzina Ferragut “en la que solicita se le conceda permiso para efectuar las obras de construcción de una carretera hasta la playa y desde la carretera de Arta, de los cuales estará encargado él mismo, se acuerda conceder a lo petitionado, entendiéndose que la referida carretera atravesará exclusivamente los terrenos de la finca La Duaia, propiedad del peticionario” (AMA. Sig. 71).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el “camino des Recó” (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí des Racó és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a Artà i final a la punta de Son Maganet, amb una longitud de 1'8 km i una amplada total de 5'5 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El camí del Racó és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

El 13 d'agost de 1997 es va aprovar el projecte de Conveni de Cooperació entre la CAIB i l'Ajuntament d'Artà, en el qual s'enmarcava el projecte de repavimentació dels camins de Sa Farinera, els Olors, Hort des Bril i des Racó (AMA. Sense signatura). El projecte de repavimentació del camí des Racó data de setembre de 1997, amb una longitud a pavimentar de 1344 metres i una amplada de 5'40 metres (AMA. Sig. 3606).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí del Racó (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- En el núm. 10 de la revista *Bellpuig*, del 28 de febrer de 1981, es dedica un article a les carreteres en mal estat, entre les quals apareix la de sa Duaia: "El mantenimiento y conservación de esta carretera es algo peculiar, ya que el tramo que nos ocupa corresponde al Ayuntamiento y el resto a la titularidad de la urbanización" (pàg. 5).

- J. SARD, en un article de la revista *Bellpuig* (juny de 1976) titulat el camí de Sa Duaia, diu: "El Cardenal Despuig, en el seu mapa famós de l'any 1784, que veim penjat a les parets de moltes cases mallorquines, ens assenyala clarament el camí vell que acabam d'esmentar. Passa entre Ets Olors i Es Racó, s'enfila per amunt fins a les cases de Sa Duaia de Dalt, que li queden a l'esquerra; llavors va cap a les cases de Sa Cova, que també deixa a l'esquerra i, finalment, va a morir a la mateixa Cala Mitjana [...] Devers l'any 1916 se va fer un altre camí: el que partint de devora el Pont d'es Racó deixava les cases d'aquesta finca a l'esquerra, i les de Sa Duaia de Dalt, a la dreta; després anava pujant fins a Sa Font Soberana i, en entrar dins Sa Cova, feia dos braços; un que tirava cap a les cases d'aquesta darrera possessió i l'altre que se dirigia cap a Cala Mitjana..." (pàg. 55).

- GILI (1983), a la seva obra *Artà en el segle XV*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1443, el camí que duu al Racó (pàg. 19). També en el tom dedicat al segle XVI, Gili confecciona aquesta llista, on apareix, el 1525, el camí *públic* pel qual se va al Racó (pàg. 25), i el mateix succeeix en el tom dedicat a *Artà en el segle XVII*, encara inèdit, on apareix com a camí reial pel qual se va al Racó i a la Dualla.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la segona de les quals és: Artà-sa Font Soberana-cala Mitjana-es

Matzoc-Albarca. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu “de la carretera d'Artà a Capdepera, a uns 500 metres de la sortida del poble trobam una estació de servei, i vora d'ella el camp de futbol de ses Pesqueres i la carretera que porta a Cala Torta. El camí fins a Cala Mitjana es pot fer en cotxe, perquè està asfaltat ... Aproximadament als km 3.5 trobarem l'inici de la pujada al coll del Racó ... Seguint el camí, i després de una sèrie de revolts i abans d'enfilar una pujada observem la possessió sa Duaia de Dalt ... la carretera continua cap avall, passant per vora la finca de sa Cova i la Duaia de Baix ...”.

- A les *Rutas Naturales de las Islas Baleares* (1994) , a la zona de les Serres de Llevant a l'itinerari 1 es proposa el recorregut Artà – Puig Poca Son – Puig Figuer – Cala Torta, en bicicleta.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DESPUIG, Antoni (1785) *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Apareix aproximadament.
- SERVICIO GEOGRÁFICO DEL EJÉRCITO, (1862) *Mapa Itinerario Militar de España*. Full XII, Capitania General de las Islas Baleares. Escala 1:500.000.
- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de “Camino local del Recó”.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973)*. Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 4.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament “se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 6º el de Ne Meyans” (AMA Sig. 42). El 24 d'octubre l'arquitecte provincial remeté els avantprojectes dels camins a l'ajuntament (AMA. Sig. 42), quedant a exposició pública, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de na Maians diu: “Este camino empalma con la carretera de Capdepera y conduce a varios predios, pasando al término municipal de dicha villa. Su latitud es de unos 4 metros, y se halla en mal estado de conservación.

Se desea incluir en el plan toda la parte comprendida dentro del término municipal de Artà, cuya longitud es de 902 metros” (AMA. Sig. 636).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 14 d'octubre de 1894 “Se acordó que por medio de la prestación personal se proceda a la recomposición de un trozo de camino del vecinal de na Mayans...” (AMA. Sig. 46).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de na Maians, amb inici a Capdepera, final al límit de terme, i una longitud de 902 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de na Maians, amb una longitud de 902 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

El 12 de febrer de 1932 el ple de l'ajuntament acordà, a proposta d'un regidor, arreglar el camí de na Maians, i el 26 de març de 1933 s'aprovà un compte de 29 pts 50 cts per aquest concepte (AMA. Sig. 62).

El mateix ajuntament, en sessió plenària de l'1 d'abril de 1939, es va escoltar la Comissió d'Obres, que havia fet una inspecció en el camí de na Maians amb motiu de la construcció il·legal d'una caseta, amb la conseqüent reducció de l'amplada del camí, per la qual cosa s'ordenava l'esbucament de l'esmentada caseta (AMA. Sig. 66).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de na Maians (ARM. Sig. 593).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el de na Maians (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de na Maians és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a la Carretera Comarcal 715 i final al terme municipal de Capdepera, amb una longitud de 0'8 km i una amplada total de 3'5 metres. Al *Plan Nacional de Vías Provinciales* de Capdepera apareix la continuació d'aquest camí amb inici a la carretera C-715 i final al terme municipal d'Artà (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El març de 1981 es va actualitzar el projecte de pavimentació del camí municipal de na Maians i travessia des Campet, format el mes de juny de 1978 per Andrés Parietti (AMA. Sig. 653).

El camí de na Maians és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de na Maians (AMA. Sense sig.).

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Capdepera, hem localitzat la següent informació:

L'any 1998 l'Ajuntament de Capdepera va encarregar la formació del projecte de reforç del paviment dels camins de na Maians, es Murta i Son Barbassa. A la descripció del camí de na Maians es pot llegir: "Tiene su origen en el tramo antiguo de la Carretera de Artá-Capdepera, junto al Molí y fue pavimentado hace aproximadamente 10 años. Su final está en el Término de Artá con una longitud de 2.410 ml" (Cooperació Local. Expedient 142/98).

El camí de na Maians està inclòs, amb el número 173, a l'*Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera* (juliol 1998), que està aprovat provisionalment. Situat al polígon 16, té el seu inici a la carretera d'Artà a Capdepera i acaba al terme municipal d'Artà, amb una llargada aproximada de 2465 m i una amplada mitja de 3'5 m, amb paviment asfaltat en més o manco bon estat (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor (1913 -1921). Escala 1/100.000.*
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.*
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.*
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000.*
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico. Escala 1/25.000. Apareix parcialment.*
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.*
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España. Escala 1/25.000. Full 672-II.*
- *Plànol de Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 5.*
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España. Escala 1/25.000. Full 672-IV(40-26).*
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear. Escala 1/5.000.*

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 16 de setembre de 1888 contè la declaració de camins veïnals dels camins de ses Païsses i des Pollets “es decir, que sean costeadas por el municipio las obras que en los mismos se efectuen... (AMA. Sig. 43). El 14 de desembre de 1888 l'enginyer de camins, canals i ports de la província va remetre una comunicació a l'Ajuntament d'Artà, on després de revisar l'expedient de la corporació, declarava compresos dins el pla de carreteres municipals de la vila d'Artà els camins de Ses Païsses i des Pollets. La memòria descriptiva del projecte diu: “Camino "dels Pollets". Principia en el camino de Son Servera y termina en el punto conocido por "Cas Miñó" conduciendo a varios predios. Su latitud es variable pero en su mayor extensión es de 4'50 metros, teniendo una longitud de 2 kº 949 metros” (sig 636). Tot i que aquesta documentació anomena el camí dels Pollets, per la seva descripció fa referència al camí catalogat com a camí de Son Duc.

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí des Pollets, amb inici a Son Servera, final a Cas Minyó, i una longitud de 2.949 metres (AMA. Sig. 642). Tot i que aquesta documentació anomena el camí dels Pollets, per la seva descripció fa referència al camí catalogat com a camí de Son Duc.

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí dels Pollets, amb una longitud de 2 quilòmetres 949 metres (AGCM. Sig. X-916/46). Tot i que aquesta documentació anomena el camí dels Pollets, per la seva descripció fa referència al camí catalogat com a camí de Son Duc.

A la sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 24 de maig de 1931 es va aprovar un compte de 52 pts. per jornals invertits en el camí de Son Duchs (AMA. Sig. 61).

El 10 de setembre de 1931 hi ha notícies, a l'acta del ple de l'ajuntament, “de que los Peones Camineros continuaban trabajando en el Camino de Son Duchs” (AMA. Sig. 61).

Segons l'acta del ple celebrat el 6 de febrer de 1934, el pressupost de les obres d'eixamplament “del camino des Pollets o de Son Duch en el punto conocido por Es Mayol o C'an Chasquet” pujava a 2610 pts i s'acordà reunir els veïnats del camí per veure si volien ajudar voluntariament en les esmentades obres (AMA. Sig. 62).

A una valoració de la renda de les finques que se servien del camí des Pollets, elaborada l'any 1935, es diu : “El camino d'Es Pollets arranca de la carretera de Artá a Son Servera, poco antes del cruce de esta con el ferrocarril de Manacor a Artá y sirve de via de comunicación de la villa de Artá a numerosas parcelas o fincas en general de reducida extensión. Concretándonos a la zona que nos interesa y a partir del lugar llamado C'an Xesquets, el camino en cuestión sirve y cruza los pagos denominados Es Mayols y Son Curt [...] Pasada las tierras de D. Gabriel Fuster Fuster situadas a la izquierda del camino, existe un ramal, que luego se subdivide en varios que sirve a diversas parcelas, de regadío en su mayoría, de los pagos Es Mayols y Es Prats Nous, pertenecientes a un nutrido grupo de propietarios.

Después de cruzar el torrente de Es Pollets, este camino pierde su nombre para convertirse en el llamado de Son Catiu o de Son Duc, que termina en la linde del predio Es Rafalet. En este segundo tramo sirve primeramente al pago Clot Fiol [...] sigue luego entre las parcelas de los primitivos predios Son Duc y Son Catiu, en la actualidad parcelado [...]

Finalmente, el camino termina en la linde del predio Es Rafalet, el cual no utiliza este camino, por varias razones, entre ellas, a nuestro juicio, estar taponado el camino en la misma linde por una buena cerca de piedra...(AMA. Sig. 636).

El 6 de setembre de 1936 el ple de l'ajuntament artanenc acordà per unanimitat pagar un compte de 325 pessetes a Antoni Sureda Bosch "por la caseta y fafa de terreno que cedió para el ensanche del camino des Pollets o des Mayols" (AMA. Sig. 63).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 18 d'octubre de 1948, es va aprovar una relació de jornals invertits en la recomposició del camí de Son Duc, que importava 434 pessetes (AMA. Sig. 68).

Dins l'expedient del pla provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de Son Duch" (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de Son Duc és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici al camí veïnal d'Artà a Son Servera i final al terme municipal de Son Servera, amb una longitud de 3 km i una amplada total de 3'5 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

En sessió plenària del 17 d'octubre de 1973 es varen enumerar una sèrie de projectes que s'havien de realitzar i que es volien incloure dins el pla provincial d'obres i serveis, entre els quals apareix el projecte d'acondicionament, millora i pavimentació asfàltica dels camins municipals anomenats de Son Puça i de Son Duc (AMA. Sig. 72).

El 24 d'abril de 1975 l'Ajuntament d'Artà acordà sol·licitar la inclusió en el pla extraordinari de cooperació provincial de les obres d'acondicionament i pavimentació asfàltica dels camins municipals de Son Duc i del Clot Fiol, el projecte dels quals es va formar l'octubre de 1975, obra de l'enginyer de Camins, Canals i Ports D. Andrés Parietti Lliteras (AMA. Sig. 72 i sig. 650).

El camí de Son Duc és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de Son Duc (AMA. Sense sig.).

Camí del Molí d'en Salom

El 29 de febrer de 1768 Pere Servera capbrevava les seves terres situades a Son Curt, Maiol i Son Asopa, que “Confrontan de una part ab al carrero que guia a son Jordi, de altre ab lo Camí Relat que guia al molí den Salom, y de altre ab lo torrent Real” (ARM. Sig. ECR 859).

El 17 de setembre de 1871 la Comissió de camins de l'Ajuntament d'Artà donava compte de l'estat en què es trobava la construcció d'una paret a la finca anomenada el Maiol, propietat de D. Pedro Juan Miró “esponiendo que este construyó la nueva pared sobre la antigua apropiandose una zanja abierta que en su propiedad existía y servía para dar paso a las aguas de otras propiedades, y como el camino que conduce al molino den Salom y con el que linda dicha propiedad pasase sobre la pared antigua, resulta que el camino queda obstruído en perjuicio del tránsito”, per la qual cosa s'ordenava que es deixàs la paret tal com estava abans (AMA. Sig. 36). Anys després, segons consta a l'acta del 22 de novembre de 1885, el batle de la corporació artanenca es remetia a l'acord anterior “y como quiera que a pesar del tiempo transcurrido no lo ha efectuado, opina que en el término improrrogable de tercer dia, se cumpla en todas sus partes dicho asunto, bajo pena en caso contrario de ejecutarlo a sus costas y con imposición de la correspondiente multa. El Ayto. despues de oír la Comisión de obras, así lo acordó” (AMA. Sig. 42).

El 15 de maig de 1881, també en ple de l'ajuntament artanenc, “Vista la presentada por el vecino Pedro Juan Miró solicitando la línea de su propiedad de Mayol que linda con el callejón que conduce al Molino den Salom, se acuerda igualmente pase a la comisión, y oído su dictámen se acordará” (AMA. Sig. 39).

A la sessió plenària celebrada el 20 de desembre de 1885, i després de llegir una instància on es demanava permís per construir una paret “en el camino denominado d'en Salom y en el torrente de Can Canals”, s'acordà el pas de la comissió encarregada a tal efecte (AMA. Sig. 42).

Camí del Maiol

El projecte d'eixamplament del camí dels Maiols es va formar el 4 d'agost de 1934, i a la seva memòria es pot llegir: “El proyecto que nos ocupa consiste en el estudio del ensanche del camino denominado vulgarmente des "Mayols" en el trozo comprendido entre su arranque, que lo tiene en el cruce del ferrocarril con la carretera de Artá a Son Servera, hasta el torrente des "Pollets"(AMA. Sig. 644).

En sessió del 30 d'abril de 1936 es va aprovar una relació de jornals invertits en diverses obres municipals, entre les quals hi trobam un compte de 129 pts 25 cts per eixamplar el camí dels Pollets; en ple reunit el 6 de setembre de 1936, acordà per unanimitat pagar un compte de 325 pessetes “por la cesta y faja de terreno que cedió para el ensanche del camino des Pollets o des Mayols” (AMA. Sig. 63). Tot i que

anomeni el camí dels Pollets aquesta documentació fa referència al camí de Son Duc, núm 6.

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 15 de novembre de 1945 s'aprovaren una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits "en la semana del 29 de octubre al 4 del actual en arreglo de los caminos del Mayol y del molí de'n Tarrassó que importa trescientas noventa y ocho pesetas, setenta y cinco céntimos" (AMA. Sig. 68).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1595, el camí pel qual se va al Molí d'En Saco (pàg. 26). Segons fonts orals el molí d'en Saco es correspon amb el conegut com a molí d'en Salom.

- A. GILI, a la seva obra *Artà en el segle XVII*, encara inèdita, dedica un llistat als camins que apareixen a la documentació arxivística, entre els qual apareix, amb data de 1629, el camí públic pel qual se va al molí d'en Salom.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix majoritàriament i aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix aproximadament. Apareix amb el topònim de "Camino de Son Duch".

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artà).

- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973)*. Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 6.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI,
COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

L'11 de febrer de 1868 la comissió de policia rural de l'Ajuntament d'Artà donà compte "de haber llenado el encargo que se la confirió en la sesión anterior y del examen practicado en los caminos rurales o transversales resulta que los que reclaman mas pronta reparacion son: el de Son Pussa, el des Rafals y el des Pollets", acordant la corporació la seva reparació (AMA. Sig. 35).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 15 de setembre de 1889, davant la necessitat d'adobar els camins veïnals de la Colònia i el del Pla dels Pollets, s'acordà invertir-hi jornals de prestació personal (AMA. Sig. 43).

L'Ajuntament d'Artà, en sessió plenària celebrada el 4 d'octubre de 1891, i tenint en compte el mal estat del camí des Pollets, va autoritzar la seva recomposició amb càrrec a la prestació personal (AMA. Sig. 45).

El 20 de maig de 1911 el mateix ajuntament acordà que la comissió de policia urbana i rural assenyalàs la línia divisòria sol·licitada per un propietari entre la seva finca i el camí veïnal dels Pollets (AMA. Sig. 52 B).

L'any 1922, i "En vista de que varios interesados en el camino vecinal llamado dels Pollets desean ensancharlo a su costa el Ayuntamiento considerando los beneficios de esta mejora acordó auxiliarles con la prestacion personal" (AMA. Sig. 57).

A una valoració de la renda de les finques que se servien del camí des Pollets, elaborada l'any 1935, es diu : "El camino d'Es Pollets arranca de la carretera de Artá a Son Servera, poco antes del cruce de esta con el ferrocarril de Manacor a Artá y sirve de via de comunicación de la villa de Artá a numerosas parcelas o fincas en general de reducida extensión. Concretándonos a la zona que nos interesa y a partir del lugar llamado C'an Xesquets, el camino en cuestión sirve y cruza los pagos denominados Es Mayols y Son Curt [...] Pasada las tierras de D. Gabriel Fuster Fuster situadas a la izquierda del camino, existe un ramal, que luego se subdivide en varios que sirve a diversas parcelas, de regadio en su mayoría, de los pagos Es Mayols y Es Prats Nous, pertenecientes a un nutrido grupo de propietarios.

Después de cruzar el torrente de Es Pollets, este camino pierde su nombre para convertirse en el llamado de Son Catiu o de Son Duc, que termina en la linde del predio Es Rafalet. En este segundo tramo sirve primeramente al pago Clot Fiol [...] sigue luego entre las parcelas de los primitivos predios Son Duc y Son Catiu, en la actualidad parcelado [...]

[...] existe un ramal que conduce a la carretera de Artá a Son Servera [...] Tambien a la izquierda del camino y entre las tierras de D. Gabriel Canet Gil y de D. Guillermo Sansaloni Alzina, procedentes estas últimas de la parcelación del predio Son Duc, existe un ramal que empalma luego con uno de los caminos de establecedores del predio Son Asopa, en el cual radican algunas parcelas, en general muy rocosas, a las que al parecer les es mas viable utilizar el camino d'Es Pollets [...]

Tambien a la derecha, existen otros dos ramales que llegan hasta la carretera de Artá a Son Servera [...]

Finalmente, el camino termina en la linde del predio Es Rafalet, el cual no utiliza este camino, por varias razones, entre ellas, a nuestro juicio, estar taponado el camino en la misma linde por una buena cerca de piedra...(AMA. Sig. 636). Aquesta documentació també fa referència al camí de Son Duc catalogat amb el núm. 6.

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el camí des Pollets (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí des Pollets és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici al camí veïnal d'Artà a Son Servera i final al camí de les Coves, amb una longitud d'1 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El camí des Pollets és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el tram 2 del camí des Pollets (AMA. Sense sig.).

Camí d'enllaç entre el camí de Son Servera al de Son Duc per Can Sua (tram 1)

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 25 de novembre de 1976 es varen detallar els projectes de pavimentació asfàltica dels camins municipals més urgents, entre els quals apareix el camí d'enllaç del de Son Servera al de Son Duc per Can Sua, i s'acordà encarregar el projecte a l'enginyer de Camins, Canals i Ports, D. Andrés Parietti (AMA. Sig. 73). El març de 1981 es va actualitzar el projecte, format el mes de gener de 1977 (AMA. Sig. 656), i el 26 de novembre de 1981 s'acordà per unanimitat la contractació directa de les obres incloses dins el pla provincial d'obres i serveis (AMA. Sig. 73 B).

Camí del Clot Fiol (tram 1)

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 18 d'octubre de 1948, es va aprovar una relació de jornals invertits en la recomposició del camí del Clot Fiol, que importava 439 pessetes i 50 cèntims (AMA. Sig. 68).

El 24 d'abril de 1975 l'Ajuntament d'Artà acordà sol·licitar la inclusió en el pla extraordinari de cooperació provincial de les obres d'acondicionament i pavimentació asfàltica dels camins municipals de Son Duc i del Clot Fiol, el projecte dels quals es va

formar l'octubre de 1975, obra de l'enginyer de Camins, Canals i Ports D. Andrés Parietti Lliteras (AMA. Sig. 72 i sig. 650).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XV*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1437, el camí que duu al Clos d'en Fiol (pàg. 19).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix només el tram 2.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 2 i el final del 1.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 2 i el final del 1.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artà).

- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (*Plan Nacional de Vías Provinciales*, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 7.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple de l'Ajuntament d'Artà del 14 d'octubre de 1883, "Se acordó emplear el turno de la prestación personal para poner a nivel el piso del Cementerio rural de esta villa y que con el mismo se arregle el paso del camino que atraviesa el torrente denominado d'es Bedey en el punto mencionado Ses Paisés" (AMA. Sig. 41).

El 2 de maig de 1886, en sessió plenària de l'Ajuntament d'Artà, "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 7º el de les Paisés" (AMA Sig. 42).

A la memòria descriptiva del projecte, datat el 22 de juny de 1888, es diu: "Camino de las Paisas. Este camino principia en la carretera del Estado de Palma a Capdepera, y termina en el punto denominado Son Frare conduciendo a varios predios del término municipal. Su latitud es variable, y suele ser de 2'40 metros a 3'50 metros, no estando bien derterminada en algunos puntos. Tiene una longitud de 1 kº 376 metros" (AMA. Sig. 636). El 14 de desembre del mateix any l'enginyer de camins, canals i ports de la província va remetre una comunicació a l'Ajuntament d'Artà, on deia que després de revisar l'expedient de la corporació, declarava compresos dins el pla de carreteres municipals de la vila d'Artà els camins de Ses Païsses i des Pollets (sig. 636).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 23 de març de 1890 s'aprovà la línia divisòria assenyalada per la comissió d'obres públiques entre la finca de Can Pacheco i el camí veïnal de Ses Païsses (AMA. Sig. 44).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de ses Païsses, amb final a Son Frare i una longitud de 1.376 metres (AMA. Sig. 642).

El 10 de gener de 1904 el mateix consistori va autoritzar el transport d'enderrocs al camí veïnal de Ses Païsses (AMA. Sig. 51).

Segons l'acta del ple del 23 de febrer de 1933, el consistori artanenc va aprovar una relació de jornals invertits, entre els quals hi ha un compte de 69 pts 62 cts per adobs en el camí de Ses Païsses (AMA. Sig. 62).

El març de 1935 es va formar el projecte d'eixamplament "de una parte del camino denominado vulgarmente de Ses Pahísses, en el trozo comprendido entre el horno de cemento que hay junto a dicho camino hasta el del predio Cana Gili..." (AMA. Sig. 645).

En sessió plenària celebrada el 4 de desembre de 1944 "En atención a la solicitud formulada por los propietarios de fincas rústicas colindantes con el camino denominado de "Las Pahisas", que pasando por las parcelaciones de "La Corbaia" desemboca en la carretera de Son Servera, a la altura de Son Catiu; habida cuenta que los firmantes se comprometen a ceder el terreno necesario para darle la anchura reglamentaria y a aportar en metálico la cantidad que en justicia les corresponda para realización de las obras, queda por unanimidad acordado convertir en municipal el camino de referencia" (AMA. Sig. 67).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de Ses Paisas - Travesia" (ARM. Sig. 2265).

El 23 d'agost de 1972 es va aprovar de forma definitiva l'expedient de contribucions especials imposades per a l'execució del projecte de pavimentació asfàltica del camí municipal de Ses Païsses i de Sa Corbaia pel pont des Soldat (AMA. Sig. 72).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de ses Païsses pel pont des Soldat és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a Artà i final a les parcel·les de sa Corbaia, amb una longitud d'1'9 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El camí de ses Païsses és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals* de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de Ses Païsses (AMA. Sense sig.).

Camí de Cas Soldat

El 22 de desembre de 1941 es va aprovar una relació de jornals invertits en l'adob dels camins del Molí Nou, sa Corbaia i Cas Soldat (AMA. Sig. 67).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 8 de març de 1945, s'aprovà un compte de 426 pts 50 cts per jornals invertits en la recomposició del camí de Cas Soldat, i també en el ple del 19 d'abril de 1948 s'aprovà un altre compte invertit "en arreglo de los camino de Son Sanchos y ca's Soldat" (AMA. Sig. 68).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 9 d'abril de 1945 s'aprovaren una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits "en la semana del diez y nueve al veinticinco de marzo último en las obras municipales del camino de Cas Soldat y arreglo de la travesia del camino de Sos Fuyes a la carretera de Palma" (AMA. Sig. 68).

Camí de sa Corbaia

L'Ajuntament d'Artà, en ple convocat el 7 de juliol de 1949, es tornava a repetir la lectura d'una instància suscrita per propietaris de la Corbaia "en la que después de

exponer que el camino de establecedores que conduce a las fincas de los firmantes y que arranca del camino municipal que terminaba en el predio La Corbaia, antes de su parcelación, y ahora termina en la falda del monte de este nombre, solicitan del Ayuntamiento acuerde declarar también municipal el indicado tramo, para lo cual se comprometen a ceder todo el tramo necesario para que tenga la anchura reglamentaria, así com a contribuir al arreglo del mismo mediante la necesaria prestación personal y de transportes o reducción a metálico, acordándose que una comisión compuesta por Don Juan Lliteras y Don Miguel Artigues lo examine e informe luego al Ayuntamiento”. Així en sessió plenària de l'1 de setembre del mateix any, aquesta comissió, després de visitar el tram del camí, “entienden que no solamente no existe impedimento alguno para acceder a lo solicitado, sino que ello constituye una mejora casi necesaria. Oido el precedente dictamen, se acuerda por unanimidad convertir dicho tramo del camino en municipal” (AMA. Sig. 68).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de sa Corbaia (ARM. Sig. 593).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GILI (s.d), a la seva obra *Artà en el segle XVII*, encara inèdita, presenta un llistat de camins que apareixen a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1607, el camí pel qual se va al torrent de les Païsses.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1 aproximadament .

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix el tram 1.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artà).

- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (*Plan Nacional de Vías Provinciales*, 1973). Escala 1:25.000. Apareix el tram 1 amb el núm. 8.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI,
COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

A principis del segle XIX, la Junta de Camins demanà notícies als ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i les obres de recomposició que es duïen a terme. Així, l'11 d'abril de 1816, l'Ajuntament d'Artà envià una relació de "Los caminos mas estropeados que hay en este distrito", entre els quals apareix "el camino del Rafal" (AMA. Sig. VI-60/3).

L'11 de febrer de 1868 la comissió de policia rural de l'Ajuntament d'Artà donà compte "de haber llenado el encargo que se la confirió en la sesión anterior y del examen practicado en los caminos rurales o transversales resulta que los que reclaman mas pronta reparacion son: el de Son Pussa, el des Rafals y el des Pollets", acordant la corporació la seva reparació (AMA. Sig. 35).

En el ple celebrat el 3 de setembre de 1885 l'Ajuntament d'Artà, davant la sol·licitud de permís d'un veïnat per construir a la seva propietat anomenada Molí Nou, acordà el pas de la comissió d'obres assenyalàs la línia divisoria entre la finca i el camí del Rafal (AMA. Sig. 42).

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 8º El dels Refals" (AMA Sig. 42).

A les actes de la *Junta de deslinde y amojonamiento*, encarregada de fitar les partions dels termes d'Artà i Son Servera, veim com l'11 novembre de 1889 es va posar la següent fita: "Mojón nº 37. Esta colocado en el camino de Algaida y Rafals y sobre la pared divisoria de varios predios" (AMA. Sig. 522).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 21 de març de 1937, es va llegir una instància presentada per diversos veïnats interessants en la conversió del camí del Rafal en camí municipal, oferint gratuïtament els terrenys necessaris per donar-li l'amplada reglamentària, s'acordà per unanimitat accedir a la petició, i el 16 de maig de 1937 s'acordà "que la Comisión de Obras vaya a marcar el trazado de los caminos de Ca'n Canals, Ca'n Guidet y el Rafal y que está acordado, en anteriores sesiones, convertirlos en caminos municipales" (AMA. Sig. 64).

El març de 1981 es va actualitzar el projecte d'acondicionament del camí del Rafal, format el mes d'octubre de 1979 per Andrés Parietti (AMA. Sig. 656), i el 26 de novembre de 1981 s'acordà per unanimitat la contractació directa de les obres incloses dins el pla provincial d'obres i serveis, entre les quals apareixen les obres del camí des Rafal (AMA. Sig. 73 B).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí des Rafal (AMA. Sense sig.).

Camí de sa Corbaia

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 3 de maig de 1945 "Queda para estudio una instancia formulada por varios propietarios de fincas sitas en este término y paraje de "La Corbaya" solicitando de esta Corporación sea declarado vecinal el tramo del camino de particulares que a continuación del denominado Molí Nou llega hasta la última finca procedente de los establecimientos del predio "La Corbaya" (AMA. Sig. 68).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de sa Corbaia és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a Artà i final a les parcel·les de sa Corbaia, amb una longitud d'1'1 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura). Aquesta documentació fa referència al tram 1 i part del tram 2.

El camí de sa Corbaia és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals* de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

En el ple celebrat el 15 de juliol de 1997 la corporació artanenca va aprovar l'adquisició de terrenys per duu a terme la millora de l'accés al camí de sa Corbaia (AMA. Sense signatura).

Camí del Molí Nou

La Universitat d'Artà, en consell celebrat el 15 de setembre de 1749, tractà la construcció, per part d'un veïnat, d'una paret que invadia terrenys de les comunes "emperó de dit Ginard es pretes, que per tenir noticia de lo acte qui dona las afrontas ab camí qui va al Molinou, per esta mateixa causa mudá dita paret, fins afrontar en dit carrero..." (AMA. Sig. 2684).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 30 d'abril de 1871 es va llegir una sol·licitud presentada per D. Pedro Sancho de la Jordana "pidiendo la linea para la reconstruccion de una pared lindante con el camino del Molinou. Se acordó pase a la Comisión de caminos rurales para que informe" (AMA. Sig. 36).

El 30 de desembre de 1883 el mateix ajuntament aprovà la construcció d'una paret "en el camino vecinal llamado del Molino Nou" (AMA. Sig. 43).

En ple del consistori artanenc reunit el 26 de febrer de 1932, es parla de la llista de veïnats que s'havien oferit per ajudar en la recomposició del camí del Molí Nou i s'encarregava a un regidor que averiguàs si persistien en el seu oferiment (AMA. Sig. 61).

El 20 de març de 1934 “Vista una instancia firmada por Jaime Ferrer y otros propietarios de fincas rústicas (digo) situadas en el camino llamado del Molí Nou, que tiene carácter municipal hasta las fincas procedentes del predio conocido por la Corbaya, solicitando se conceda dicho carácter a la porción restante...”. L’ajuntament acordà que, abans de resoldre aquesta petició, contribuiria en les despeses de les obres que s’haurien de fer per donar l’amplada reglamentària al camí (AMA. Sig. 62).

El 14 de desembre de 1936 “Se da lectura a un escrito que firman varios vecinos en el que se comprometen a realizar los jornales de carro y bracero entre ellos ya acordado para realizar la mejora en la vuelta del camino del Muli Nou en la finca denominada Hort d’en Jordana de D. José Sancho quien se obliga a dar el terreno que sea preciso. Solicitan autorización para efectuar esta obra y es concedido por unanimidad” (AMA. Sig. 64).

El 22 de desembre de 1941 es va aprovar una relació de jornals invertits en l’adob dels camins del Molí Nou, sa Corbaia i Cas Soldat (AMA. Sig. 67).

Dins la relació d’obres i millores realitzades per l’Ajuntament d’Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí del Molí Nou (ARM. Sig. 593).

Camí de Son Mandia

El 24 d'octubre de 1886 l’Ajuntament d’Artà va aprovar la declaració de camins veïnals de diversos camins del terme, entre ells el de Son Mandia (AMA Sig. 42), quedant a exposició pública els avantprojectes dels camins, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d’aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de Son Mandia diu: “Empalma con la carretera de Manacor y conduce a varios predios, atravesando una comarca muy fértil. Su latitud es de 3 a 4’50 metros, tiene fuertes pendientes, y se halla en mal estado de conservación, atravesando el torrente del "Molí Nou" por el cauce.

Se desea incluir en el plan la parte comprendida entre la carretera del Estado y el predio "La Corbaya", cuyo trayecto es de 1 kilómetro 142 metros” (AMA. Sig. 636).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de Son Mandia, amb final a sa Corbaia, i una longitud de 1.142 metres (AMA. Sig. 642).

A l’Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d’Artà apareix el camí de Son Mandia, amb una longitud de 1 quilòmetre 142 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

En el ple celebrat pel mateix ajuntament el 2 d’abril de 1933 es va aprovar una relació de jornals invertits en la recomposició del camí de Son Mandia (AMA. Sig. 62).

Camí d'Algaida

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el camí catalogat, amb el nom de "camino de Algaida" (ARM. Sig. 2265).

La continuació del camí catalogat apareix al *Catàleg de Camins del terme municipal de Son Servera* (FODESMA, 2002), amb el núm. 54. Pel que fa referència a la continuació d'aquest camí dins aquest terme municipal, hem localitzat la següent documentació:

Com es pot constatar a l'expedient de partió i fitació dels termes de Son Servera i Artà de l'any 1889, la fita núm. 24 estava situada "en el camino de Algaida y Rafals y sobre la pared divisoria de varios predios" (AMSS. Sig. 24/10).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la seva obra *Artà en el segle XV*, Gili (1983) presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1494, el camí *reial* que va al Molí Nou (pàg. 20). El mateix succeeix en el tom dedicat a *Artà en el segle XVII*, on apareix, amb data de 1623, el camí del Molí Nou.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el nom de "camino de la Corbaia".

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix com a "camí del Puig".

- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973)*. Escala 1:25.000. Apareix el tram 1 i part del 2 amb el núm. 9.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

A principis del segle XIX, la Junta de Camins demanà notícies als ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i les obres de recomposició que es duïen a terme. Així, l'11 d'abril de 1816, l'Ajuntament d'Artà feia la següent descripció: "Pongo en noticia de V.S. que el día nueve del actual quedó abilitado el camino donde se va a Palma asta la raya de San Lorenzo, y en el día quedan remediados este, y el camino de Son Servera asta saliendo del Predio la Estelrica, en la temporada del verano pasado, y del presente; y el día diez del mismo me puse en el Camino llamado del Racó y continuare el lunes de Pasquas asta el torriente de la Dualla" (AMA. Sig. VI-60/3).

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] El de le Estelrique"(AMA Sig. 42). El 24 d'octubre l'arquitecte provincial remeté els avantprojectes dels camins (AMA. Sig. 42), quedant a exposició pública, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de l'Estelrica diu: "Principia en la carretera de Manacor y conduce a varios predios, atravesando fértiles comarcas. Su latitud es de unos cinco metros y el estado de conservación regular.

Se desea incluir en el plan, la parte comprendida entre la carretera del Estado y el predio la "Estelrica", que tiene de longitud 927 metros" (AMA. Sig. 636).

El 25 d'octubre de 1891 "El Sor. D. Pedro Sancho Palou indicó la utilidad, de que por medio del turno de la prestacion personal, se recomponga el camino vecinal denominado de la Estelrica y teniendo en cuenta la Corporacion la importancia del mismo, así lo acordó de conformidad con lo propuesto" (AMA. Sig. 45).

A la *Relación de los caminos vecinales que se han de incluir en el Plan de obras municipales mandado formar por R.O. de 22 de marzo de 1893*, elaborada per Obres Públiques, apareix, dins el municipi d'Artà, el camí de l'Estelrica, amb una longitud de 3 quilòmetres (ACOPOT. Sig. 1089).

En el ple reunit el 19 de gener de 1896 l'ajuntament autoritzà al propietari de la finca anomenada s'Estelrica per depositar terra i pedres en el camí veïnal del mateix nom, seguint les prescripcions de la policia rural (AMA. Sig. 47).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de l'Estelrica, amb final a les cases del mateix nom i una longitud de 927 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de l'Estelrica, amb una longitud de 927 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

El 20 de gener de 1923 l'acta del ple de l'ajuntament artanenc reflecteix la recomposició per part dels peons dels camins veïnals d'Albarca, s'Estelrica, Can Canals i del Racó (AMA. Sig. 57).

A una altra sessió plenària celebrada el 23 de desembre de 1932 es va aprovar un compte de 37 pts. i un altre de 45 pts. per jornals invertits en la recomposició del camí de l'Estelrica (AMA. Sig. 62).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 29 d'abril de 1939, es va llegir una instància suscrita per diversos veïnats "en la que sollicitan que el Ayuntamiento convierta en camino municipal el trozo comprendido entre Son Ramón y El Coll de la Jordana ya que el mismo es intransitable, asumiendo los que suscriben el compromiso de ceder los terrenos necesarios para que el camino tenga la anchura reglamentaria, obligándose asimismo a construir las paredes laterales por su cuenta. Por unanimidad acuerda el Ayuntamiento acceder a la petición formulada" (AMA. Sig. 66).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de l'Estelrica (ARM. Sig. 593).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de s'Estelrica" (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de s'Estelrica és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici al camí antic de Palma i final al límit de terme amb Son Servera, amb una longitud de 2 km i una amplada total de 3'5 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

En sessió plenària del 25 de març de 1976 l'ajuntament discutia sobre els distints projectes d'obres que requerien immediata realització, entre els quals figurava la pavimentació asfàltica dels camins de s'Estelrica i Sa Farinera i s'acordà encarregar el projecte a l'enginyer de Camins, Canals i Ports, D. Andrés Parietti (AMA. Sig. 72 i sig. 651).

El camí de s'Estelrica és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de s'Estelrica (AMA. Sense sig.).

Camí de la Jordana

A les actes de la *Junta de deslinde y amojonamiento*, encarregada de fitar les partions dels termes d'Artà i Son Servera, veim com l'11 novembre de 1889 es va posar la següent fita: "Mojón nº 39. Dista del anterior ochocientos metros, colocado en el camino de la Jordana y encima de la pared divisoria de este predio y el de la Estelrica. Es de piedra rectangular" (AMA. Sig. 522).

En sessió plenària, celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 18 de gener de 1943, s'aproven una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un de 197 pts. per adobs del camí de la Jordana (AMA. Sig. 67).

La continuació del camí catalogat apareix al *Catàleg de Camins del terme municipal de Son Servera* (FODESMA, 2002), amb el núm. 5 com a camí d'Artà a Son Servera per Son Xerubí. Pel que fa referència a la continuació d'aquest camí dins aquest terme municipal, hem localitzat la següent documentació:

En consell celebrat per la Universitat d'Artà el 22 de juny de 1670 es va tractar sobre l'adob de ponts i camins del terme, amb una descripció dels camins on era més necessari: "y mes al cami real per lo qual se va a Son Servera a la possessio de Son Janer ahont se fan molts encalledors unas sinquanta passes" (AMA. Sig. 2710).

El dia 5 de setembre de 1843, s'esmenta la distribució de camins i carrers entre els regidors de l'Ajuntament segons circular enviada pel Govern. D'aquesta manera queda que "el camino de Ca s'Hereu y los vecinales dependientes de él, quedan a cargo del Sr. Regidor 1º Dn Mateo Plaza Arrabal (...) y el camino del Puerto con todos sus ramales adyacentes a cargo del Sr. Regidor 2º Antonio Lliteras. Los caminos que van a Artá por el predio Son Xerubí y por el predio Fetjet con todos los ramales que dependen de los mismos a cargo del Sr. Regidor 3º Dn Juan Nebot. (...) y el camino de Palma y todos los de herradura y sendas de s'Alou a cargo del Sr. Regidor 4º Dn Juan Servera (AMSS. Sig. 542/4).

L'Ajuntament de Son Servera formà un *Itinerario general de los caminos existentes en el territorio de dicho pueblo, formado en ejecución del artículo 2º del reglamento de 8 de abril de 1848*, en el qual hi trobam, en divuitè lloc, el camí de Can Corp o d'Artà per Son Xerubí. Segons la descripció del camí que es fa en el document, aquest "Empieza formando línea recta con el anterior a la derecha del nº 10 [camí d'Artà per sa Canal]; teniendo origen en este a ambos lados varias sendas que conducen a todo el caserío rural llamado Es Clot Fiol", creua el torrent de Son Corb, les finques de Fetjet, Son Comparet i Son Xerubí, i en entrar a Sa Rascló s'uneix amb la carretera d'Artà per sa Canal. El camí principal acaba a Artà, i els senderons abans esmentats acaben, els que parteixen de la dreta, al camí d'Artà per Pula, i els altres, que parteixen de l'esquerra, a la carretera d'Artà per sa Canal. La longitud del camí és de "cosa de media legua" i una amplada de "12 pies"; a l'apartat d'estat de conservació es diu: "Regular; es de carruages hasta donde se estrecha, aunque de dificil transito". L'Ajuntament el declara rural. (AMSS. Sig. 245/3).

El 15 de maig de 1861, l'Ajuntament acorda sol·licitar permís al governador de la Província per poder reparar amb la prestació personal "los caminos de este distrito llamados: De Can-Corp N° 18 del itinerario formado en 15 de enero de 1849 (...) .El de Artá per Se Canal" N° 10 del itinerario; y el llamado de Son Moro. N° 15 del mismo teniendo en consideración lo mucho que interesan a estos vecinos no sólo por lo muy dividia que está la propiedad, sinó que más aven porque los predios que cruzan son en los que más cultivan: que los que se declararon vecinales en dicho año 1849 que fueron los de Palma, Artà i Es Port-Vey se hallan ya mejorados y en muy buen estado, y los que se proponen ahora son intransitables en diferentes puntos" (AMSS. 544/1).

El 26 d'agost de 1861, mitjançant ofici remès al batle de Son Servera, la Secció de Foment i Consell Provincial de la Diputació declara "caminos vecinales de 2º orden el de Son Moro de Artá a Sa Canal hasta entrar el predio Son Ferrer y el de Can Corp hasta haver vadeado el Torrente de Son Xerubí en vista del mal estado en que se encuentra y de las muchas ventajas que reportará en ese pueblo con la declaración expresada" (AMSS. Sig. 56/1).

El 25 de setembre de 1861, el secretari de l'Ajuntament fa lectura dels oficis remesos pel Governador de la Província en els quals declara la conformitat de declarar veïnals els camins de Son Moro, de sa Canal i Can Corp (AMSS. Sig. 544/1).

El febrer de 1868 es fa relació dels camins declarats veïnals de la vila de Son Servera, on s'esmenta el de Can Corp, el qual es veïnal de segon ordre, y fou declarat el 26 d'Agost de 1861 (AMSS. Sig. 56/1).

El dia 18 de setembre de 1868, l'Ajuntament acorda aplicar tres torns de prestació personal d'homes, carros i cavalls; un d'ells anirà al Camí de s'Estepar; el segon, als camins del Port Vell i d'Artà i el tercer al Camí de Son Xerubí (AMSS. Sig. 544/2).

El 31 d'agost de 1885, a la relació feta sobre l'estat dels camins veïnals de la vila de Son Servera feta per l'Ajuntament, s'esmenta el Camí de Can Corp amb un total de 3 quilòmetres, amb un quilòmetre dels quals en construcció (AMSS. Sig.56/1).

El dia 18 de desembre de 1887, l'Ajuntament acorda mitjançant els torns de prestació personal "gravar los caminos del huerto de Ca s'Hereu y el de Can Corp" en els llocs on sigui més necessari de fer (AMSS. Sig. 547/1).

El dia 16 de gener de 1897, d'acord amb la cessió gratuïta que es projectà fer a l'Ajuntament del terreny necessari per edificar en línia recta "el camino que desde el puente de na Cavallera va a Son Pentinat i Son Xerubí, hasta la pendiente de la cuesta de na Magra", s'acordà que la comissió respectiva donàs el dictamen a l'Ajuntament, respecte de la línia que s'ha de seguir i la conveniència que respecta al municipi dita cessió (AMSS. Sig. 548/1).

El dia 7 de març de 1897, l'Ajuntament acordà que la Comissió informàs sobre les obres d'un galliner sense permís municipal al "camino rural de Can Corp i sa Canal" (AMSS. Sig. 548/1).

L'11 d'octubre de 1902 l'Ajuntament de Son Servera "En virtud de las quejas producidas por D. Miquel Lliteras Juan y otros respecto las aguas pluviales que bajan por el camino que conduce a Son Xerubi la Corporacion acordó presentarse sobre el terreno para examinar mejor el asunto y en su caso acordar lo procedente" (AMSS. Sig. 549/1).

En un esborrany de carta datat el 7 de maig de 1903 es pot llegir el següent: "Adjunto tengo el gusto de remitir a V.I estado de los caminos vecinales existentes en este término municipal que se sirvió interesar en comunicación 6 de 13 Enero ultimo, debiendo simplificarle que no existiendo en el archivo clasificación de los caminos declarados vecinales los que lo son rurales y los de interés privado se ha procurado en la formación del citado estado atenerse al interés que cada cual representa en razon a su importancia y a la costumbre desde tiempo inmemorial establecidos de reparar los caminos consignados con el auxilio de la prestacion personal". A la llista que acompanya aquest document apareix, en desè lloc, el camí de Son Xerubí, amb una longitud de 2.100 metres (AMSS. Sig. 1022/2).

En sessió plenària del 7 de gener de 1922 "Se acordó nombrar una comision coyuntura de los Sres. Presidente y Barceló para recibir la piedra machacada del camino de Son Xerubi" (AMSS. Sig. 551/1).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic, existents a la província (veure 3.1.7. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament de Son Servera envià per formar aquest pla, el camí catalogat forma part del "Camino Rural de Son Xerubí", que és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Son Servera* (dins l'apartat de camins del municipi) del mateix any, amb inici a la carretera PM 404 de Son Servera a Capdepera i final a Son Xerubí, amb una longitud de 2,200 quilòmetres i una amplada de 5,4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El camí de Son Xerubí està inclòs, amb el número 432, en l'*Inventari de Béns de l'Ajuntament de Son Servera* de l'any 2001 (AMSS. Sense signatura).

En el Registre de la Propietat de Manacor apareix inscrita, en el tom 4645, llibre 250 de Son Servera, fol 31, la finca núm. 14461 anomenada Son Xerubí, "Gravada con una servidumbre de paso, por su lindero Norte, para unir las fincas 14806, 14807 y 14808 con el camino público que discurre por el lindero Oeste de la matriz, registral 14461, con una anchura de cinco metros constituida por sobre esta finca...".

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- ALCÁNTARA PEÑA, a la seva *Guía de las Baleares* (1891), ens descriu el camí que anava des d'Artà a Son Servera: "El camino es bastante llano encontrándose solamente hacia su mitad el pequeño collado de la Estelrica y continuando por entre varios predios rústicos y bien cultivados terrenos llega a Son Servera" (pàg. 420). El mateix autor,

quan descriu Son Servera, cita els seus camins veïnals, entre els quals apareix el camí d'Artà, amb 4 quilòmetres de longitud (pàg. 421).

- A la revista *Bellpuig* (núm. 457, 6 de juny de 1992) apareix un article titulat “La trashumància del camí de s'Estelrica”, on podem llegir: “A la dècada dels anys trenta, el tram de l'antic camí de Ciutat que va des del Coll de N'Abrines, passant pel creuer del Musti Vell, Na Pelada, fins a Sa Resclò, era un museu itinerari de fets i paraules...” (pàg. 363).

- A. GILI, a la secció “Les nostres possessions” de la revista *Bellpuig* (núm. 22, 10 d'octubre 1981), dedicà un capítol a la possessió de Sa Jordana, on podem llegir: “Per arribar a Sa Jordana el camí no deixa. Sortint de la Vila pel Coll de N'Abrines heu de prendre el camí vell de Ciutat, passant p'Es Capamunt. Arribareu a les Hortes i al Torrent, antigament anomenats d'En Bertran i vos enfilareu per la Costa de Na Pelada fins que us trobareu a un entreforc de camins. D'aquest lloc parteix el camí que duia al Monestir dels frares (Mostivei). Anant tot dret donarieu a Sa Costa d'en Grua, a la carretera nova de Ciutat. Prenint el camí de l'esquerra (l'antic camí de Binicanella, avui Son Servera) deixareu a ma dreta Els Mitjans, ara Sa Granja, atravessareu S'Estelrica, pujareu el Coll de Sa Jordana i abaixant a mà dreta, us trobareu ja davant el gran casal de Sa Jordana” (pàg. 1-2).

- GILI (1983), a la seva obra *Artà en el segle XV*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1459, el camí pel qual se va als Mitjans (pàg. 19). La possessió dels Mitjans és coneguda actualment com sa Granja.

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, A. presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1566, el camí pel qual se va a la possessió La Jordana (pàg. 26).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DESPUIG, Antoni (1785) *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Apareix aproximadament.
- COELLO, Francisco (1851) *Atlas de España y sus posesiones de Ultramar. Islas Baleares*. Escala 1/200.000.
- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955)

Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico. Escala 1/25.000. Apareix aproximadament com a "Camino de la Jordana".

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artà).

- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 10.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 22 d'agost de 1847 es va aprovar la relació de jornals i materials presentades pels majorals, "el primero del trozo de la carretera a la salida de este pueblo camino de Manacor, y posteriormente de los trozos que se dieron a destaco en los malos pasos del punto llamado el coll de Artá, hasta el callejon de Son Cardaix y demas puntos que se recomposicieron dentro el propio camino que pasa por el Predio llamado Bellpuig" (AMA. Sig. 31).

El 22 d'octubre de 1893 un veïnat de Son Servera sol·licitava l'alineació per construir una paret a la seva propietat anomenada Bellpuig, "que linda con la antigua carretera de Palma" (AMA. Sig. 43).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 5 de novembre de 1893, i en vista dels informes presentats per l'enginyer de camins de la província, s'exposava que el tram d'antiga carretera comprès entre el poble i l'enllaç amb el tram de carretera construït seguia essent de l'Estat, i davant el seu mal estat de conservació "se acuerda gestionar lo conveniente para que el Estado cuide de su conservación o ceda el expresado trozo de carretera al Ayuntamiento a los fines expresados" (AMA. Sig. 45). Així, en el ple del 10 de gener de 1897 es donà lectura a una carta de l'enginyer d'Obres Públiques de Balears on autoritzava a l'ajuntament artanenc per a que fes les millores pertinents a l'antic camí de Palma i l'aprofitàs com si fos un camí veïnal, i l'ajuntament, davant l'interès del camí i la conveniència de construir el pont anomenat d'en Not, acordà "1º aceptar las autorizaciones del Ingeniero Jeje de obras públicas; 2º declarar vecinal al espresado trayecto; 3º suplicar de la comision provincial que las subvenciones pendientes y a costear que tiene concedidas la diputación al Ayuntamiento pueda invertirlas en la construcción del puente mentado" (AMA. Sig. 47).

El 14 de març de 1897 la comissió de policia rural del consistori artanenc donà compte de la delimitació de la línia divisòria entre la finca anomenada el Capamunt i el camí veïnal anomenat antiga carretera de Palma (AMA. Sig. 47).

En una altra sessió plenària celebrada el 25 de març de 1906, el Batle de l'Ajuntament d'Artà manifestava la petició d'uns veïnats per construir gratuïtament una paret davant l'abeurador de l'antiga carretera de Palma, i s'acordà acceptar l'oferiment i ajudar amb la prestació personal a les referides obres. El 13 de maig del mateix any s'acordà dedicar el torn de prestació personal a recomposar el camí (AMA. Sig. 52).

En el ple celebrat l'11 d'octubre de 1908 es va presentar un compte per jornals i materials emprats "para la reparación de los caminos vecinales de Son Vives, del Recó, de la Torre y de la antigua carretera de Palma deterioradas por las inundaciones ocurridas en este término municipal el día 20 de noviembre último...", compte que va ser aprovat a càrrec d'una subvenció concedida per la Diputació Provincial (AMA. Sig. 52).

El 16 d'octubre de 1910 es passà a informe de la comissió de policia urbana i rural una sol·licitud d'un veïnat que demanava una pensió de deu pessetes anuals per ocupar l'antiga carretera de Palma part de la seva finca anomenada Pont d'en Not (AMA. Sig. 52 B).

El 16 de juliol de 1931, i amb objecte de tractar la construcció d'un pont en el torrent d'en Not, a la carretera vella de Palma, s'acordà convocar una sessió extraordinària pel dia següent, on es va discutir, davant la falta de recursos econòmics, tractar amb els propietaris beneficiats el possible anticipament de la part corresponent a l'Ajuntament en cas de que aquest no pogués abonar-la (AMA. Sig. 60).

Camí vell de Palma

En consell celebrat per la Universitat (antic òrgan de govern municipal) d'Artà el 22 de juny de 1670 es va tractar l'adob de ponts i camins del terme que ho necessitassin. Així veim com "lo mes nessesari de edops de camins i pons en el terma de Arta es en al camí reial per lo qual se va a la Ciutat co es al Capemunt, y tot lo que heu de camí real lo hort den Palegri y al pont major, y baix del abeurador y del abeurador fins a bellpuig tot lo camí..." (AMA. Sig. 2710).

A principis del segle XIX, la Junta de Camins demanà notícies als ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i les obres de recomposició que es duïen a terme. Així, l'11 d'abril de 1816, l'Ajuntament d'Artà feia la següent descripció: "Pongo en noticia de V.S. que el día nueve del actual quedó abilitado el camino donde se va a Palma asta la raya de San Lorenzo...". En el mateix sentit l'1 de juny de 1816 es tornà fer una relació de punts, distàncies i vares que s'havien recomposat, i on podem llegir: "El camino Real que se dirige a Palma por Manacor se halla habilitado desde la raya de San Lorenzo, hasta entrar en esta Poblacion, con una hora y quarto de distancia" (AMA. Sig. VI-60/3).

Segons consta a l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà celebrat el 5 de desembre de 1852, i amb motiu de la tempesta ocorreguda el 22 i 24 de novembre, el Govern de la Província demanà una notícia dels danys causats en el terme, per la qual cosa el consistori dividí el terme en seccions, la 1ª de les quals comprenia "Desde el camino de Palma al de Santa Margarita" (AMA. Sig. 32).

En el ple celebrat el 20 de setembre de 1948 es tractà la petició d'un veïnat, propietari de la finca Es Pont, per construir "la pared de la misma que la separa del camino viejo de Palma, hoy camino municipal..." (AMA. Sig. 68).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino antiguo de Palma" (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí antic de Palma és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a Artà i final a la carretera comarcal 715, amb una longitud d'1'7 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El març de 1981 es va actualitzar el projecte de pavimentació del camí vell de Palma, format el mes de gener de 1977 per Andrés Parietti (AMA. Sig. 653), i el 26 de novembre de 1981 s'acordà per unanimitat la contractació directa de les obres incloses dins el pla provincial d'obres i serveis, entre les quals apareixen les obres del camí vell de Palma, des de s'Estelrica al comarcal 715 (AMA. Sig. 73 B).

El camí vell de Palma és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí antic de Palma (AMA. Sense sig.).

Carretera vella de Manacor

L'any 1890 es va formar el projecte de modificació del traçat d'un tram de l'antiga carretera de Manacor, per donar-li més amplada, i la construcció d'un pont damunt el torrent d'en Not (AMA. Sig. 698).

L'Ajuntament d'Artà, en el ple celebrat el 4 de desembre de 1904, escolta a un regidor que "dio cuenta que en la antigua carretera de Manacor en el punto que la atraviesa el torrente era imposible el poder pasar debido al mal estado en que se encuentra el torrente [...] Enterado el Ayuntamiento de la manifestación del Sr. Sureda acordó que se pongan a la mayor brevedad los expresados pasaderos y que arreglen los torrentes en los puntos que atraviesen caminos vecinales a fin de que el transito no quede interceptado" (AMA. Sig. 51).

Camí de Musti Vell

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de Musti Vell (ARM. Sig. 593).

Camí de s'Estelrica

El 2 de maig de 1886 en sessió plenària del mateix ajuntament "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] El de le Estelrique"(AMA Sig. 42). El 24 d'octubre l'arquitecte provincial remeté els avantprojectes dels camins (AMA. Sig. 42), quedant a exposició pública, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de l'Estelrica diu: "Principia en la carretera de Manacor y conduce a varios predios, atravesando

fèrtils comarcas. Su latitud es de unos cinco metros y el estado de conservación regular.

Se desea incluir en el plan, la parte comprendida entre la carretera del Estado y el predio la "Estelrica", que tiene de longitud 927 metros" (AMA. Sig. 636). Encara que aquesta documentació apareix amb el topònim del camí catalogat anteriorment amb el núm 10, també fa referència al camí catalogat en aquest cas amb el núm 11.

A la *Relación de los caminos vecinales que se han de incluir en el Plan de obras municipales mandado formar por R.O. de 22 de marzo de 1893*, elaborada per Obres Públiques, apareix, dins el municipi d'Artà, el camí de l'Estelrica, amb una longitud de 3 quilòmetres (ACOPOT. Sig. 1089). Encara que aquesta documentació apareix amb el topònim del camí catalogat anteriorment amb el núm 10, també fa referència al camí catalogat en aquest cas amb el núm 11.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GILI, a la secció "Les nostres possessions" de la revista *Bellpuig* (núm. 22, 10 d'octubre 1981), dedicà un capítol a la possessió de sa Jordana, on podem llegir: "Per arribar a Sa Jordana el camí no deixa. Sortint de la Vila pel Coll de N'Abrines heu de prendre el camí vell de Ciutat, passant p'Es Capamunt. Arribareu a les Hortes i al Torrent, antigament anomenats d'En Bertran i vos enfilareu per la Costa de Na Pelada fins que us trobareu a un entreforc de camins. D'aquest lloc parteix el camí que duia al Monestir dels frares (Mostivei). Anant tot dret donarieu a Sa Costa d'en Grua, a la carretera nova de Ciutat. Prenint el camí de l'esquerra (l'antic camí de Binicanella, avui Son Servera) deixareu a ma dreta Els Mitjans, ara Sa Granja, atravessareu S'Estelrica, pujareu el Coll de Sa Jordana i abaixant a mà dreta, us trobareu ja davant el gran casal de Sa Jordana" (pàg. 1-2).

- Segons GILI (1983), el maig de 1457 Mateu Jaume ven un tros de terra situat a l'Horta, prop del pas d'en Beltran: "Aquesta venda, tal volta, es faria per aixemplar el camí o per a fer-hi un pont, ja que el tros de terra afrontava amb el torrent reial i amb el camí pel qual se va a Bellpuig" (pàg. 17). A la mateixa obra presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1460, el camí *públic* pel qual se va a la Font de N'Organyà (pàg. 19).

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, dedica un paràgraf al camí de Ciutat, on diu: "L'any 1588, el Gran i General Consell determina l'adob d'aquest camí. Pere Sureda de la vila d'Artà, síndic clavari de la part forana, ha demanat i suplicat considerar la necessitat urgent d'adobar-se aquest camí ja que des de la Ciutat fins a la vila i parròquia d'Artà hi ha un molt llarg camí de prop de 9 llegües i en el camí hi ha molt mals passos de passar i perillosos de tropessar-hi cavalcaures. Per tant, té el dit camí reial gran necessitat de ser reparat i adobat perquè ordinàriament hi ha tràfec i freqüentació de vianants i traginers i així té necessitats d'adobar-se i reparar-se, majorment a l'hivern" (pàg. 27).

- GILI (s.d), a la seva obra *Artà en el segle XVII*, encara inèdita, dedica un llistat als camins que apareixen a la documentació arxivística, entre els qual apareix, amb data de 1684, el camí de la Ciutat.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la setena de les quals és: Artà-Musti Vell-Bellpuig. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "Des de l'estació es pot anar per les voreres fins arribar al primer creuer. El camí de l'esquerra es que du al Rafal d'Alt. Seguint el camí del Rafal d'Alt a uns dos-cents metres trobam un revolt molt tancat i un camí recte. Se segueix, doncs pel vell camí de Palma ... A uns cinc-cents metres a mà dreta veurem una finca ..., és Mustí Vell, ... Continuem fins que arribem a la subestació de Gesa".

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DESPUIG, Antoni (1785) *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Apareix aproximadament.
- COELLO, Francisco (1851) *Atlas de España y sus posesiones de Ultramar. Islas Baleares*. Escala 1/200.000.
- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix majoritàriament i aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix com a "carretera vieja".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artà).
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (*Plan Nacional de Vías Provinciales*, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 11.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 17 de març de 1868 s'acordà "La reparación de los caminos rurales de las Eretas hasta el Murteret de Carrossa; travesía desde la carretera de Palma a la Calobra; Revols de Son Forteza; travesía de na Manega al Pas den Salas sin perjuicio de continuar las reparaciones de los caminos rurales ya acordadas por el Ayuntamiento tan luego como esten concluídos los espresados" (AMA. Sig. 35).

En el ple celebrat el 9 de gener de 1932 es manifestà "que varios vecinos del camino de S'Aucina de S'Aume y otros del llamado de la Calobra le han solicitado para realizar jornales de prestación personal en los mismos, manifestando el Sr. Esteva que su opinión es que si dichos caminos no son vecinales no se debe acceder a dicha petición acordándose, por unanimidad, que quede dicho asunto para su estudio" (AMA. Sig. 61).

En sessió plenària celebrada el 22 de maig de 1941 es varen aprovar una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits en la recomposició del camí de la Calobra (AMA. Sig. 67).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 9 d'abril de 1945 s'aprovaren una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits "en la semana del diez y nueve al veinticinco de marzo último en las obras municipales del camino de Cas Soldat y arreglo de la travesia del camino de Sos Fuyes a la carretera de Palma" (AMA. Sig. 68).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix la travessia de sa Calobra (ARM. Sig. 593).

Dins l'expedient del *Pla Provincial de Camins Municipals i Rurals*, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino Calobra" (ARM. Sig. 2265).

El 21 d'abril de 1971 l'acta del ple recull l'esboldragament d'un paretó a la carretera d'Artà al Port d'Alcúdia i el consegüent tall al trànsit, "lo que ha obligado a habilitarse el denominado de Sa Calobra como enlace de emergencia de aquella carretera con esta población, enlace muy dificultoso que no es posible mantener por mucho tiempo" (AMA. Sig. 72).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de sa Calobra és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos*

existentes en la Provincia a cargo de Artá, del mateix any, amb inici a la carretera comarcal 715 i final al camí veïnal de Sos Fullós, amb una longitud de 0'9 km i una amplada total de 4 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El març de 1981 es va actualitzar el projecte de pavimentació del camí de Sa Calobra, format l'any 1977 per Andrés Parietti (AMA. Sig. 653), i el 26 de novembre de 1981 s'acordà per unanimitat la contractació directa de les obres incloses dins el pla provincial d'obres i serveis, entre les quals apareixen les obres de la travessia de sa Calobra (AMA. Sig. 73 B).

El camí de sa Calobra és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el *Pla de Mobilitat* del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de sa Calobra (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix com a "Travesia de la Calobra".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (Artà).
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 12.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de*

España. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix com a “carreró de sa Creu de s'Auma”.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 3 de setembre de 1882 s'acordà passar a la comissió respectiva la sol·licitud d'un veïnat demanant l'alineació d'una paret a la seva finca La Carbona, vora el camí de Carrossa (AMA. Sig. 40).

El 2 de maig de 1886, en sessió plenària de l'Ajuntament d'Artà, "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 2º El de Carrosa" (AMA Sig. 42). El 24 d'octubre l'arquitecte provincial remeté els avantprojectes dels camins a l'ajuntament (AMA. Sig. 42), quedant a exposició pública, segons veim al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*, núm. 3078, del 28 d'octubre de 1886. En la memòria del projecte d'aquests camins, datada el 30 de setembre de 1886, es pot llegir: "Habiendo acordado el Ayuntamiento de Artà incluir en sus planes de caminos vecinales que corren a su cargo, algunas vias públicas existentes, hemos procedido a levantar los planos de las mismas, que son adjuntos, a fin de que dicho Ayuntamiento pueda cumplir con las prescripciones de la ley de carreteras". Del camí de Carrossa diu: "Tiene su origen en la carretera de Santa Margarita, y conduce a varios predios. Su latitud suele variar entre 3 y 4 metros, siendo en algunos puntos indeterminada. Se halla en mal estado de conservación. Se desea incluir en el plan, la parte comprendida entre su origen, y el predio "Carrossa", que mide una longitud de 1 kilometro 365 metros" (AMA. Sig. 636).

En la sessió plenària celebrada pel mateix ajuntament el 14 d'octubre de 1894, el batle feia saber a la corporació que havien acabat les obres de reparació del camí de Carrossa (AMA. Sig. 46).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de Carrossa, amb inicia a la carretera de Santa Margalida i final a Carrossa, i amb una longitud de 1.365 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí de Carrossa, amb una longitud de 1 quilòmetre 365 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

L'Ajuntament d'Artà, en ple celebrat el 12 de maig de 1918, "Dada cuenta por el concejal D. Bartolomé Esteva Gili de la necesidad de hacer varias reparaciones en el camino vecinal de "Carrossa" se acordó que este asunto pase a informe de la Comision de obras" (AMA. Sig. 57).

El camí de Carrossa és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

Camí de sa Carbona

En ple del 19 d'octubre de 1879 un dels regidors del consistori artanenc feia saber que diversos veïnats "habian echado piedras sin la correspondiente autorización

en un callejón del parage La Carbona haciendo casi imposible el tránsito por el indicado camino. Enterado el Ayuntamiento acordó que se imponga una multa al infractor o infractores y que se les obligue a componer las piedras y a quitar las que en concepto de la comisión de policía perjudiquen el buen paso” (AMA. Sig. 39).

El 14 d'agost de 1880, segons consta a l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà, es reuniren diversos propietaris de finques “linderos todos del camino rural de la Carbona y la Calobra hasta el Murteret de Carrossa” per tractar la recomposició del camí i s'acordà per unanimitat procedir a l'adob amb el pagament de la meitat del cost per part del consistori (AMA. Sig. 39).

A la sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 20 d'agost de 1893 es donà compte de l'assenyalament de la línia “para dar mayor base a la carretera vecinal del camino de la Carbona en la parte que linda con la propiedad de Juan Sard y Ferrer cuyo propietario ha cedido gratuitamente 1'50 metros que han sido necesarios para el ensanche o mejora que se trata de realizar” (AMA. Sig. 45).

El 30 de juliol de 1893, el mateix ajuntament acordà “la recomposició del camino vecinal de la Carbona, autorizando a los propietarios limítrofes para que apliquen en dicho camino sus respectivos jornales de prestación bajo la inmediata vigilancia y dirección del Sr. Alcalde” (AMA. Sig. 45).

El 23 de maig de 1897 “la comisión de policía urbana y rural manifestó que había demarcado la línea divisoria entre el camino de Carbona y la propiedad de D. Sebastian Gili Nicolau, y el ayuntamiento la aprobó y autorizó a este último para que efectue la pared de cerramiento de la finca de que se trata” (AMA. Sig. 48).

En una altra sessió plenària celebrada el 20 de març de 1898, davant la denúncia formulada per un veïnat sobre la construcció d'una paret que ocupava part del “camino público o callejón de la Carbona”, s'encarregà a la comissió respectiva que inspeccionàs el camí i emetés l'informe corresponent (AMA. Sig. 48).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província (veure 3.1.14. Annex).

Pel que fa a les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de sa Carbona és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici a la carretera comarcal 712 i final a la partió amb l'hort de Carrossa, amb una longitud d'1'5 km i una amplada total de 3 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

El camí de sa Carbona és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

Camí de ses Carbones

El mes de gener de 1977 Andrés Parietti, enginyer de camins, canals i ports, va formar el projecte de pavimentació asfàltica del camí de ses Carbones (AMA. Sig. 652), projecte que fou aprovat en sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 10 de novembre de 1977 (AMA. Sig. 73).

Camí de s'Hort de Carrossa

En el ple celebrat pel mateix ajuntament el 14 de gener de 1934 es va aprovar una relació de jornals invertits en la recomposició del camí de s'Hort de Carrossa que importaven 229 pts (AMA. Sig. 62).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de s'hort de Carrossa (ARM. Sig. 593).

Dins l'expedient del *Pla Provincial de Camins Municipals i Rurals*, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de s'Hort de Carrossa" (ARM. Sig. 2265).

El 17 d'octubre de 1996 es va ratificar l'acord de la comissió de govern en la qual es va aprovar el conveni de col·laboració entre la CAIB i l'ajuntament per al finançament i execució d'inversions en camins rurals. Inclòs en aquest conveni estaven les obres del camí de s'Hort de Carrossa (AMA. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1556, el camí *reial* pel qual se va a la possessió del magnífic Albertí Dameto: La Carbona (pàg. 26).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix com a "Camino del Huerto de Carrossa".

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i 672-III (Artà).
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá (Plan Nacional de Vías Provinciales, 1973)*. Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 13.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV i 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

A la sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 7 de gener de 1917, es va tractar el següent tema: "Deseando este Ayuntamiento declarar camino vecinal el camino de este término llamado Betlem que empieza en el hectometro 4 del kilometro 5 del camino vecinal de La Colonia de San Pedro y pasando por una multitud de pequeñas fincas procedentes del predio llamado "La Devasa" termina en la cala llamada "Es Calo" con una longitud aproximada de ocho kilometros y necesitando antes la declaración de utilidad pública a que se refiere el artículo 1º de la ley de 29 de junio de 1911 se acordó por unanimidad solicitarla al Exmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia de conformidad con lo preceptuado en el artículo 7º del Reglamento para la ejecución de la citada ley" (AMA. Sig. 55). Aquesta documentació també fa referència al camí catalogat amb el núm 21.

Com a continuació del document anterior, en el ple del 28 de gener de 1917 podem llegir: "Acto continuo se acordó: 1º Que, no habiéndose presentado en tiempo en contra de la declaración alguna en contra de la declaración de utilidad pública solicitada por este Ayuntamiento para el camino que desde el kilometro 5 del vecinal de la Colonia conduce a Es Caló, insiste este Ayuntamiento en la necesidad de la declaración de utilidad pública solicitada, por los grandes beneficios que ha de proporcionar a este termino municipal la habilitación de la citada via.

2º Que, desarrollandose toda la longitud del camino vecinal solicitado dentro de este término, precisa tan sólo, que informe, como lo efectua, esta Corporación municipal, acordando al mismo tiempo que se dé cuenta de ello por el Alcalde-Presidente al Exmo Sr. Gobernador Civil de la Provincia" (AMA. Sig. 55). Aquesta documentació també fa referència al camí catalogat amb el núm 21.

El mateix ajuntament, en ple reunit el 25 de gener de 1917, "Dada cuenta de que el propietario del predio Betlem se presta voluntariamente a pagar los gastos para arreglar el trayecto del camino vecinal de Betlem comprendido entre el cruce del camino de La Colonia y el referido predio se acordó auxiliarle con un peon caminero y con la prestación personal de los que residen en la Colonia de San Pedro designando al primer Teniente de Alcalde y al concejal D. Gabriel Tous para que vijilen y dirijan los trabajos para efectuar tan importante mejora" (AMA. Sig. 55).

En el ple del 19 d'abril de 1948 l'Ajuntament d'Artà aprovà una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits en el "camino del predio Belén, en la Colonia, que importa ciento veinte pesetas" (AMA. Sig. 68).

El 26 de gener de 1968 es va firmar l'acta de cessió a l'Estat, per part del Ministeri de Defensa, de dues parcel·les situades a la finca anomenada Betlem de Marina, del municipi d'Artà. A l'acta es pot llegir el següent: "3º.- Con el carácter de servidumbre a favor de estas parcelas, también se cedió al Estado un camino que las une, de 624 metros de longitud y 4 metros de ancho. También se inscribió en el Registro de la Propiedad al Tomo 2958, Libro 160, Folio 126, Finca número 8.165, inscripción 1ª" (Arxiu de la Delegació d'Hisenda de Balears. Sense signatura. Reversions).

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de Belen" (ARM. Sig. 2265).

El gener de 1973, el Grup de Treball de Balears, encarregat directe a les illes de l'elaboració del *Plan Nacional de Vías Provinciales*, demanava a tots els ajuntaments la seva col·laboració per dur a terme la primera etapa de l'esmentat pla, que tenia com a objecte la catalogació de tots els camins d'ús permanent i servei públic existents a la província.

Pel que fa les notícies que l'Ajuntament d'Artà envià per formar aquest pla, el camí de Betlem és un dels inclosos dins el *Catálogo de las carreteras o caminos existentes en la Provincia a cargo de Artá*, del mateix any, amb inici al camí veïnal de la Colònia de St. Pere i final a la finca de Betlem, amb una longitud de 3 quilòmetres i una amplada de 3 metres (Consell de Mallorca. Vies i Obres. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- ALCÁNTARA PEÑA, a la seva *Guía de las Baleares* (1891), ens descriu una excursió que anava a Morell i la Colònia de Sant Pere: “Siguiendo la carretera de Artá a Santa Margarita se llega a los 7 kilometros a un ameno predio propiedad del Sr. Conde de Peralada, con huertos notables y hermosos olivares; y 6 kilómetros más allá se encuentran a la orilla de la bahia de Alcudia las modernas tierras roturadas de la Devesa, formando Colonia con el nombre de Colonia de San Pedro...” (pàg. 390).

- VALERO I MARTÍ, G. (1993). Tom III. A la pàg. 613 podem llegir: “vora el km 4,3 de la carretera PMV-3331, que enllaça la Colònia de Sant Pere amb la carretera Alcúdia-Artà, trobam una creu de terme situada en el creuer de la carretera que va en direcció a la zona residencial de Betlem”.

- Aquesta ruta també està inclosa al llibre *Walking in Mallorca* (1994), on partint de la Colònia de St. Pere, puja al Bec Ferrutx per Morellet, davalla cap a l'ermita de Betlem, arriba a Betlem i torna cap a la Colònia de Sant Pere pel camí catalogat.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1952). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/10.000. Full 672-I-IV (Aubarca) Quadrant S.O. i S.E. Cap de Farruch. Apareix parcialment.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (Colonia de San Pedro).
- Plànol de *Carreteras o caminos existentes en la provincia a cargo del ayuntamiento de Artá* (*Plan Nacional de Vías Provinciales*, 1973). Escala 1:25.000. Apareix amb el núm. 14.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- FODESMA (Consell de Mallorca) (2002). *Ruta Artà – Lluc*. El final d'aquest camí apareix a la 1a etapa del projecte de la Ruta.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

L'any 1776 es va produir un plet entre Magdalena Mestre i Joan Pau Sancho, de la vila d'Artà, sobre el dret de pas per un camí. En una de les declaracions es pot llegir : "1º Pongo que diran personas dignas de fe, que por el camino nombrado de la Cruz nueva, de los Olors, y de Son Not, que todo es un mismo camino, siempre, y de tiempo immemorial, se ha transitado por dicho camino, los emphyteutas de tierras propias, y en alodio propio, sin que jamas se haya impedido el transitar por dicho camino, qualesquiera personas asi con ganado mayor, carros, muertos, el viatico del Señor, y de qualquier manera, sin que jamas se ha contradicho a ello, y es verdad" (ARM. Sig. M-34/9).

Segons consta a l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 4 d'octubre de 1885, es va llegir una instància d'un veïnat "en la que se pide se le señale la linea divisoria entre su propiedad y el camino denominado dels Olors, se acordó que la comisi3n de obras determine la linea en que podrá 3ste edificar su pared" (AMA. Sig. 42).

El 4 de febrer de 1900 D. Francisco Blanes Mestre exposava "que deseando reconstruir, en su finca llamada Can Guidet, la pared que linda con el camino denominado d'Els Olors, solicita que por esta Corporaci3n se le señale la linea que debe seguir dicha pared"; l'11 de març del mateix any la Comisi3n d'Obres dictaminà : "Que en la parte mas cercana al pueblo debe dejar el camino con una anchura de cinco metros y desde este punto vaya en linea recta a terminar a 22 metros antes de llegar al puente conservando el camino en este 3ltimo sitio la misma anchura de cinco metros. El Ayuntamiento qued3 enterado y conforme con el espresado dictamen" (AMA. Sig. 49).

En el ple reunit el 5 d'abril de 1914 l'Ajuntament d'Artà va tractar la recomposici3n de diversos camins del terme per acudir al II concurs de subvencions i avançaments de la Diputaci3n Provincial, entre els quals apareix el camí d'Aubarca "que empieza en Artà y pasando por una multitud de pequenas propiedades y por las fincas Son Not y Son Terrasa termina en la bifurcaci3n formada por los caminos de Son Puse y d'Aubarca, enlazando en su trayecto con el camino vecinal de Son Vives y con el de L'Alqueria-Veya que este Ayuntamiento cuida desde tiempo inmemorial, y con los carreteros p3blicos llamados de Ne Murtera, Puig Badey, La Badeya, Creu-Nova y Olors, con una longitud aproximada de cuatro kilometros, camino que fue declarado vecinal por el Señor Gobernador Civil en 21 de Abril de 1887" (AMA. Sig. 54).

En sessi3 plenària celebrada el 6 d'abril de 1937 "Por unanimidad se acord3 aprobar la petici3n que suscriben varios vecinos, interesando se convierta en camino municipal el llamado "D'els Olors" desde el punto denominado "La Creu" hasta la bifurcaci3n que conduce a las casas de "Ca'n Guidet"(AMA. Sig. 64).

L'11 de novembre de 1939 un dels regidors artanencs proposà "que el Ayuntamiento lleve a cabo el ensanche y reparaci3n del camino denominado dels Olors en el tramo comprendido frente a la finca de Don Juan Quetglas (unos cien metros) y el camino de Can Canals en el sitio denominado "La Curva de l'aubell3" frente a la finca

de Don Bartolomé Esteva Flaquer”, s’acordà dur a terme les obres mitjançant subhasta (AMA. Sig. 66).

L’1 de desembre de 1949, “Sugerida por varios concejales la necesidad de ensanchar el camino denominado dels Olors en el tramo comprendido entre la finca conocida por La Caseta o ca’n Vaquer, propiedad de don Sebastián Vaquer Mora, y el arranque de la bifurcación que conduce a Son Sanchos, se acuerda que la Comisión de Obras formule el correspondiente estudio sobre el terreno del que se dará conocimiento al Ayuntamiento a fin de acordar lo que proceda” (AMA. Sig. 68). Aquesta documentació fa referència als primers 100 metres del camí.

Dins la relació d’obres i millores realitzades per l’Ajuntament d’Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí dels Olors (ARM. Sig. 593).

Dins l’expedient del *Pla Provincial de Camins Municipals i Rurals*, iniciat pel Govern Civil l’any 1970, hi ha un plànol del terme d’Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el “camino dels Olors” (ARM. Sig. 2265).

L’any 1978 es va formar el projecte d’asfaltat del primer tram del camí municipal dels Olors (AMA. Sig. 654), i el 13 d’agost de 1997 es va aprovar el projecte de Conveni de Cooperació entre la CAIB i l’Ajuntament d’Artà, en el qual s’enmarcava el projecte de repavimentació dels camins de Sa Farinera, els Olors, Hort des Bril i des Racó (AMA. Sense signatura). El projecte de repavimentació del camí dels Olors contemplava una longitud a pavimentar de 1079 metres i una amplada de 3’600 metres (AMA. Sig. 3606).

El camí dels Olors és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d’Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l’estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

Aquest camí apareix esmentat en el nom de la creu del camí dels Olors, inclosa en el *Catàleg de Béns Immobles del Terme Municipal d’Artà* (2002) amb la signatura ART 320.

Camí de Can Guidet

En sessió plenària celebrada el 16 de maig de 1937, l’Ajuntament d’Artà acordà “que la Comisión de Obras vaya a marcar el trazado de los caminos de Ca’n Canals, Ca’n Guidet y el Rafal, y que está acordado, en anteriores sesiones, convertirlos en caminos municipales” (AMA. Sig. 64).

En sessió plenària, celebrada per l’Ajuntament d’Artà el 14 de maig de 1938, “A continuació son detenidamente estudiadas y aprobadas las relaciones de jornales practicados en la semana del 2 al 8 de mayo en el arreglo del camino de C’an Guidet que importa 159’75 pesetas” (AMA. Sig. 65); el 21 de gener de 1939 s’aprovava un altre compte pel mateix concepte que importava setanta pessetes (AMA. Sig. 66).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA (1991 [1884]), en el tom IX, pàg. 455-456, el descriu de la següent manera: “El camino que lleva a ella nace en Artà junto a la espléndida posada dels Olors, con frente de seis ventanas, y prosigue por detrás de la colina de Sant Salvador, de la que ofrece una magnífica vista. El camino se bifurca en los ramales de Capdepera y dels Olors, respectivamente a la altura del lavadero de Artà, tuerce seguidamente a la derecha, progresa per un terreno ondulado y en leve ascenso poblado de almendros e higueras y salva un torrente por vía de las llamadas *pedres passadores* en el punto donde un gran promontorio oculta su rocosa desnudez con algunas encinas [...] Deja a la izquierda una buena carretera y describe dos curvas consecutivas a la derecha. [...] Dejamos el camino que se dirige a Aubarca y emprenderemos el descenso franco hacia la majestuosa casa dels Olors en sinuoso recorrido a través de un bello olivar.

- LLITERAS (1971), quan parla dels camins de pobladors, diu: “Algunos de estos caminos "dels pobladors" debía alargarse, para que los Pascual pudieran ir, desde la casa que habitaban en la villa, a la finca de su propiedad, llamado Ben-Olatx, y después y actualmente "Els Olors". De igual manera necesitaban los Traves su camino, para desde su casa de la villa ir a su caballeria de Bellver, por "so's fuyes" (pàg. 279).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de “Camino Els Olors”.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

L'any 1940 es va formar el *Proyecto de camino de acceso a la posición de Farruch*, projecte que va ser aprovat per la Comandància de fortificacions i obres de l'exèrcit el 2 de juliol de 1941. A la memòria del projecte es pot llegir: "...hacer el estudio y redacción del proyecto y presupuesto de camino de acceso a la posición de Farruch aprovechando en cuanto sea posible el camino que partiendo de la villa de Artá conduce a la Ermita [...] 4º El trazado del camino terminará en la torre de la antigua Atalaya de Morey".

L'expedient inclou un informe del camí, datat el 18 d'agost de 1972, que recull la cessió de terrenys per part dels propietaris de l'Alqueria Vella, Es Verger i Son Morei Vell per a la construcció del camí, les obres del qual finalitzaren el 29 de desembre de 1949; també es pot llegir el següent: "Según informe verbal de la Jefatura de Propiedades del Ejército, no existe antecedente alguno de la misma, sobre los terrenos de este camino, y por tanto, tampoco inscripción ninguna, en el Registro de la Propiedad.

Tampoco figura en el expediente, orden, escrito, ni documento alguno, en el que conste que los terrenos cedidos por los señores propietarios, anteriormente reseñados, les hayan sido devueltos.

En la Comandancia no se ha encontrado expediente ni documento alguno referente a la Batería de Farruch, sin duda alguna, por no haberse dado orden, ni redactado proyecto para la misma, ya que como consta en el expediente de construcción del camino a esta posición, primero era condición imprescindible, el hacer el camino de comunicación de Artá con la citada posición; sin duda por tal motivo, no figura en el expediente ninguna gestión sobre los terrenos para la citada batería".

Al final de l'informe apareix una nota que ens parla d'un escrit del 29 d'abril de 1949, dirigit pel Ministre de l'Exèrcit a la Comandància, donant a conèixer la suspensió de les obres del camí i la realització de les obres necessàries per afirmació i conservació del tram construït (AIMB. Signatura 22/17).

El 27 d'agost de 1965 el consistori artanenc acordà sol·licitar a la Diputació Provincial la inclusió dins el pla de reparació de camins veïnals del camí d'Artà a l'ermita de Betlem, en el tram comprès des del casc urbà fins enllaçar amb la carretera militar a la finca de Son Morei (AMA. Sig. 71).

Dins l'expedient del *Pla Provincial de Camins Municipals i Rurals*, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins del terme, entre ells el camí des presos, que apareix com a camí comarcal amb el nom de "carretera militar" (ARM. Sig. 2265).

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí dels presos,

catalogat com a camí en bon estat; i el camí d'accés des de la carretera al puig de Tudossa, catalogat com a camí en bon estat.

El 20 de setembre de 2001 es va formalitzar la inscripció al Registre de la Propietat de Manacor de la finca d'Albarca-Es Verger, adquirida per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears. Fou registrada amb el número 15052 d'Artà, tom 4808, llibre 296 d'Artà, foli 75, i recull la servitud de pas amb la qual està gravada la finca 4067 de l'agrupació: “se halla gravada con otra servidumbre de paso para todas las necesidades del predio dominante, que arrancará del lindero Este del predio sirviente en un punto que conduce a la parcela de la compañía telefónica Nacional de España, junto al desagüe existente en el camino que a través de la finca sirviente conduce a Farrutx.

Carretera des soldats

Aquest camí apareix inclòs en el *Catàleg de Béns Immobles del Terme Municipal d'Artà* (2002) amb la signatura ART 340, i a la seva descripció es diu el següent: “Inicialment arrencava de les proximitats de Morell Vell i arribava al coll situat entre el Puig de sa Tudosa i sa Talaia Morella. Posteriorment, part d'aquest camí fou asfaltat per accedir al Puig de sa Tudossa, mentre que la part final camí, sense asfaltar, manté les seves característiques inicials. Fou construït a la dècada dels anys 40 del segle XX per un contingent de presoners instal·lats al Campament des Soldats”.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A l'article titulat “Els establidors de S'Alqueria Vella (1)”, aparegut a la revista *Bellpuig* núm. 64, el febrer de 1975, es pot llegir: “El camí dels presoners de la guerra vehí (sic) i allò sols cria porrassa i llenrisca.

[...]

El camí dels presoners es una altra història que un dia s'haurà de contar abans que desespresca, engolit per la gariga i esbucacat pels vents i les plujes” (pàg. 6).

- GARCÍA PASTOR, (1967 i 1973). Aquest camí apareix als núm. 20 i 62 de les *Rutas escondidas de Mallorca*, on podem llegir “...en un recodo de la carretera, aquí muy próximo, se inicia un reciente ramal de la misma, que sube al Puig de sa Tudossa...”.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la tercera de les quals és: Artà-Campament dels Soldats-puig d'en Porrassar-puig de sa Talaia Freda-sa talaia Moreia. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu “vora la possessió de Son Morei Vell, s'ha de seguir el camí asfaltat que du a sa Tudosa passant pel costat de l'Alqueria Vella ... Baixant de la Talaia Freda se segueix pel camí asfaltat per arribar al puig de la Tudosa ”.

- El camí catalogat apareix majoritàriament grafiat al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de “Carretera Militar”.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I i 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- FODESMA (Consell de Mallorca) (2002). *Ruta Artà – Lluc*. Aquest camí apareix a la 1a etapa del projecte de la Ruta.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El Butlletí Oficial de la Província de Balears publicà, en el seu número extraordinari de 29 d'abril de 1914, un llistat de camins veïnals que, amb motiu de la seva declaració d'utilitat pública, es posaven a exposició pública durant quinze dies. Entre ells apareix el camí del d'Albarca al llogaret de l'Alqueria Vella.

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de Gestió de la Finca Pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí d'accés a Es Verger, catalogat com a camí en bon estat; i el camí d'es Verger a Albarca, catalogat com a camí en bon estat.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA (1991 [1884]), tom IX, pàg. 475-476: "Una vez dejado atrás el camino que desde Albarca regresa a Artà, seguimos senda adelante por un valle terroso que alcanza hasta el Verger [...] Rodeamos un promontorio, dejamos a la izquierda la llamada senda de los roters que se dirige a Artà y llegamos así al pie del puig de ses Murades, desde donde divisamos la casa del Verger al fondo del valle [...]".
- GARCÍA PASTOR (1973), al núm 62 de les *Rutas escondidas de Mallorca* diu "empezamos la marcha por el camino de Es Verger que se inicia por la derecha (...). El camino pasa por el collado de contacto de ambas montañas (...). El camino, luego, descende mediante unas revueltas al llegar a una mancha de pinos".
- El camí catalogat apareix al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, inclòs a l'itinerari núm 4: s'Alqueria Vella – Es Verger i a l'itinerari núm 3: Es Verger – s'Arenalet des Verger.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix majoritàriament i aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artà). Escala 1/50.000. Apareix majoritàriament i aproximadament.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers 300 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- El camí catalogat apareix al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, a l'itinerari núm 1: Cala Estreta – s'Arenalet des Verger.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1952). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/10.000. Full 672-I-IV (Aubarca) Quadrant S.O. i S.E. Cap de Farruch. Apareix parcialment.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Arta*. Escala 1/1.000. Fulls 51, 52 i 53. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 3 de març de 1914 es va acordar l'inici de les obres d'habilitació "del camino vecinal de este termino llamado de la Ermita que empieza en Artá y siguiendo en su comienzo el camino vecinal llamado de Can Canals pasa por Son Sureda y Can Canals y termina en la Ermita pública de Ntra. Sra. de Belen con una longitud aproximada de nueve kilometros, camino que fue declarado vecinal por el Sr. Gobernador Civil en 21 de Abril de 1887 y a fin de poder concurrir al II Concurso de subvenciones y anticipos que ha de celebrarse en Palma el dia 25 del actual..." (AMA. Sig. 54).

El 17 de març de 1914 l'Ajuntament d'Artà va procedir a l'admissió de reclamacions verbals en contra de la declaració d'utilitat pública del camí veïnal d'Artà a l'Ermita de Betlem per Son Sureda (AMA. Sig. 54). En el *Boletín Oficial de la provincia de Baleares* núm 7399, de 2 de juny de 1914, es publicà un llistat dels camins admesos provisionalment al segon concurs de subvencions per a camins veïnals, on apareix el camí d'Artà a l'ermita de Nostra Senyora de Betlem per Son Sureda.

Aquest concurs es regia segons la llei de camins veïnals de 29 de juny de 1911 i el reglament per a la seva execució de 23 de juliol de 1911. Segons l'article 1er de la llei "Se considerarán como caminos vecinales, a los efectos de la presente Ley, los caminos carreteros de servicio público establecidos en condiciones de economía que no sean de cargo exclusivo del Estado, de las Provincias o de los Municipios.

No podrá concederse subvención, ni empezarse la construcción de un camino vecinal sin la previa declaración de utilidad pública decretada por el Ministerio de Fomento, mediante información pública practicada al efecto..."

Per altra banda, l'article 1er del reglament per a l'execució de la llei de camins veïnals diu: "1. Son caminos de servicio público a los efectos de la Ley: los que enlacen un pueblo con otro, con una estación de ferrocarril, con un puerto, cala o embarcadero, con un mercado o establecimiento de servicio o utilidad pública o con una carretera construida o camino vecinal en buen estado de conservación por los cuales se pueda ir a cualquiera de esos puntos; los que enlacen dos de éstos; los que dentro de un Municipio enlacen la cabeza del mismo con los suburbios, en caso de que estén separados por parte no edificada en más de dos kilómetros; o los que así sean declarados de Real orden, oído el Consejo de Obras públicas y el de Estado" (AGCM. Sense signatura).

Aquest camí apareix esmentat en el nom del pont al camí de Son Sureda, inclòs en el Catàleg de Béns Immobles del Terme Municipal d'Artà (2002) amb la signatura ART 332.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* de desembre de 1973 apareix un article dedicat al Pas del Parral, on es parla del camí de l'ermita de Betlem per Son Sureda: "[...] Tornam a prendre el torrent que ara s'escanya entre les roques esquerpes de la vorera, enmarcant el rost, aspre de bell nou, fins a sortir a l'altra banda i dur-nos al creuer on conflueixen els saragalls d'el Serral de Sa Lluna i el d'El Nou de s'Aliga, prop de la Cova dels Nenets [...] El tirany, pren ara per sa Cresta d'es Corral de Sa Basiva, deixant un saregall a cada banda i investint cap a Sa Talaieta; després de deixar Les Penyes d'en Xuia Vella en dos llongos arribam a l'entrellum: El Coll Ravell.

[...] el costat del caminó que vinguent de l'Ermita porta cap a Son Fortè pel Coll Feraix, Sa Coma Gran i Sa Font des Poll. Mes prop el Puig del Cor i el bosc d'arbocers que cobreixen Les Madrioles per on baixa un caminó que també porta a la Vila passant prop de la Cova de Cent pams de paladar [...] Partim cap a Na Carro per La Clova de ses Figueres que té al darrera El Puig Forellat i sortim per Na Freda i S'Hort de Son Sureda al camí que ara ja enquitrant ens portarà fins a Artà per dins els establiments de Can Canals.

[...]

Aquest era el camí transitat a l'antigor pels estadans dels establiments primers de Sa Colònia. Aspre, llarg i solitari" (pàg. 181-182).

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1552, el camí *públic* pel qual se va a la possessió de Joan Sureda (pàg. 25) i amb data de 1568, el camí *públic* pel qual se va a la mar i a diverses possessions (Can Canals, Son Sureda, Binialgorfa) (Pàg. 26).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artà). Escala 1:50.000.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix el tram 1.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i III. Apareix parcialment el tram 4.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topogràfic Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III i IV (40-26). Apareix el tram 1 i parcialment el tram 5.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1989). *Cartografía militar de España*. Escala 1/50.000. Full 672-III i 672-IV (40-26). Apareix el tram 1 parcialment i el tram 5 majoritàriament.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 4 i 5.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:**DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:**

- LLOFRIU (1992), al llibre *Caminant per Mallorca*, anomena aquest camí quan diu: "Del cim de Ferrutx (519 m), el camí [...] ja està bastant clar. Seguirem per inèrcia cap al Coll Pelat, Puig d'en Xoroi (485 m), sa Bassa de s'Oli (pla), fins a l'ermita de Betlem,".

- Aquesta ruta també està inclosa al llibre *Walking in Mallorca* (1994), on partint de la Colònia de St. Pere, puja al Bec Ferrutx per Morellet i davalla cap a l'ermita de Betlem pel camí catalogat.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix parcialment el tram 1.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

A la sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 7 de gener de 1917, es va tractar el següent tema: "Deseando este Ayuntamiento declarar camino vecinal el camino de este término llamado Betlem que empieza en el hectometro 4 del kilometro 5 del camino vecinal de La Colonia de San Pedro y pasando por una multitud de pequeñas fincas procedentes del predio llamado "La Devasa" termina en la cala llamada "Es Calo" con una longitud aproximada de ocho kilometros y necesitando antes la declaración de utilidad pública a que se refiere el artículo 1º de la ley de 29 de junio de 1911 se acordó por unanimidad solicitarla al Exmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia de conformidad con lo preceptuado en el articulo 7º del Reglamento para la ejecución de la citada ley" (AMA. Sig. 55).

Com a continuació del document anterior, en el ple del 28 de gener de 1917 podem llegir: "Acto continuo se acordó: 1º Que, no habiéndose presentado en tiempo en contra de la declaración alguna en contra de la declaración de utilidad pública solicitada por este Ayuntamiento para el camino que desde el kilometro 5 del vecinal de la Colonia conduce a Es Caló, insiste este Ayuntamiento en la necesidad de la declaración de utilidad pública solicitada, por los grandes beneficios que ha de proporcionar a este termino municipal la habilitación de la citada via.

2º Que, desarrollandose toda la longitud del camino vecinal solicitado dentro de este término, precisa tan sólo, que informe, como lo efectua, esta Corporación municipal, acordando al mismo tiempo que se dé cuenta de ello por el Alcalde-Presidente al Exmo Sr. Gobernador Civil de la Provincia" (AMA. Sig. 55).

Pràcticament tot el tram 2 d'aquest camí actua com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

En el ple de l'Ajuntament d'Artà celebrat el 4 d'abril de 2002, davant l'informe emès per la policia local i pel zelador d'obres, "mitjançant el qual es denunciava la instal·lació d'una tanca metàl·lica en el camí d'ús públic anomenat camí del Caló, que uneix Betlem am el refugi d'embarcacions del Caló [...] Atès que l'informe jurídic emès per la secretària de la corporació aconsella la incoació del corresponent expedient de recuperació d'ofici de la possessió del camí esmentat, on els fets usurpatoris són evidents i clars, per la qual cosa, per restablir l'ús normal d'aquest, és necessari que es retiri aquesta tanca metàl·lica, la qual cosa s'ha de fer amb la màxima urgència possible", es va acordar per unanimitat incoar el preceptiu expedient administratiu contradictori per recuperar d'ofici la possessió del bé de domini públic, i destinat a ús públic municipal, del camí del Caló (AMA. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- VALERO I MARTÍ, G. (1993). Tom III. A la pàg. 618 podem llegir: "Avançam per la carretera que condueix a la urbanització de Betlem i que després, ja per camí de carro, arriba fins al Caló".

- *Artà, patrimonio vivo. Guía cultural.* (2001). A l'apartat *Propuestas de itinerario* apareix l'itinerari de la Colònia de Sant Pere al Caló, del que diu “justo después del kilómetro 1 se puede dejar la carretera y coger un camino que bordea el mar y que pasa por el arenalet dels Ermitans, la cala del Corb Marí y Ca los Camps”.

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les normes subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: “Les servituds de pas establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta” (pàg. 8).

- GINARD BAUÇÀ (1929) dedica, a la seva obra *Croquis artanencs*, un capítol al caló de Betlem, on podem llegir el següent: “Mes, el camí que du al Caló és deliciós. Hem deixat En Ferrutx amb la testa pelada com un voltor vell; [...]. El caminó és dolent i reblit de macada i no podem mirar enfora en no ésser d'aturats, car desseguida que alsam la vista correm el perill de travelar i caure de nàs” (pàg. 95-96).

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la quarta de les quals és: Colònia de Sant Pere-cala los Camps-Betlem-es Caló. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu: “urbanització de Betlem. Des d'allà s'agafa un camí. A l'inici hi trobam un portell, [...] Si es continua el camí es passa per una zona de penya-segats, que fan molt difícil l'accés a la mar [...] A 1.5 quilòmetres de na Clara trobam els Vells Marins Baixos, sota el puig de la Tudosa i els Vells Marins Alts per arribar després al refugi per embarcacions del Caló,”.

- El camí catalogat apareix al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, a l'itinerari núm 6: Urbanització de Betlem – Es Caló de Ferrutx.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1952). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/10.000. Full 672-I-IV (Aubarca) Quadrant S.O. i S.E. Cap de Farruch.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix majoritàriament.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix majoritàriament i aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1:50.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 27, 29, 30, 32, 33 i 34.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers 10 metres d'aquest camí estàn inclosos dins el *Límite de deslinde de la zona de dominio público*, i la resta del camí actua com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- *Artà, patrimonio vivo. Guía cultural*. (2001). A l'apartat "Propuestas de itinerario" apareix l'itinerari de la Colònia de Sant Pere al Caló, on diu "se puede visitar na Clara [...]. Este camino de acceso a na Clara tiene cierta dificultad si no se conoce".

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la quarta de les quals és: Colònia de Sant Pere-cala los Camps-Betlem-es Caló. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "la urbanització de Betlem. Des d'allà s'agafa un camí. A l'inici hi trobam un portell, fita per conèixer la petita cala de na Clara, ...".

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:**DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:**

- ALCÁNTARA PEÑA, a la seva *Guía de las Baleares* (1891), ens descriu una excursió que anava a Morell i la Colònia de Sant Pere: "...Continuando el mismo camino por el pie de los montes Bech de Ferrutx y sus colaterales se llega al predio Betlem y por un escabroso paso nombrado El Grau puede subirse a la ermita del mismo nombre, lugar amenísimo que tiene camino más practicable y directo desde la villa y que ostenta un bonito oratorio de preciosos mármoles, fabricado por los mismos Ermitaños" (pàg. 390).

- A la revista *Bellpuig* del mes de gener de 1974, a l'apartat "Coneguem Ca Nostra", apareix un article signat per Trescaires i dedicat al Pas des Grau i s'acompanyada de Madó Gatova, on es descriu el trasllat de la morta des de la Colònia de Sant Pere fins a Artà, on podem llegir: "No es podia acompanyar la morta amb el llarg enfilall de carros com es solia fer amb els morts de foravila, perquè per anar a Vila no hi havia encara camí de carro.

Dos de ferradura i un d'escorbei..." (pàg. 188).

- A la segona part dedicada al Pas des Grau (*Bellpuig*, febrer 1974), es descriu l'inici de l'acompanyada de Madó Gatova, que "emprengué la pujada d'Es Grau per dins Ses Mates Baixes, adreçant per Sa Clova dels Oms i s'engueltà pel costat del seregall seguint el caminó que va a Sa Barrera Negre,".

- FONT I MARTORELL (1964) a la pàg. 237 explica l'itinerari de l'ermita de Betlem a Betlem "...se reanuda por la tarde la excursión desde el manantial, pasando por la barrera que enfrente de él se verá, dejando pronto, a mano derecha, un sendero y continuando por el camino de descenso, con dos virajes y dejando, también a la derecha otro sendero, e iniciando un rápido descenso..."

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1568, el camí *públic* pel qual se va a la mar i a diverses possessions (Can Canals, Son Sureda, Binialgorfa). (Pàg. 26).

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la primera de les quals és: Artà - ermita de Betlem - els Canons. En aquest itinerari se segueix el camí catalogat, del que diu "De la cova i esplanada de na Bernadeta se segueix un camí que hi ha vora el gran safareig [...] Des d'aquí es continua per un camí bastant ample però que a mesura que s'atraca als penyasegats dels Ulls d'en Midó el camí s'estreny; aquest segueix cap a les cases de Betlem pel pas denominat d'en Grau".

- LLOFRIU (1992), a la pàg. 95 diu: "Vora el safareig hi ha una barrera, de la qual arranca un camí que s'estreny. És la ruta que hem de seguir [...] Després davallam – seguint camí- pel barranc de Betlem, que és una obra d'art natural. I sense problemes arribarem a les cases de Betlem, vora la carretera de sa Colònia de Sant Pere ”.

- El camí catalogat apareix grafiat al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*.

- VALERO I MARTÍ, G. (1993). Tom III. A la pàg. 618 podem llegir: “Des de les cases de Betlem avançam pel camí de carro, que continua per la dreta de les cases. Molt prest passam vora les restes d'un portell i un poc més endavant el camí s'estreny i es converteix en camí de ferradura”.

- Aquesta ruta també està inclosa al llibre *Walking in Mallorca* (1994), on partint de la Colònia de St. Pere, puja al Bec Ferrutx per Morellet, davalla cap a l'ermita de Betlem i arriba a Betlem pel camí catalogat.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament tot el camí excepte el tram 1 i el tram 2 parcialment.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareixen els trams 1, 2 i 6.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament tot el camí excepte els trams 1 i 7 i el tram 2 apareix parcialment.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix tot el camí excepte els trams 7 i 8.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament tot el camí excepte el tram 1 i el 2 parcialment.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i III. Apareixen aproximadament els trams 5 i 6.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III i IV. Apareix tot el camí excepte els trams 7 i 8, part del camí apareix com a tirany.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 1, 2 i 6, el tram 3 apareix parcialment i els trams 4, 5 i 7 apareixen com a tirany.

- FODESMA (Consell de Mallorca, 2002). *Ruta Artà – Lluc*. Aquest camí apareix a la 1a etapa del projecte de la Ruta.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers 190 metres del tram 5 actuen com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí de s'Esquena Llarga, catalogat com a camí per recuperar i el camí de s'Arenalet des Verger a la caseta dels Oguers com a camí en bon estat.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GARCÍA PASTOR (1973). El tram 5 del camí apareix parcialment al núm 62 de les *Rutas escondidas de Mallorca*: “continuamos la marcha por un camino, en parte muy reciente – que des de s'Arenalet de Es Verger va subiendo hasta el Pla de ses Bibles”.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament el tram 5.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 5.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672- IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 5.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1952). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/10.000. Full 672-I-IV (Aubarca) Quadrant S.O. i S.E. Cap de Farruch.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix el tram 5.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I. Apareixen els trams 3, 4 i 5.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26). Apareix el tram 5.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 5.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artà*. Escala 1/1.000. Fulls 46 i 48. Apareix parcialment el tram 5.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 22 d'agost de 1847 es va aprovar la relació de jornals i materials presentades pels majorals, "el primero del trozo de la carretera a la salida de este pueblo camino de Manacor, y posteriormente de los trozos que se dieron a destaco en los malos pasos del punto llamado el coll de Artá, hasta el callejon de Son Cardaix y demas puntos que se recomposicieron dentro el propio camino que pasa por el Predio llamado Bellpuig" (AMA. Sig. 31).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix parcialment.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. full nº3. Apareix parcialment.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix parcialment.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I. Apareix parcialment.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 700-II (40-27).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* núm. 3243, amb data del 17 de novembre de 1887, apareix un extracte dels acords de l'Ajuntament d'Artà; així, en sessió del 22 d'octubre s'acordà "declarar caminos vecinales a los de Els Pollets, Son Vives, Son Caminal, Alqueria-Vella, Ne Pineda, Ne Verguña y Sos Monjos".

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 1.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 1.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix el tram 1.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament el tram 1.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix parcialment.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:**DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA LOCALITZADA: -****CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1 i parcialment el tram 2.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareixen els 160 metres del tram 1.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artà). Escala 1:50.000. Apareix majoritàriament el tram 1.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareixen aproximadament els trams 1, 2, 3 i parcialment els trams 6, 7 i 8.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I i II. Apareixen uns 160 metres del tram 1.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i IV (40-26). Apareix parcialment el tram 1.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix parcialment el tram 1.
- FODESMA (Consell de Mallorca) (2002). Ruta Artà – Lluc. Els trams 1, 2 i 3 d'aquest camí apareixen a la 1a etapa del projecte de la Ruta.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí d'en Mondoï, catalogat com a camí en bon estat.

Els darrers 225 metres del tram 2 d'aquest camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA (1991 [1884]), tom IX, pàg. 474: "Un camino de rodadura lleva desde Albarca a Matzoc y por un ondulado terreno de colinas se llega a la platja de sa font Salada. Luego empinada senda adelante se alcanza una llanada, es pla de ses Bitles...".

- GARCÍA PASTOR (1973). El tram 2 del camí apareix al núm 62 de les *Rutas escondidas de Mallorca*: "continuamos la marcha por un camino, en parte muy reciente – que des de s'Arenalet de Es Verger va subiendo hasta el Pla de se Bitles".

- El camí catalogat apareix al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, a l'itinerari núm 2: Puig de sa Tudossa – s'Arenalet des Verger. Camí d'en Mondoï.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix el tram 2.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1952). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/10.000. Full 672-I-IV (Aubarca) Quadrant S.O. i S.E. Cap de Farruch.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I. Apareix parcialment.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26). Apareix parcialment.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 2.

- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Arta*. Escala 1/1.000. Full 46, 48. Apareix parcialment.

- FODESMA (Consell de Mallorca) (2002). *Ruta Artà – Lluc*. Aquest camí apareix a la 1a etapa del projecte de la Ruta.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 28 de febrer de 1751 Bartomeu Floriana declarava posseir una peça de terra en el lloc anomenat sa Creu Nova, confrontant “ab camí Real qui va a Sos Sanxos” (ARM. Sig. ECR 858).

L'any 1821 la secció de correus, camins i canals del Govern va demanar notícies a tots els ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i travessies, per formar el corresponent expedient. L'Ajuntament d'Artà responia el següent: “Los caminos generales que hay en este termino son medianamente buenos, particularmente el que conduce a Palma, el de Son Servera y Capdepera, no tanto el de Morell, el de Son Forteza, el de sos Sanchos, y el de Abarca que estan un poco estropeados” (AGCM. Sig. X-822/9).

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 7 de setembre de 1890, i per solventar qüestions de la contribució territorial, es descriuen una sèrie de finques, entre les quals hi trobam “Una pieza de tierra llamada el Pinet de estension de cuarenta y siete areas noventa y cuatro centiareas, lindante por el Norte con camino de Sos Sanchos...” (AMA. Sig. 44).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 4 de gener de 1891, es reflecteix l'assenyalament de la línia divisòria entre la clova del predi es Codolar i el camí de Sos Sanxos (AMA. Sig. 44).

Segons l'acta del ple del 23 de febrer de 1933, el consistori artanenc va aprovar una relació de jornals invertits, entre els quals hi ha un compte de 123 pts 50 cts per adobs en el camí de Sos Sanxos (AMA. Sig. 62).

El mateix consistori, en sessió del 14 d'octubre de 1939, acordà que la comissió d'obres estudiàs la reforma que s'havia de fer en el camí de Sos Sanxos (AMA. Sig. 66).

En el ple del 19 d'abril de 1948 l'Ajuntament d'Artà aprovà una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits “en arreglo de los camino de Son Sanchos y ca's Soldat” (AMA. Sig. 68).

Camí del Pinet

El 5 de febrer de 1933 l'Ajuntament d'Artà acordà, en el ple corresponent, arreglar els camins de Son Puça i el del Pinet, amb l'ajut dels propietaris de finques que feien partió amb els esmentats camins (AMA. Sig. 62).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 23 de febrer de 1933, “Vista una instancia suscrita por varios vecinos propietarios de fincas contiguas al camino del Pinet solicitando el arreglo del mismo y comprometiendose a ayudar con determinadas prestaciones, se acuerda por unanimidad proceder a su arreglo” (AMA. Sig. 62).

El camí del Pinet és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i

1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1589, el camí pel qual se va a Sos Sanxos (pàg. 26). El mateix succeeix en el tom dedicat a *Artà en el segle XVII*, encara inèdit, on apareix el camí reial de Sos Sanxos.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de "Camino de Son Sanchos".

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* núm. 3243, amb data del 17 de novembre de 1887, apareix un extracte dels acords de l'Ajuntament d'Artà; així, en sessió del 22 d'octubre s'acordà "declarar caminos vecinales a los de Els Pollets, Son Vives, Son Caminal, Alqueria-Vella, Ne Pineda, Ne Verguña y Sos Monjos".

El 25 de juny de 1893 es va tractar una sol·licitud "en demanda de que se arregle y desobstruya el cauce, y se modifique el puente existente en el camino de S. Caminal, y dada lectura a la instancia de referencia, y conforme con el dictamen de la Comisión, se acuerda se proceda administrativamente acceder a lo que pide d. Pedro José Gili; que se prevenga al dueño de la propiedad a que se refiere la instancia, que en el tiempo prudencial se verifiquen las obras oportunas para que tenga debido efecto la presente resolución". En aquest sentit, segons consta a l'acta del 6 d'agost del mateix any, un altra veïnat va reclamar l'acord pres per l'ajuntament artanenc referent al pont de Son Caminal "por considerar que el asunto no es de la competencia del Ayuntamiento y si de los tribunales ordinarios, el Ayuntamiento acuerda pase a la comision correspondiente para que estudie el asunto y emita dictamen, y en su vista se acordará" (AMA. Sig. 45).

Camí de Son Calletes

La Cúria d'Artà, en provisió feta el 19 de novembre de 1787, tractà el plet sorgit sobre el camí que anava a Son Calletes, que segons el conductor de la Carbona "siempre ha sido por dentro el Predio la Carbona, y han reparado que todos los confinantes ponian reparo en el portell, por en donde se entrava en su tierra, por temor que dentro dicho predio La Carbona no entrase ganado, porque no hiciese daño, y nunca han visto callacon Rl. ni tendero entre el referido Predio La Carbona y los establidores..." (AMA. Sig. 2687).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 14 de març de 1880 s'autoritzà a un veïnat perquè "desmante a sus costas un pequeño terraplen en el camino de S. Calletas" (AMA. Sig. 39).

El 5 d'agost de 1883, també en sessió plenària del consistori artanenc, després de llegir el dictamen de la comissió d'obres públiques, es donava permís a D. Monserrate Blanes per construir un paretó "dejando al callejon de Son Calletas una ancharia de trece palmos cerca del camino de Santa Margarita y quince y medio al teminar la pared del lado apuesto al memorado camino" (AMA. Sig. 41).

El 9 de març de 1944 es va aprovar una relació de jornals invertits en l'adob dels camins de la Colònia de Sant Pere, de les Coves i de Son Calletes (AMA. Sig. 67).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix majoritàriament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 1 i 3.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Aquest camí apareix inclòs en el *Catàleg de Béns Immobles del Terme Municipal d'Artà* (2002) amb el nom de "Camí de s'Ermita de Betlem", amb la signatura ART 360, i a la seva descripció es diu el següent: "Camí majoritàriament de ferradura amb un curt tram inicial de carro. Presenta fragments empedrats amb ratlletes per a l'extracció d'aigua, i es sustenta damunt una paret seca".

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A un fulletó publicat per l'Ajuntament d'Artà (2000) apareix amb el núm 5 la ruta d'Artà a l'ermita, on es pot llegir "per tornar hi ha l'alternativa del camí vell, una ruta més aspre i salvatge. Just devora la fita del km. 7, s'ha de prendre per un caminet a mà dreta que passa per la possessió de Can Canals i du cap a Artà."

- ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA (1991 [1884]) Tom IX, pàg. 479: "Ascendemos una colina que queda a espaldas de Binialgorfa [...]. Sinuosamente descende la senda por la ladera cubierta de fresales [...]. Vemos a la izquierda Son Canals, a la que se llega por una buena carretera; a la derecha, Son Sureda en la misma carretera [...]. La buena carretera que lleva al figueral de Son Canals, donde hay un pozo, prosigue luego por un paisaje apacible y ondulado en dirección a Artá".

- VALERO I MARTÍ (1993) Tom III, a la pàg. 631 podem llegir: "Deixam l'ermita de Betlem i ens disparam a emprendre la ruta cap a Artà pel malmès camí vell, que es troba soterrat en diversos trams de la part més apropada a l'ermita sota la carretera asfaltada.[...] Aquest camí vell es troba molt abandonat però encara es mantenen en aquest primer tram el marge lateral de sosteniment i les pedres laterals de protecció anomenades escopidors; l'amplada del camí és de dues brases, poc més de 3,20 m; prest el camí es veu invaït per càrritx i garballons".

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareixen els dos primers trams.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i III. Apareix el tram 1.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III i IV (40-26). Apareix el tram 1.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 1 i parcialment el 2.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Aquest camí apareix inclòs en el Catàleg de Béns Immobles del Terme Municipal d'Artà (2002) amb la signatura ART 389, i a la seva descripció es diu el següent: “Enllaça el camí de l'Ermita de Betlem amb les cases de sa Curia Vella. És un camí de ferradura amb trams de gran amplitud. No presenta fragments empedrats, i el camí esta delimitat per dues parets seques”.

En el registre de la Propietat de Manacor està inscrita, en el tom 4.264, llibre 235 d'Artà, fol 33, finca 8.342 una peça de terra anomenada ‘Alquería Vella’, que té les següents partions “Linda por Norte, con finca de Pablo Espinosa; por Sur, con la de Juan Vives; por Este, con camino; y por el Oeste, con finca de Bartolomé Sureda”.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A l'article titulat “Els establidors de S'Alqueria Vella (Curia Veia)”, aparegut a la revista *Bellpuig* corresponent als mesos de setembre-octubre de 1973, es pot llegir: “Agafava el caminói, a trossos malambros ferm, que el portava de la seva barraca fins a la Font d'en Capellà.

[...]

El caminói creuava un sens fin d'establiments, ajaçats en el coster i enfilats fins en el cucurull del puig. Per l'altre costat tan sols el serrat esglaiós que cau damunt Betlem.

[...]

Tot això s'ho remugava en Tià Mengo mentre caminava, ajupit pel pes de les gerres, seguint el tirany cap a Sa Béca” (pàg. 14).

- A la revista *Bellpuig* del mes de gener de 1974, a l'apartat Coneguem Ca Nostra, apareix un article signat per Trescaires i dedicat al Pas des Grau i s'acompanyada de Madó Gatova, on es descriu el trasllat de la morta des de la Colònia de Sant Pere fins a Artà, on podem llegir: “No es podia acompanyar la morta amb el llarg enfilall de carros com es solia fer amb els morts de foravila, perquè per anar a Vila no hi havia encara camí de carro.

Dos de ferradura i un d'escorbei...(pàg. 188).

[...]

Les dones, felegueres i apresades aviat deixaren a darrera sa fita de Sa Radossa i es Fitó d'En Baba i saltant Sa Barrera Negre per dins Can Ciurell prengueren cap a N'Es Puig de Sa Truja, resquillant Es Fondo de S'Ermita i deixant Sa Font a ma dreta anaren cap a Sa Beca. A ma esquerra quedava Sa Corralada de S'Alqueria Vella...

[...]

El camí escapollava Sa Coma d'En Not deixant a la dreta Es Coster de Sa Grava i partí per avall per dins Ca's Sagristà i Ca's Capellà Capet arribant a Son Morei per la dreta de les Sínies d'En Poletí i de Can Coca.” (pàg. 196).

- El camí catalogat apareix al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, a l'itinerari núm 5: s'Alqueria Vella – s'Ermita de Betlem.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareixen aproximadament els trams 2 i 3.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix parcialment el tram 3.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV. Apareix parcialment el tram 3.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen parcialment els trams 1 i 3.
- FODESMA (Consell de Mallorca) (2002). *Ruta Artà – Lluc*. Aquest camí apareix majoritàriament a la 1a etapa del projecte de la Ruta.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí d'accés des de la carretera al puig de Tudossa, apareixen catalogats com a camins en bon estat. Aquesta documentació també fa referència al camí catalogat amb el núm 16.

El 20 de setembre de 2001 es va formalitzar la inscripció al Registre de la Propietat de Manacor de la finca d'Albarca-Es Verger, adquirida per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears. Fou registrada amb el número 15052 d'Artà, tom 4808, llibre 296 d'Artà, foli 75, i recull la servitud de pas amb la qual està gravada la finca 4067 de l'agrupació: "se halla gravada con otra servidumbre de paso para todas las necesidades del predio dominante, que arrancará del lindero Este del predio sirviente en un punto que conduce a la parcela de la compañía telefónica Nacional de España, junto al desagüe existente en el camino que a través de la finca sirviente conduce a Farrutx.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la tercera de les quals és: Artà-Campament dels Soldats-puig d'en Porrassar-puig de sa talaia Freda-sa talaia Moreia. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "Baixant de la Talaia Freda se segueix pel camí asfaltat per arribar al puig de la Tudosa, inconfusible per la torre de telèfons que hi ha dalt."

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I. Apareix el tram 1 i parcialment el tram 2.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix el tram 1 i parcialment el tram 2.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:**DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:**

- ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA (1991 [1884]), tom IX, pàg. 476: “Por un sendero rocoso ascendemos al puig des Corb, que junto con el adyacente de Porrassar, que destaca como cerro cónico, y la talaia Freda con su altiva torre, cierran el valle de la Alqueria Vella ...”.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I. Apareix el tram 3.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen el tram 3.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Capdepera, hem localitzat la següent informació:

El camí de Ses Costellades està inclòs, amb el número 2001, a l'Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera (juliol 1998), que està aprovat provisionalment (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament i parcialment.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix el tram 1.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix majoritàriament.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 1, 2 i 3.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària, celebrada per l'Ajuntament d'Artà l'11 de juny de 1882, llegida una instància de D. Segismundo Morey “solicitando se le auxilie con la prestación personal para la recomposición del camino que conduce a su predio Son Morey de este distrito municipal, el Ayuntamiento, teniendo en cuenta las facultades que le concede la ley municipal vigente en el tramo de que se trata, no se cree competente para acceder a la súplica del solicitante, máxime sabiendo está pendiente de resolución ante el Ministerio correspondiente, un recurso sobre un caso muy parecido. Y por tanto acuerda no ha lugar a lo que es objeto de la instancia del Sor. Morey” (AMA. Sig. 40).

En el *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* núm. 3243 (17 de novembre de 1887), apareix un extracte dels acords de l'Ajuntament d'Artà; així, en sessió del 22 d'octubre de 1887 s'acordà “declarar caminos vecinales a los de Els Pollets, Son Vives, Son Caminal, Alqueria-Vella, Ne Pineda, Ne Verguña y Sos Monjos” (pàg. 3).

El 24 de juliol de 1892, en sessió plenària de l'Ajuntament d'Artà, “el Sr. Presidente indico la utilidad que reportaria a los moradores del predio la Alcaria Vella, el cambio del camino vecinal que conduce a dicho pago, por medio de la propiedad denominada Son Morey de D. Rafael L. Blanes y toda vez que este desea costear las obras de su propio peculio, se acordó autorizar al referido propietario para que pueda realizar dichas obras y poner en conocimiento de dichos terratenientes de la Alcaria vella el nuevo trazado, a fin de que dentro el plazo de ocho dias a contar de la fecha, puedan alegar agravios, pues terminado dicho plazo, quedará firme y definitiva la presente resolución” (AMA. Sig. 45).

L'Ajuntament d'Artà, segons l'acta del ple del 10 de març de 1914, complint amb la Llei de Camins Veïnals de 29 de juny de 1911, procedí a l'admissió de reclamacions verbals contra la declaració d'utilitat pública de diversos camins del terme, entre ells el “Del de Aubarca al poblado de la Alqueria-Veya”, declaració que es va aprovar en sessió del 9 de juliol de 1914 (AMA. Sig. 54).

En el ple reunit el 5 d'abril de 1914 l'Ajuntament d'Artà va tractar la recomposició de diversos camins del terme per acudir al II concurs de subvencions i avançaments de la Diputació Provincial, entre els quals apareix el camí de “L'Alqueria-Veya que empieza en el hectometro 2 del kilometro 2 del camino vecinal de Aubarca y pasando por varias propiedades y por las fincas Son Fang, Badeya, Sos Sanchos y Son Morey termina en el caserío de L'Alqueria Veya con una longitud aproximada de 5 kilometros, camino que cuida este Ayuntamiento desde tiempo inmemorial” (AMA. Sig. 54).

El *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares* publicà, en el seu número extraordinari de 29 d'abril de 1914, un llistat de camins veïnals que, amb motiu de la seva declaració d'utilitat pública, es posaven a exposició pública durant quinze dies. Entre ells apareix el camí del d'Albarca al llogaret de l'Alqueria Vella.

El 20 de maig de 1918 l'Ajuntament d'Artà acordà “solicitar la declaración de utilidad pública del camino denominado de Artá a la Ermita de Nuestra Señora de Belen

por L'Alqueria Veya cuyo trayecto será de unos once kilometros, siendo el objeto de dicha declaración de utilidad pública el poder presentar proposiciones al tercer Concurso de Caminos vecinales..." (AMA. Sig. 56). Aquesta documentació també fa referència al camí catalogat amb el núm 56.

L'11 d'agost de 1918 "se acordó solicitar la declaración de utilidad pública del camino denominado "De l'Alqueria Veya a Arta" cuyo trayecto será de unos diez kilometros, siendo el objeto de dicha declaración de utilidad publica el poder presentar proposiciones al tercer Concurso de Caminos Vecinales...", també s'acordà efectuar les obres d'habilitació d'una sèrie de camins veïnals per incloure'ls dins l'esmentat concurs, en quart lloc trobam el camí "De la Alqueria Veya a Artá de este termino municipal con una longitud aproximada de unos diez kilometros, este camino es para poder concurrir al III Concurso de subvenciones y anticipos" (AMA. Sig. 56). Aquesta documentació també fa referència al camí catalogat amb el núm 56.

A l'acta de la Comissió Mixta motivada per Real Ordre del Ministeri de la Guerra de 26 de juliol de 1920, relativa al projecte de camí veïnal d'Artà a l'ermita de Nostra Senyora de Betlem per l'Alqueria Vella, es recull la inspecció feta el 5 de maig de 1921 pel tinent coronel d'enginyers de l'Exèrcit i per l'enginyer d'Obres Públiques de la província de Balears, on es diu el següent: "De la villa de Artá arranca un camino público y carretero que conduce a la barriada agrícola de Alqueria Veya, arrancando poco antes de llegar a ésta de la izquierda del camino actual un camino de herradura que conduce al Santuario y retiro de ermitaños de nuestra Señora de Belen, consistiendo las obras proyectadas por el Ingeniero Sr. Sastre, en regularizar el ancho y las pendientes mediante obras modestas de movimientos de tierras y construcción de algunas de fábrica del camino carretero actual comprendido entre Artá y la Alqueria Veya y en transformar en camino carretero el camino de herradura que arranca de la proximidad de la Alqueria Veya y conduce a la Ermita de Nuestra Señora de Belén..." (AMSC. Sig. 3ª 3-28). Aquesta documentació també fa referència al camí catalogat amb el núm 56.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* del mes de gener de 1974, a l'apartat *Coneguem Ca Nostra*, apareix un article signat per Trescaires i dedicat al Pas des Grau i s'acompanyada de Madó Gatova, on es descriu el trasllat de la morta des de la Colònia de Sant Pere fins a Artà, on podem llegir: "No es podia acompanyar la morta amb el llarg enfilall de carros com es solia fer amb els morts de foravila, perquè per anar a Vila no hi havia encara camí de carro.

Dos de ferradura i un d'escorbei...(pàg. 188).

[...]

El camí escapollava Sa Coma d'En Not deixant a la dreta Es Coster de Sa Grava i partí per avall per dins Ca's Sagristà i Ca's Capellà Capet arribant a Son Morei per la dreta de les Sínies d'En Poletí i de Can Coca.

[...]

Fins a la Vila pasaren per dins les possessions de S'Alqueria Vella, Son Morei, Son Arbòs, Establiments de Son Sanxos, Sa Bedeia i Son Fang" (pàg. 196).

- GILI (1993), a la seva obra *Artà en el segle XVI*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb

data de 1564, el camí *públic* pel qual se va a la possessió de Joan Morei, i en data de 1589, el camí pel qual se va a Son Morei (pàg. 26).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- ALCÁNTARA PEÑA, Pedro (1880). *Plano General parcelario estadístico del término de Artá*. Escala 1/10.000.

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament el tram 1.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix el tram 2 i el tram 3 apareix com a tirany.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 3.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells la travessia des Campet (ARM. Sig. 2265).

El març de 1981 es va actualitzar el projecte de pavimentació del camí municipal de na Maians i travessia des Campet, format el mes de juny de 1978 per Andrés Parietti (AMA. Sig. 653).

El 26 de novembre de 1981 s'acordà per unanimitat la contractació directa de les obres incloses dins el pla provincial d'obres i serveis, entre les quals apareixen les obres del camí de na Maians a Es Campet (AMA. Sig. 73 B).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix la travessia des Campet (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix parcialment.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

L'Ajuntament d'Artà, en ple reunit el 5 d'abril de 1896, "Dada cuenta de la necesidad de construir una tagiera en el camino que desde la carretera de este pueblo a Santa Margarita, conduce al predio Cas Bril y de que el propietario de este D Montserrat Blanes desea sufragar los gastos que ocasione, se acordó que por la comisión de policia urbana y rural se examine sobre el terreno y en caso de considerarlo útil, se autorice al expresado propietario para la construcción de las obras aprobadas" (AMA. Sig. 47).

A l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 3 de febrer de 1940, es va aprovar una relació de jornals invertits en diverses obres, entre elles la recomposició del camí de Cas Bril (AMA. Sig. 66).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de s'hort de Cas Bril (ARM. Sig. 593).

El 13 d'agost de 1997 es va aprovar el projecte de Conveni de Cooperació entre la CAIB i l'Ajuntament d'Artà, en el qual s'enmarcava el projecte de repavimentació dels camins de Sa Farinera, els Olors, Hort des Bril i des Racó (AMA. Sense signatura). El projecte de repavimentació del camí de s'hort des Bril, assenyalava una longitud a pavimentar de 550 metres i una amplada de 4'00 metres (AMA. Sig. 3606).

Camí de la font des Bril

En sessió plenària, celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 7 de juny de 1943, "Dada cuenta de una instancia de vecinos de esta villa propiedad de fincas colindantes con el camino particular que desde el kilómetro tres de la carretera de Artá a Inca conduce a la fuente de la villa de C'as Bril, en la que solicitan la reparación necesaria, modificando el trasado hasta su anchura correspondiente y la debida consolidación de su piso para su conversión en camino municipal que a la vez se solicita, se acuerda quede para estudio" (AMA. Sig. 67).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix majoritàriament i aproximadament.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament i majoritàriament.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament i majoritàriament.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 9 de gener de 1932 es manifestà "que varios vecinos del camino de S'Aucinà de S'Aume y otros del llamado de la Calobra le han solicitado para realizar jornales de prestación personal en los mismos, manifestando el Sr. Esteva que su opinión es que si dichos caminos no son vecinales no se debe acceder a dicha petición acordándose, por unanimidad, que quede dicho asunto para su estudio" (AMA. Sig. 61).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 700-II (Manacor). Escala 1/50.000.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el nom de "C° de s'Euxina".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 700-II (40-27).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà l'11 de març de 1932 "El Sr. Alcalde indica la conveniencia de la construcción de un puente en el Camino de la Fuente del Parral, de la Colonia de San Pedro, de que otras veces se ha hablado", pont que es va construir com es dedueix de l'acta del ple del 27 de maig del mateix any, quan un dels regidors donà compte de la visita d'inspecció realitzada "a las obras de construcción del algibe, y del puente en el camino del Parral del Caserio de la Colonia y del estado en que las mismas se hallan" (AMA. Sig. 61).

El 9 d'agost de 1932 l'Ajuntament d'Artà, reunit en sessió plenària, acordà la visita de la comissió d'obres, assessorada per un mestre d'obres, al pont construït a la Colònia en el camí del Parral, degut a les queixes sobre la seva construcció. El 21 d'agost del mateix any es donà compte d'aquesta visita "para examinar el puente construido en el camino del Parral y que a juicio de la misma y del albañil Miguel Massanet se habían escatimado los materiales en el mismo y que para recibirlo debían reforzarse los "arranques", acordándose por unanimidad mandar un peón caminero para que al par que ayude a su terminación vigile el cumplimiento de lo acordado" (AMA. Sig. 62).

El 23 d'octubre de 1932 un dels regidors artanencs "se interesa para que el puente construido en el camino del Parral en la Colonia se ponga en condiciones de poder transitar por él, contestando el Sr. Alcalde que encargó a la Comisión justipreciara los terrenos beneficiados para determinar la cuantía de la ayuda que se ofrecieron a prestar los propietarios de los mismos" (AMA. Sig. 62).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* de desembre de 1973 apareix un article dedicat al pas del Parral, on es parla del camí de ses Porres: "Quan arribam a Sa Colònia, just arran de la creu de terme, hi ha un creuer de camins. Tot dret ens portaria fins a Betlem, Es Barracar i Es Caló, el de l'esquerra s'afica cap a dins el llogaret. Nosaltres agafarem la camada que puja cap a la dreta com qui envestir En Xeroi, però que tomba a mà esquerra quan ja besa el garrigó. La seguim, passant per l'era i caseta de Can Beca on, una mica mes avall regira altra cop, i agafa un rost aspre tot dret cap El Pas d'En Gil. Quan torna a prendre a mà esquerra la camada s'allarga per Can Metxo i can Mas, fins an el torrent. Abans d'arribar-hi, estojades a l'ombra del Parral les cases de Ca Ses Porres..." (pàg. 181-182).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III. Apareixen els primers 300 metres.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers 100 metres del tram 1 actuen com *Límite de Servidumbre de Protección*, els darrers 125 metres del tram 2 apareixen dins el *Límite de deslinde de la zona de dominio público*, i els 130 metres anteriors actuem com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les Normes Subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: "Les servituds de pas establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta" (pàg. 8).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament el tram 2 i parcialment el tram 1.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artà*. Escala 1/1.000. Full 53, 54, 55 i 56. Apareix el tram 1 parcialment, i el tram 2.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 24 de desembre de 1933 diversos propietaris de finques procedents de la parcel·lació de sa Corbaia demanaven a l'Ajuntament d'Artà "se acuerde declarar camino vecinal el tramo de camino que partiendo de la carretera de Artà a Son Servera, termina en el punto conocido Coma Saquera de este término municipal" (AMA. Sig. 2). L'Ajuntament tractà el tema en el ple del 2 de gener de 1934 i acordà que quedàs pendent d'estudi; el 6 de febrer del mateix any, tractant de nou el tema de la declaració de camí municipal "al que partiendo del camino vecinal de Artà a Son Servera llega al punto conocido por la Coma Saquera, en la Corbaya", s'acordà demanar als peticionaris si estaven disposats a cedir gratuïtament els terrenys per donar l'amplada reglamentària al camí, que era de sis metres, i a contribuir a les obres de reforma i conservació (AMA. Sig. 62).

El camí de sa Coma Sequera és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

La continuació del camí catalogat apareix al *Catàleg de Camins del terme municipal de Son Servera* (FODESMA, 2002), amb el núm. 72. Pel que fa referència a la continuació d'aquest camí dins aquest terme municipal, hem localitzat la següent documentació:

L'Ajuntament de Son Servera formà un *Itinerario general de los caminos existentes en el territorio de dicho pueblo, formado en ejecución del artículo 2º del reglamento de 8 de abril de 1848*, en el qual hi trobam, en vintè lloc, el camí de Son Pentinat. Segons la descripció del camí que es fa en el document, aquest comença a un ramal del camí de Can Corp o d'Artà per Son Xerubí, "Cruza los predios Son Xerubí y Son Pentinad y Son Brotad pasando por las casas de los dos últimos. En Son Brotad se separa la senda que conduce a Son Pou, Son Puñal y Rafals", i acaba a la carretera d'Artà per Pula, en el lloc anomenat es coll d'en Catiu, amb una longitud de "poco menos de dos tercios de legua" i una amplada de "3 pies"; a la casella d'estat de conservació es diu: "Se conserva regularmente; es de herradura". L'Ajuntament el declarà rural. (AMSS. Sig. 245/3).

El camí des Rafal des Sants està inclòs, amb el número 452, en l'Inventari de Béns de l'Ajuntament de Son Servera de l'any 2001 (AMSS. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 17 d'octubre de 1869 un veïnat, segons consta a l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà, es queixava de la demarcació donada al camí rural de Son Catiu "en el punto que radica su propiedad y la de Francisco Jusepet", per la qual cosa s'acordà el nomenament de perits per cada part per determinar la línia; el 14 de novembre del mateix any, i per causa d'aquest incident, l'ajuntament decidí inspeccionar "los caminos trasversales del predio Son Catiu para enterarse si tienen los diez y seis palmos de ancho que se destinaron a darlo en enfiteusis, dando cuenta del resultado de su inspeccion; que se haga presente al vecindario por medio de pregon que sin permiso de la autoridad no se construya pared lindante con camino, y que no echen piedras en ellos" (AMA. Sig. 35).

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 14 de gener de 1872 es donà compte de la pretensió d'Antoni Guiscafre "respecto a la carretera transversal en Son Catiu, lindante con la propiedad de Francisco Forteza Jusepet camino mediante, pase a la comisión de caminos a inspeccionarlo de nuevo y dé cuenta" (AMA. Sig. 37).

El 5 de setembre de 1880 el consistori artanenc tractà la instància d'un veïnat que demanava l'alineació per a la construcció d'una paret a la seva propietat de Son Catiu "lindante con camino de establecedores" (AMA. Sig. 39).

A l'acta de la sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 2 d'octubre de 1892 es pot llegir el següent: "Dada cuenta de la conveniencia de cambiar el trazado del camino vecinal de Son Catiu modificando un poco su actual direccion, en el lugar denominado se Clova den Pucete, se acordó se efectue por medio del turno de la prestacion personal" (AMA. Sig. 45).

El 6 de setembre de 1896 "El Sr. Presidente dio cuenta de la necesidad y conveniencia de proceder al arreglo del camino vecinal de los establecedores de Son Catiu", degut al seu mal estat, per la qual cosa es decidí aplicar un torn de prestació personal. El 6 de desembre del mateix any es feia saber que s'havia esbaldragat un paretó que impedia el pas pel camí, acordant l'ajuntament la seva recomposició amb càrrec a la prestació personal (AMA. Sig. 47).

A una valoració de la renda de les finques que se servien del camí des Pollets, elaborada l'any 1935, es diu: "El camino d'Es Pollets arranca de la carretera de Artá a Son Servera, poco antes del cruce de esta con el ferrocarril de Manacor a Artá y sirve de via de comunicación de la villa de Artá a numerosas parcelas o fincas en general de reducida extensión. Concretándonos a la zona que nos interesa y a partir del lugar llamado C'an Xesquets, el camino en cuestión sirve y cruza los pagos denominados Es Mayols y Son Curt [...] Pasada las tierras de D. Gabriel Fuster Fuster situadas a la izquierda del camino, existe un ramal, que luego se subdivide en varios que sirve a diversas parcelas, de regadio en su mayoría, de los pagos Es Mayols y Es Prats Nous, pertenecientes a un nutrido grupo de propietarios.

Después de cruzar el torrente de Es Pollets, este camino pierde su nombre para convertirse en el llamado de Son Catiu o de Son Duc, que termina en la linde del predio Es Rafalet. En este segundo tramo sirve primeramente al pago Clot Fiol [...] sigue luego entre las parcelas de los primitivos predios Son Duc y Son Catiu, en la actualidad parcelado [...]

[...] existe un ramal que conduce a la carretera de Artá a Son Servera [...] Tambien a la izquierda del camino y entre las tierras de D. Gabriel Canet Gil y de D. Guillermo Sansaloni Alzina, procedentes estas últimas de la parcelación del predio Son Duc, existe un ramal que empalma luego con uno de los caminos de establecedores del predio Son Asopa, en el cual radican algunas parcelas, en general muy rocosas, a las que al parecer les es mas viable utilizar el camino d'Es Pollets [...]

Tambien a la derecha, existen otros dos ramales que llegan hasta la carretera de Artá a Son Servera [...] (AMA. Sig. 636).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareixen aproximadament els trams 1 i 2 i parcialment el 3.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareixen aproximadament els trams 1 i 2 i parcialment el 3.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareixen els dos primers trams i el 3 parcialment.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

A principis de març de 1934 diversos veïnats de la vila d'Artà, propietaris de finques rústiques "colindantes con el camino llamado de Son Boyet", i davant el seu desig de que aquest fos declarat veïnal, oferien la cessió dels terrenys necessaris per donar-li l'amplada de sis metres (AMA. Sig. 2). L'Ajuntament d'Artà, en sessió plenària celebrada el 20 de març del mateix any, donà lectura a aquesta instància i acordà contribuir a les obres d'eixamplament "con dos terceras partes del coste total de las obras que en el mismo se lleven a cabo para su reforma y conservación" (AMA. Sig. 62).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareixen els trams 2 i 3.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament i parcialment.
- **SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO** (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareixen aproximadament els trams 1 i 2.
- **MASCARÓ PASARIUS, Josep** (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- **SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO** (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix el tram 3.
- **INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL** (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- **CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT** (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En instància dirigida per Bartomeu Alzina Tous a l'Ajuntament d'Artà el 14 d'agost de 1861, es denunciava la construcció d'una paret divisòria entre la finca anomenada el Pou del Rafal “y el camino tendero de otras propiedades del mismo punto” sense autorització (AMA. Sig. 1).

Segons consta a l'acta del ple del 18 de desembre de 1892, la comissió de policia urbana i rural de l'Ajuntament d'Artà donà compte de l'assenyalament de la línia divisòria entre el camí del Pou del Rafal i la propietat del mateix nom (AMA. Sig. 45).

El 28 de maig de 1893, també en ple de l'ajuntament artanenc, “y en vista de la utilidad que reportaría al vecindario el arreglo de los caminos denominados de Son Vives y del Pou del Rafal, se acordó instruir el correspondiente expediente para que en su día pueda el Ayuntamiento declararlos vecinales” (AMA. Sig. 45).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 22 de juliol de 1894 “Se acordó el pago de 42 pesetas del capítulo de imprevistos del presupuesto del ejercicio de 1893 a 94 por importe de las dietas empleadas por el auxiliar del Arquitecto de provincia D. Gaspar Reines en el estudio de los caminos del Pou del Rafal, de Son Vives y proyecto de puente en el camino de la Colonia de San Pedro sobre el torrente del Barranch” (AMA. Sig. 46). El 2 de setembre del mateix any l'acta del ple reflecteix la remissió per part de la Comissió Provincial de l'avantprojecte de reforma “de los caminos que desde el vecinal de S. Pusa conduce al predio Son Vives, y desde el vecinal de Can Canals al Pou del Rafal y puestos sobre la mesa y examinados por los señores concejales, se acordó su exposición al público por término de 30 días a efectos de reclamación previo el correspondiente anuncio en el Boletín Oficial de la provincia” (AMA. Sig. 46).

El 2 de setembre de 1894 l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà reflecteix la remissió per part de la Comissió Provincial de l'avantprojecte de reforma “de los caminos que desde el vecinal de S. Pusa conduce al predio Son Vives, y desde el vecinal de Can Canals al Pou del Rafal y puestos sobre la mesa y examinados por los señores concejales, se acordó su exposición al público por término de 30 días a efectos de reclamación previo el correspondiente anuncio en el Boletín Oficial de la provincia” (AMA. Sig. 46).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí del Pou del Rafal, amb inici a Can Canals, final al Pou des Rafal, i una longitud de 296 metres (AMA. Sig. 642).

A l'Arxiu General del Consell de Mallorca, secció de Foment, apareix un *Estado general de los caminos vecinales en 1 de septiembre de 1903*, que recull els camins de les illes i la seva longitud. Entre els camins del terme d'Artà apareix el camí del Pou des Rafal, amb una longitud de 0,296 metres (AGCM. Sig. X-916/46).

El 3 de setembre de 1916 l'ajuntament artanenc va autoritzar, segons acta del ple, per col·locar certa quantitat de pedres “en los sitios de los caminos vecinales llamados Pou des Rafal y de Ses Eretas que les señale la Comisión de obras” (AMA. Sig. 55).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la seva obra *Artà en el segle XV*, Gili (1983) presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1457, el camí del Pou d'en Rafal (pàg. 19). En el tom dedicat al segle XVI, Gili confecciona una altra llista de camins, i el 1552 apareix el camí *públic* pel qual se va al Pou del Rafal i a altres possessions (pàg. 26).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els trams 1 i 6 del camí estan inclosos dins els tres graus de protecció que contempla la Llei de Costes; el tram 2 està inclòs majoritàriament dins el *Límite de Servidumbre de Protección*; el tram 3 actua com *Límite de Servidumbre de Tránsito* i també com *Límite de Deslinde de la zona de dominio público*; els trams 4 i 5 actuen majoritàriament com *Límite de Deslinde de la zona de dominio público*; el tram 7 actua majoritàriament com *Límite de Deslinde de la zona de dominio público* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la quarta de les quals és: Colònia de Sant Pere-cala los Camps-Betlem-es Caló. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "a Cala los Camps, ... D'aquí es pot continuar en automòbil fins a Betlem o seguir vorera de mar fins que s'arriba als maresos, a s'Aigua Dolça, a l'indret denominat es Canons. Dels Canons la ruta segueix fins que travessa la urbanització de Betlem.". La cinquena excursió és: Colònia de Sant Pere-sa Canova-torrent de na Borges. En aquest itinerari també segueixen el camí catalogat, del que diu "L'accés a la platja es realitza per una escala que baixa els dos metres de pendent del Barranc de s'Estanyol, ... Gairebé al final de l'arenal, a uns dos-cents metres, (...) on es troba l'estany del Bisbe, a la desembocadura del torrent de na Borges que fa partió entre Artà i Santa Margalida."

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix parcialment i aproximadament.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I, II i III (40-26). Apareix parcialment.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 3, 4, 5, 6, 7 i l'1 parcialment.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artà*. Escala 1/1.000. Full 3, 5, 8, 9, 17, 21, 23, 25 i 26 . Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La continuació del camí catalogat apareix al *Catàleg de Camins del terme municipal de Son Servera* (FODESMA, 2002), amb el núm. 6, com a camí públic. Pel que fa referència a la continuació d'aquest camí dins aquest terme municipal, hem localitzat la següent documentació:

En el pla de camins veïnals format per l'Ajuntament de Son Servera i aprovat el 10 de novembre de 1908, apareix un camí veïnal de segon ordre que arranca a la carretera d'Artà i creuant les terres de s'Estepar, acaba a s'Auma, del terme d'Artà, amb una longitud total de 3 quilòmetres (dos d'ells dins el terme de Son Servera) i una amplada de 6,20 metres (AMSS. Sig. 24/18).

Aquest camí continua dins el terme municipal de Son Servera, on està inclòs, amb el número 441, en *l'Inventari de Béns de l'Ajuntament de Son Servera* de l'any 2001 (AMSS. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 700-II (40-27).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 20 de gener de 1932 un dels regidors “pregunta como queda el asunto de que los beneficiados con el camino de Sos Fuyas contribuyan al mismo, contestando el Sr. Alcalde que no lo sabia y diciendo el Sr. Gil que creia conveniente tener una reunión con los propietarios colindantes” (AMA. Sig. 61).

El 27 de maig de 1932 el Sr. Batle, interrogat sobre la liquidació de les obres del “camino de Sos Fuyas”, contestava que rebudes unes dades pendents de la Diputació, es procediria a la mateixa. La petició es tornava a repetir en el ple del 17 de setembre de 1933, quan un altre regidor demanà que es fes la liquidació del camí (AMA. Sig. 61).

A l'acta del ple reunit l'1 d'octubre de 1933, “A propuesta de los señores Oleo y Forteza se acuerda por unanimidad que la Comisión de Hacienda recoja los datos oportunos para ver lo hecho y lo que queda por hacer del camino de Sos Fuyas” (AMA. Sig. 62).

Dins la relació d'obres i millores realitzades per l'Ajuntament d'Artà durant la campanya municipal de 1959-1960, que promovia el Govern Civil de la Província, apareix la reparació de diversos camins veïnals, entre els quals apareix el camí de Sos Fullós (ARM. Sig. 593).

El 7 de juny de 1971 es va aprovar l'avantprojecte de pressupost extraordinari per a la pavimentació asfàltica del camí veïnal de Sos Fullós a la carretera d'Artà a Inca i la seva exposició pública durant quinze dies (AMA. Sig. 72).

Camí de ses Eretes

El 19 d'abril de 1914, i seguint les disposicions per a la celebració del II concurs de subvencions per a la construcció de camins veïnals, el consistori artanenc “acordó que se procediera por la Corporación a efectuar las obras de habilitación con arreglo a la Ley y Reglamento vigentes para caminos vecinales, del camino vecinal de este termino llamado de Les Eretas, que empieza en el hectometro 9 del kilometro 2 de la carretera del Estado que desde Artá conduce a Inca y pasando por La Carbona termina en el pueblo de San Lorenzo, si bien este Ayuntamiento se limita a solicitar la parte correspondiente a este término municipal, con una longitud aproximada de cinco kilometros...” (AMA. Sig. 54).

El 3 de setembre de 1916 l'ajuntament artanenc va autoritzar, segons acta del ple, per col·locar certa quantitat de pedres “en los sitios de los caminos vecinales llamados Pou des Rafal y de Ses Eretas que les señale la Comisión de obras” (AMA. Sig. 55).

Camí des Pou Colomer

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Sant Llorenç des Cardassar, hem localitzat la següent informació:

El camí des Pou Colomer està inclòs, amb el número 2, a l'*Inventari General de Béns de Sant Llorenç des Cardassar* (1998). Té el seu inici al terme municipal de

Manacor i acaba en el terme municipal d'Artà, amb una llargada de 4 quilòmetres 200 metres i una amplada aproximada de 4'50 metres, i paviment asfaltat. Apareix registrat com a patrimoni de domini públic i titularitat municipal (AMSL. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de "Camino de Sa Bagura".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 5 de març de 1957, es va tractar una petició presentada per propietaris de finques de sa Farinera i altres del terme de Capdepera, "en la que despues de exponer la suma conveniencia de que el camino de Sa Farinera, que es el que emplean y que termina en esta finca enlace con el que procedente de Capdepera llega hasta los limites del término, faltando muy escaso trecho para realizar este enlace, solicitan que dicho camino sea declarado municipal y se lleve a cabo la unión con el procedente de Capdepera. El Ayuntamiento, teniendo en cuenta además el transito que por el mismo existe acuerda por unanimidad declararlo municipal y facultar a la Alcaldía para que encargue el oportuno estudio del trayecto del mismo"; el 26 de setembre de 1958, el batle exposà l'acord a què s'havia arribat amb els propietaris de terres de Son Cremat "para la unión del camino de Artá a Capdepera, en Son Cremat, unión de los caminos denominados de Can Vey con el de la Farinera, ya que el propietario de aquella finca de Son Cremat ha aceptado la cantidad de cuatro mil pts." (AMA. Sig. 70).

L'acta del ple del 23 de maig de 1962 recull el següent: "El Señor Alcalde manifiesta que desde hace mucho tiempo se viene tratando de ampliar el camino llamado de La Farinera, que ha de conectarse con otro que viene de Capdepera, ahora se presenta una ocasión para poderlo llevar a cabo y se trata que a cargo de la corporación sea suministrada la cal o cemento necesario para la construcción de un muro entre el nuevo camino y la propiedad de Dª Maria Esteva Blanes al mismo tiempo que dicha Señora está conforme a formalizar el correspondiente documento en que se acredite la correspondiente autorización de paso o servidumbre por este camino y a perpetuidad, después de breve cambio de impresiones es acordado que por la Corporación Municipal sea satisfecho el importe de la cal o cemento que sea necesario para la construcción del muro de reparación y abonar a la referida Señora quinientas pts. en concepto de indemnización" (AMA. Sig. 70).

En sessió plenària del 25 de març de 1976 l'ajuntament discutia sobre els distints projectes d'obres que requerien immediata realització, entre els quals figurava la pavimentació asfàltica dels camins de s'Estelrica i sa Farinera i es va acordar que s'encarregaria el projecte a l'enginyer de Camins, Canals i Ports, D. Andrés Parietti (AMA. Sig. 72 i sig. 651).

El 13 d'agost de 1997 es va aprovar el projecte de Conveni de Cooperació entre la CAIB i l'Ajuntament d'Artà, en el qual s'enmarcava el projecte de repavimentació dels camins de sa Farinera, els Olor, Hort des Brill i des Racó (AMA. Sense signatura). El projecte de repavimentació del camí de sa Farinera contemplava l'asfaltat en una longitud de 872 metres i una amplada de 2'80 metres (AMA. Sig. 3606).

Pel que fa referència a la continuació d'aquest camí dins del terme municipal de Capdepera, s'ha localitzat la següent documentació:

El camí de Can Biel Ferriol està inclòs, amb el número 187, a *l'Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera* (juliol 1998), que està aprovat provisionalment. Situat al polígon 16, té el seu inici al camí de na Maians i acaba al terme municipal d'Artà, amb una llargada aproximada de 546 m i una amplada mitja de

2'5 m, amb paviment de terra en més o manco bon estat (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix parcialment i aproximadament.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 2 de maig de 1886, en sessió plenària de l'Ajuntament d'Artà, "se acordó despues de detenida discusión declarar caminos vecinales, es decir, que sean costeados por el municipio las obras que se efectuen en los siguientes: [...] 9º El de Son Vives" (AMA Sig. 42).

Segons consta a l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 28 de maig de 1893 "y en vista de la utilidad que reportaría al vecindario el arreglo de los caminos denominados de Son Vives y del Pou del Rafal, se acordó instruir el correspondiente expediente para que en su dia pueda el Ayuntamiento declararlos vecinales" (AMA. Sig. 45).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 22 de juliol de 1894 "Se acordó el pago de 42 pesetas del capítulo de imprevistos del presupuesto del ejercicio de 1893 a 94 por importe de las dietas empleadas por el auxiliar del Arquitecto de provincia D. Gaspar Reines en el estudio de los caminos del Pou del Rafal, de Son Vives y proyecto de puente en el camino de la Colonia de San Pedro sobre el torrente del Barranch". El 2 de setembre del mateix any l'acta del ple reflecteix la remisió per part de la Comissió Provincial de l'avantprojecte de reforma "de los caminos que desde el vecinal de S. Pusa conduce al predio Son Vives, y desde el vecinal de Can Canals al Pou del Rafal y puestos sobre la mesa y examinados por los señores concejales, se acordó su exposición al público por término de 30 días a efectos de reclamación previo el correspondiente anuncio en el Boletín Oficial de la provincia" (AMA. Sig. 46).

El 17 d'abril de 1898 el consistori artanenc acordà "aplicar la prestación personal al arreglo del camino vecinal de Son Vives, toda vez que el vecino D. Pedro Amorós se ofrece a costear los puentes de paso o clavagueras sobre el torrente que le atraviesa por reconocer la utilidad que han de aportar tales obras" (AMA. Sig. 48).

En una relació de camins veïnals del terme d'Artà, sense data, apareix el camí de Son Vives, amb inici a Albarca, final a Son Vives, i una longitud de 587 metres (AMA. Sig. 642).

El 27 d'agost de 1905, en ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà, "el Sr. Presidente dio cuenta que varios vecinos le habian manifestado que querian mejorar gratuitamente el camino vecinal de Son Vives. Deliberó el Ayuntamiento sobre el particular y acordó autorizarles para la referida mejora y auxiliarles con la prestación personal, efectuandose las obras bajo la dirección del Señor Alcalde" (AMA. Sig. 51).

En el ple celebrat l'11 d'octubre de 1908 es va presentar un compte per jornals i materials emprats "para la reparación de los caminos vecinales de Son Vives, del Recó, de la Torre y de la antigua carretera de Palma deterioradas por las inundaciones ocurridas en este término municipal el dia 20 de noviembre último...", compte que va ser aprovat a càrrec d'una subvenció concedida per la Diputació Provincial (AMA. Sig. 52).

En sessió plenària celebrada pel mateix ajuntament el 19 de desembre de 1933 s'examinaren i aprovaren una sèrie de comptes invertits en diverses obres, entre els quals n'hi apareix un de 37 pts. per adobs en el camí de Son Vives (AMA. Sig. 62).

A principis de l'any 1936 es va dur a terme l'eixamplament del camí de Son Vives, com queda reflectit a les sessions plenàries de l'Ajuntament d'Artà: el 30 d'abril es va aprovar una relació de jornals invertits en diverses obres municipals, entre les quals hi trobam un compte de 130 pts 50 cts per eixamplar el camí de Son Vives", el 14 de maig s'aprovà un compte de 267 pts 10 cts pel mateix concepte i el 28 de maig el compte per arreglar el camí pujava a 111 pts (AMA. Sig. 63).

Aquest camí apareix esmentat en el nom del pont des Camí de Son Vives, inclòs en el Catàleg de Béns Immobles del Terme Municipal d'Artà (2002) amb la signatura ART 365.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

A una valoració de la renta de les finques que se servien del camí des Pollets, elaborada l'any 1935, es diu : “El camino d'Es Pollets arranca de la carretera de Artá a Son Servera, poco antes del cruce de esta con el ferrocarril de Manacor a Artá y sirve de via de comunicación de la villa de Artá a numerosas parcelas o fincas en general de reducida extensión. Concretándonos a la zona que nos interesa y a partir del lugar llamado C'an Xesquets, el camino en cuestión sirve y cruza los pagos denominados Es Mayols y Son Curt [...] Pasada las tierras de D. Gabriel Fuster Fuster situadas a la izquierda del camino, existe un ramal, que luego se subdivide en varios que sirve a diversas parcelas, de regadío en su mayoría, de los pagos Es Mayols y Es Prats Nous, pertenecientes a un nutrido grupo de propietarios.

Después de cruzar el torrente de Es Pollets, este camino pierde su nombre para convertirse en el llamado de Son Catiu o de Son Duc, que termina en la linde del predio Es Rafalet. En este segundo tramo sirve primeramente al pago Clot Fiol [...] sigue luego entre las parcelas de los primitivos predios Son Duc y Son Catiu, en la actualidad parcelado [...]

[...] existe un ramal que conduce a la carretera de Artá a Son Servera [...] Tambien a la izquierda del camino y entre las tierras de D. Gabriel Canet Gil y de D. Guillermo Sansaloni Alzina, procedentes estas últimas de la parcelación del predio Son Duc, existe un ramal que empalma luego con uno de los caminos de establecedores del predio Son Asopa, en el cual radican algunas parcelas, en general muy rocosas, a las que al parecer les es mas viable utilizar el camino d'Es Pollets [...]” (AMA. Sig. 636).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix parcialment el tram 1.
- **SERVICIO CARTOGRÀFICO DEL EJÉRCITO** (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix parcialment.
- **MASCARÓ PASARIUS, Josep** (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- **SERVICIO CARTOGRÀFICO DEL EJÉRCITO** (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix parcialment.
- **INSTITUTO GEOGRÀFICO NACIONAL** (1985). *Mapa Topogràfic Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- **CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT** (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 2 d'agost de 1703, en sessió celebrada per la Universitat d'Artà, es va escoltar la proposta d'un dels jurats que deia: “al camí del pont veynat del hort den terres, ha menester adobar per quant ja no en pot passar un carro perque es molt parillos vejen vms. que diuen sobre la qual propositio corregueren los vots de un en altre com es de us y costum y tots concordans foren de vot y parer de que los honors jurats y mostesaph fasen adobar dit camí lo mes necessari per are” (AMA. Sig. 28).

En el *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* núm. 3243, amb data del 17 de novembre de 1887, apareix un extracte dels acords de l'Ajuntament d'Artà; així, en sessió del 22 d'octubre s'acordà “declarar caminos vecinales a los de Els Pollets, Son Vives, Son Caminal, Alqueria-Vella, Ne Pineda, Ne Verguña y Sos Monjos” (pàg. 3).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 29 de juliol de 1894 “Dio cuenta el concejal D. Juan Amorós, como individuo de la comisión, de haber señalado la alineación solicitada por el vecino Cristobal Font Llaneras en su propiedad El Molinet, situándola a 5'40 metros de distancia de la opuesta en el vértice del ángulo que linda con el camino de Na Verguña y a 3'81 metros en el extremo opuesto, siguiendo desde uno a otro punto una línea curva bastante pronunciada; y el Ayuntamiento quedó enterado y conforme” (AMA. Sig. 46).

Camí del Molinet

A principis del segle XIX, la Junta de Camins demanà notícies als ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i les obres de recomposició que es duïen a terme. Així, l'11 d'abril de 1816, l'Ajuntament d'Artà envià una relació de “Los caminos mas estropeados que hay en este distrito”, entre els quals apareix “el camino llamado del Molinet” (AMA. Sig. VI-60/3).

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 13 de setembre de 1853 es va tractar la conveniència de mesurar el llit dels torrents per evitar possibles inundacions. Així per exemple, “El del torrente de la Font hasta el camino del Molinet veinte y cinco palmos: desde este punto, que toma el nombre del Pont de la Vila, hasta la confluencia con el del Baladre, treinta palmos” (AMA. Sig. 32).

El 18 de maig de 1871, en carta dirigida al batle d'Artà, Clement Bernat demanava permís per construir una paret a la seva finca es Molí d'en Sostal “en el lado de la misma que linda con el camino dicho del Molinet o del molino de Dalt” (AMA. Sig. 1).

Camí del molí de Dalt

El 14 de març de 1897 la comissió de policia rural del consistori artanenc donà compte de la delimitació de la línia divisoria entre la finca anomenada el Capamunt i el camí veïnal anomenat antiga carretera de Palma (AMA. Sig. 47).

El 2 de març de 1935 diversos propietaris de finques situades a la carretera vella de Palma dirigiren una instància a l'Ajuntament d'Artà, exposant el mal estat del camí i

demanant el seu eixamplament en el trams anomenats Can Pujamunt i es Molí de Dalt (AMA. Sig. 2).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 5 de novembre de 1945 s'aprovaren una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits "en reparación del camino del mayol y el del molí de d'alt, que importan cuatrocientas dieciocho pesetas, sesenta y dos céntimos..." (AMA. Sig. 68).

Camí del molí d'en Terrassó

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 15 de novembre de 1945 s'aprovaren una sèrie de comptes, entre els quals n'apareix un per jornals invertits "en la semana del 29 de octubre al 4 del actual en arreglo de los caminos del Mayol y del moli de'n Tarrassó que importa trescientas noventa y ocho pesetas, setenta y cinco céntimos" (AMA. Sig. 68).

En el registre de la Propietat de Manacor està inscrita, en el tom 3.982, llibre 211 d'Artà, fol 32, finca 6.604 una peça de terra anomenada 'Es Molineret', i també 'Molí den Terresso', que té les següents partions "Linda por Norte, con tierra de herederos de Miguel Sancho Esteva, mediante camino y aceque conductora del agua al molino; por Sur, con la finca S'Hort den Mesquida, de sucesores de Catalina Font Sureda, mediante torrente; Este, herederos de Miguel Sancho, Bartolomé Alzina Font i Francisca Miguel Font, hoy sucesores; y por Oeste, con terreno de sucesores del Marqués de Bellpuig y herederos de Miguel Sancho.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- LLITERAS I LLITERAS (1971) ens descriu el camí d'Artà a Mallorca: "...Este camino era el camino principal del término de Artá, el que nos unía con el resto de Mallorca. Era el más antiguo y se llamaba camino real. Era el camino "que des de molt de temps fa, de manera que no e hi ha memoria de homes en contrari"; por el cual los habitantes de la parroquia de Artá tienen costumbre de pasar, como el camino que llaman real y por el cual, "partint del lloc de Artá, se va a Mallorca". Así lo decían los jurados Pedro Jordá y Lorenzo Colell al Gobernador, en 20 de noviembre de 1399, defendiendo los derechos de su uso.

Este camino es el que ahora llamamos de Santa Margarita, que bordeaba el territorio de dicha Alquería del Camí, a mano derecha, partiendo de la villa, y seguía bordeando los territorios de la alquería del Coyl (Son Forté) o adentrándose en la caballería de los Burguet..." (pàg. 9).

Més endavant, quan parla dels camins que creuaven les principals alqueries d'Artà, torna a nomenar el camí: "Destacábase sobre todos estos caminos, el camino real que nos unía con la ciudad y con Alcudia. Su importancia daba nombre a una alquería cercana a la Pobla llamada la Alquería del Camí, hoy llamada So'n Calletes; una parte de ella la recuerda con el nombre que lleva de So'n Caminal. Este camino se dividía en dos cerca Na Doneta, uno seguía bordeando la alquería del Coyl (hoy So'n Forté) atravesando el Coll de Morell. Era el otro, el camino que los jurados de Artá, Pedro Jordá y Lorenzo Colell reclamaban ante el gobernador, en 1399, porque por él "los habitantes de la parroquia de Artá, de tant de temps ensá, que memoria de homes no es en contrari, partint per lo camí real del dit loch de Artá un hom va a mallorques" (a la ciutat), pasando por Ses Eres iba a la alquería de los Burguet, atravesaba por entre

Llucamar y La Real para unirse con el actual camino, en el Coll de Son Mas, cerca de Manacor” (pàg. 279-280).

- GILI (1983) descriu que en el mes d'abril de 1419 es va arrendar l'alqueria de la Bogura: “Dins el contracte d'arrendament consta l'obligació de tancar *de pedra serra la rota den Frau e lo camp del camí de Mallorques e la rota de demunt...*”. També parla de l'establiment de la Carbona “que pega *al camí públic pel qual se va a la Ciutat de Mallorca*, amb la possessió de La Carbona, amb els molins de Na Mortera, amb el molí i terres de Arnau Genovard i amb l'honor d'Esteve Tomàs” (pàg. 18).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareixen els trams 1, 2 i 3.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareixen aproximadament els trams 1, 2 i 3.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament els trams 1, 2 i 3.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareixen aproximadament els trams 1, 2 i 3.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareixen aproximadament.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV. Apareixen el tram 2 i parcialment el tram 1.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 1, 2, 3 i part del 4 i del 6.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Dins l'expedient del Pla Provincial de camins municipals i rurals, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de s'Estañol" (ARM. Sig. 2265).

Segons consta a l'acta del ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 15 de març de 1972, per poder duu a terme el projecte de millora i pavimentació asfàltica del camí que de la Colònia de Sant Pere condueix a s'Estanyol, redactat per Andrés Parietti Lliteras l'any 1965, "cuya mejora de cada dia se hace más imprescindible para lograr el necesario enlace de este camino con la Colonia como consecuencia del nuevo trazado del mismo en su comienzo", s'encomanà un informe als serveis tècnics competents sobre la ubicació, medició i valoració dels terrenys que s'havien d'adquirir, informe que va ser exposat en sessió del 16 d'agost del mateix any i s'acordà la compra dels esmentats terrenys. El 19 d'abril de 1972 es va aprovar el projecte de rectificació, eixamplament i pavimentació asfàltica del camí municipal anomenat de la Colònia de Sant Pere a s'Estanyol (AMA. Sig. 72).

El camí actua majoritàriament com *Límite de Servidumbre de Protección* i també com *Límite de Deslinde de la zona de dominio público al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de s'Estanyol (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* núm. 512, del 10 de febrer de 1996, apareix una notícia sobre el mal estat del camí de s'Estanyol : "Amb les pluges que han caigut de forma periòdica, el camí que va de la Colònia a s'Estanyol, s'ha tornat intransitable ; tot ell està ple de clots i forats i els conductors han de fer equilibris per esquirva-los especialment en el tram que va des de sa Cova des Coloms a Can Català..." (pàg. 117).

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la cinquena excursió és: Colònia de Sant Pere-sa Canova-torrent de na Borges. En aquest itinerari també segueixen el camí catalogat, del que diu "Des del moll de la Colònia de Sant Pere s'agafa la carretera que du a s'Estanyol (...), una petita excursió d'uns dos quilòmetres que va vora el mar (...)."

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 10, 13 i 14

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:**DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:**

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la setena de les quals és: Artà-Musti Vell-Bellpuig. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "Continuam fins que arribem a la subestació de Gesa. Aquí s'ha de seguir pel camí de l'esquerra, que no està asfaltat, i que en altre temps estava completament empedrat ... A devers dos-cents metres trobam la pujada que ens portarà al monestir, enclavat a Bellpuig, ...".

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix amb el topònim de "C^a de Bell".

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

L'Ajuntament d'Artà, segons l'acta del ple del 10 de març de 1914, complint amb la Llei de Camins Veïnals de 29 de juny de 1911, procedí a l'admissió de reclamacions verbals contra la declaració d'utilitat pública de diversos camins del terme, entre ells el "De Artà al de Son Pusse a Cala Matsoch, llamado comunmente de Aubarca". El Butlletí Oficial de la Província de Balears publicà, en el seu número extraordinari de 29 d'abril de 1914, un llistat de camins veïnals que, amb motiu de la seva declaració d'utilitat pública, es posaven a exposició pública durant quinze dies. Entre ells apareix el camí d'Artà al de Son Puça a Cala Matzocs. La declaració d'utilitat pública del camí es va aprovar en sessió de l'Ajuntament d'Artà el 9 de juliol de 1914 (AMA. Sig. 54).

Els darrers 80 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és l'acondicionament dels accessos, amb especial atenció a la gestió de l'accés públic a Albarca per sa Vinyassa i l'aclariment del dret de pas pel camí de sa Vinyassa, també conegut com a camí de Son Puça. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats els camins interiors que es volen recuperar, entre ells el camí de Son Puça o Sa Vinyassa.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GARCÍA PASTOR (1973). Els trams 1, 2 i 3 del camí apareixen al núm 61 de les *Rutas escondidas de Mallorca*.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la sisena de les quals és: Artà-Sos Sanxos-Son Puça-sa Vinyassa-Albarca. En aquest itinerari segueixen parcialment el camí catalogat, del que diu "El camí que ens atracarà a la possessió de Son Puça passa per davall aquest puig d'avvers dos quilòmetres [...] Si continuem arribem al coll d'Albarca i després de recórrer uns cinc quilòmetres passant pels peus del puig Pelegrí (237 m.) arribem a les cases d'Albarca."

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament excepte el tram 3 i el 4 que apareix parcialment.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament excepte el tram 3.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament, excepte el tram 3.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareixen aproximadament els trams 1, 2, 3 i 4 i parcialment el tram 8. Apareix amb el topònim de "Camino de Aubarca".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament, els trams 3, 7 i 8 apareixen com a tirany.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I i 672-II. Apareix els trams 1, 2 i 4.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26) i 672-IV (40-26). Apareixen els trams 1, 2, i 4.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 1, 2, 4 i parcialment el tram 5.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 20 de maig de 1918 l'Ajuntament d'Artà acordà "solicitar la declaración de utilidad pública del camino denominado de Artá a la Ermita de Nuestra Señora de Belen por L'Alqueria Veya cuyo trayecto será de unos once kilometros, siendo el objeto de dicha declaración de utilidad pública el poder presentar proposiciones al tercer Concurso de Caminos vecinales..." (AMA. Sig. 56).

L'11 d'agost de 1918 "se acordó solicitar la declaración de utilidad pública del camino denominado "De l'Alqueria Veya a Arta" cuyo trayecto será de unos diez kilometros, siendo el objeto de dicha declaración de utilidad publica el poder presentar proposiciones al tercer Concurso de Caminos Vecinales...", també s'acordà efectuar les obres d'habilitació d'una sèrie de camins veïnals per incloure'ls dins l'esmentat concurs, en quart lloc trobam el camí "De la Alqueria Veya a Artá de este termino municipal con una longitud aproximada de unos diez kilometros, este camino es para poder concurrir al III Concurso de subvenciones y anticipos" (AMA. Sig. 56).

A l'acta de la Comissió Mixta motivada per Real Ordre del Ministeri de la Guerra de 26 de juliol de 1920, relativa al projecte de camí veïnal d'Artà a l'ermita de Nostra Senyora de Betlem per l'Alqueria Vella, es recull la inspecció feta el 5 de maig de 1921 pel tinent coronel d'enginyers de l'Exèrcit i per l'enginyer d'Obres Públiques de la província de Balears, on es diu el següent: "De la villa de Artá arranca un camino público y carretero que conduce a la barriada agrícola de Alqueria Veya, arrancando poco antes de llegar a ésta de la izquierda del camino actual un camino de herradura que conduce al Santuario y retiro de ermitaños de nuestra Señora de Belen, consistiendo las obras proyectadas por el Ingeniero Sr. Sastre, en regularizar el ancho y las pendientes mediante obras modestas de movimientos de tierras y construcción de algunas de fábrica del camino carretero actual comprendido entre Artá y la Alqueria Veya y en transformar en camino carretero el camino de herradura que arranca de la proximidad de la Alqueria Veya y conduce a la Ermita de Nuestra Señora de Belén..." (AMSC. Sig. 3^a 3-28).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix el tram 3.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/50.000. Full 672-IV.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament com a tirany.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26) i 672-III (40-26). Apareixen els trams 2 i 3. El tram 2 apareix com a tirany.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 3 i parcialment i com a tirany el tram 2.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el registre de la Propietat de Manacor està inscrita, en el tom 3.982, llibre 211 d'Artà, fol 32, finca 6.604, una peça de terra anomenada 'Es Molineret', i també 'Molí den Terresso', "en el que existia un molino harinero movido por agua, hoy derruido, atravesada por la antigua carretera de Palma".

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:-**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix parcialment i aproximadament.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix el tram 1.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix el tram 1.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix el tram 1.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix el tram 1 i el 2 parcialment.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 1.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

L'acta del ple convocat el 16 de febrer de 1965 reflecteix la intenció d'una entitat promotora d'urbanitzar Cala Torta i construir una carretera d'accés des del terme de Capdepera. L'Ajuntament d'Artà, davant la falta d'una via directa des del seu poble a la urbanització, proposà que la Comissió d'Obres fes les gestions oportunes davant la promotora "proponiendole el uso del camino d'es Recó, aunque el Ayuntamiento tenga que aportar su ayuda en término de gastos y razonables"; així, el 23 de març del mateix any, es va aprovà el projecte d'expropiació de terrenys per a l'eixamplament i rectificació del camí des Racó (AMA. Sig. 70).

En sessió plenària celebrada el 29 de setembre de 1966, es va llegir una instància de Josep Alzina Ferragut "en la que solicita se le conceda permiso para efectuar las obras de construcción de una carretera hasta la playa y desde la carretera de Arta, de los cuales estará encargado él mismo, se acuerda conceder a lo petitionado, entendiéndose que la referida carretera atravesará exclusivamente los terrenos de la finca La Duaia, propiedad del peticionario" (AMA. Sig. 71).

El camí del Racó és un dels inclosos dins el Pla de Camins Rurals de Balears, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

Els darrers 110 metres del tram 1 i els darrers 130 metres del tram 2 d'aquest camí apareix dins el *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí del Racó (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* corresponent al juny de 1976, trobam una sèrie d'articles dedicats al camí de Sa Duaia, degut al seu tancament. En un d'ells poden llegir: "Basta ya de callar y dejar hacer; es nuestra obligación exigir que se intente esclarecer si o no tenemos derecho de acceso a Sa Duaia, ya sea por la carretera recientemente cerrada o bien por el antiguo camino, que tuvo ya su polémica en el siglo pasado..." (pàg. 44).

- En el núm. 10 de la revista *Bellpuig*, del 28 de febrer de 1981, es dedica un article a les carreteres en mal estat, entre les quals apareix la de sa Duaia: "El mantenimiento y conservación de esta carretera es algo peculiar, ya que el tramo que nos ocupa corresponde al Ayuntamiento y el resto a la titularidad de la urbanización" (pàg. 5).

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les normes subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: "Les servituds de pas

establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta" (pàg. 8).

- GARCÍA PASTOR (1973): part del camí apareix al núm 61 de les *Rutas escondidas de Mallorca*, on podem llegir "un trozo de moderna carretera particular asfaltada enlaza ahora las casas de Sa Cova con la carretera general de Artá a Cala Matzocs [...] no hace mucho que fue abierta y asfaltada para dar acceso a las calas de la parte norte de la península de Artá".

- GILI (1983), a la seva obra *Artà en el segle XV*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1443, el camí que duu al Racó (pàg. 19). També en el tom dedicat al segle XVI, Gili confecciona aquesta llista, on apareix, el 1525, el camí *públic* pel qual se va al Racó (pàg. 25), i el mateix succeeix en el tom dedicat a *Artà en el segle XVII*, encara inèdit, on apareix com a camí reial pel qual se va al Racó i a la Dualla.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la segona de les quals és: Artà-sa Font Soberana-cala Mitjana-es Matzoc-Albarca. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "de la carretera d'Artà a Capdepera, a uns 500 metres de la sortida del poble trobam una estació de servei, i vora d'ella el camp de futbol de ses Pesqueres i la carretera que porta a Cala Torta. El camí fins a cala Mitjana es pot fer en cotxe, perquè està asfaltat ... Aproximadament als km 3.5 trobarem l'inici de la pujada al coll del Racó ... Seguint el camí, i després de una sèrie de revolts i abans d'enfilar una pujada observem la possessió sa Duaia de Dalt ... la carretera continua cap avall, passant per vora la finca de sa Cova i la Duaia de Baix ...".

- A les *Rutas Naturales de las Islas Baleares* (1994), a la zona de les Serres de Llevant a l'itinerari 1 es proposa el recorregut Artà – Puig Poca Son – Puig Figuer – Cala Torta, en bicicleta.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Fulls 672-I i II. Apareix aproximadament entre el coll des Racó i les cases de sa Duaia.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Fulls 672-IV (40-26) i 672-II (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 56, 57 i 58. Apareixen els darrers metres dels trams 1 i 2.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 4 de juny de 1922 l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà reflecteix el següent: "Dada cuenta por el primer teniente de Alcalde de que varios propietarios de fincas desean construir a sus costas un puente o tajeas sobre el torrente llamado "La Corbaya" en el sitio donde el camino rural situado entre Son Frare y La Clova den Pusete cruza dicho torrente, el Ayuntamiento considerando las grandes ventajas que reportan al vecindario estas mejoras acordó por unanimidad concederles permiso para construir estas obras y auxiliarles con la prestacion personal mientras no perjudiquen a tercero" (AMA. Sig. 57).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix parcialment.
- **SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO** (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- **INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL** (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- **CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT** (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí des Verger a sa Cala de Sa Font Celada, catalogat com a camí per recuperar. El traçat del camí grafiat en aquest document no coincideix amb el camí catalogat amb el núm 60, que és l'existent segons fonts orals i la realitat del terreny.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GARCÍA PASTOR (1973). El tram 2 del camí apareix al núm 62 de les *Rutas escondidas de Mallorca*.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix parcialment i aproximadament.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix parcialment i aproximadament.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix parcialment i aproximadament.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 5.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Un tram de 140 metres del camí prop de la partió de terme amb Capdepera actua com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Capdepera, hem localitzat la següent informació:

El camí de Cala Torta està inclòs, amb el número 46, a l'Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera (juliol 1998), que està aprovat provisionalment. Situat al polígon 04, té el seu inici a la carretera de Sa Mesquida i acaba al terme municipal d'Artà, amb una llargada aproximada de 1.665 m i una amplada mitja de 2,2 m, amb paviment de terra en molt mal estat (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Arta*. Escala 1/1.000. Full 59. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Capdepera, hem localitzat la següent informació:

El camí des Vidrier està inclòs, amb el número 162, a l'*Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera* (juliol 1998), que està aprovat provisionalment. Situat al polígon 15, té el seu inici a la carretera de Son Servera i acaba al terme municipal d'Artà, amb una llargada aproximada de 1.382 m i una amplada mitja de 2,4 m, amb paviment de terra en més o manco bon estat (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El tram 1 actua com *Límite de deslinde de la zona de dominio público*, i el tram 2 actua com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les normes subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: "Les servituds de pas establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta" (pàg. 8).

- A les *Rutas Naturales de las Islas Baleares* (1994), a la zona de la badia d'Alcúdia a l'itinerari 2 el recorregut que es proposa segueix parcialment el camí catalogat.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artà). Escala 1/50.000.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix aproximadament.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III. Apareix parcialment el tram 3.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 1 i 2. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 23 de març de 1541 Margalida, vidua de Jeroni Sureda, casada en segones nupcies amb Miquel Morei, feia donació a la seva filla de la possessió anomenada els Pujols, que confrontava amb el camí públic de sa Duaia: “affrontatur dicta possessio ex una parte cum camino publico quo tenditur ad possessione dela duaya” (ARM. Prot. P-660).

A principis del segle XIX, la Junta de Camins demanà notícies als ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i les obres de recomposició que es duïen a terme. Així, l'11 d'abril de 1816, l'Ajuntament d'Artà descrivia els adobs fets, entre ells el del camí del Racó, i també donava una relació dels camins més espatllats del districte, on també apareix el del Racó (AMA. Sig. VI-60/3). L'1 de juny de 1816 l'Ajuntament d'Artà, com a resposta a una circular del Director General de Camins, envià una relació de punts i distàncies recomposats en els camins del terme, on podem llegir: “El camino llamado del Recó y Dualla, por donde se dirigen estos vecinos a la fabrica publica a hacer tejas que es la unica de este termino, se ha recompuesto en esta misma primavera la distancia de mil quatrocientas ochenta y cinco varas y ahun necesita este camino de dos dias para concluirse su habilitacion” (AGCM. Sig. VI-60/3).

El governador del castell de Capdepera, en carta dirigida el 2 d'agost de 1829 al Capità General de les Balears, exposava el següent: “Excmo. Sr.: Son diferentes las quejas que se me han dado por varios vecinos de este pueblo de que don Miguel Vives Duay que lo es de la villa de Artá dueño del predio la Duaya los ha querido impedir el paso por el camino que conduce a la torre situada en el Predio de Ubarca y tiene este nombre, conteniendo tres piezas de artilleria, y está situada más allá del citado Predio la Duaya. El Sr. Vives pretende injustamente que vayan a la villa de Artá a tomar el camino de dicha torre en cuyo caso sería la distancia de 3 horas, cuando por el camino de la Duaya ya conocido desde tiempo inmemorial es sólo de ora y media, y habiéndome informado por menor sobre el particular todos los vecinos de este pueblo me dicen que siempre han conocido el camino de dicha torre el que ahora pretende impedir Vives [...] El Sr. Comandante principal de Ingenieros de estas islas D. Manuel Morete en la visita que hizo, dirigiéndose a dicha torre halló tapado el camino y mandó destaparlo, diciendo que debía quedar siempre libre, lo que no quiere Vives, a pesar del derecho de posesorio que han adquirido en tan dilatado tiempo los vecinos de este Pueblo para transitarle aún cuando no fuese camino real, y que según opinión no puede interceptarse el que conduce de un Predio a otro: por todo lo espuesto creo de mi dever manifestarlo a V.E para que se digne dar su orden a fin de que quede libre el camino que conduce a la torre a Ubarca por el predio la Duaya, y evitar los perjuicios que en cualquier evento podrian ocasionarse si para auciliar dicha torre deviar pasarse por la Villa de Artá, doblandose el camino como pretende Vives por solo su cavilosidad” (AMA. Sig. 111).

Segons consta a l'acta del ple de l'Ajuntament d'Artà celebrat el 5 de desembre de 1852, i amb motiu de la tempesta ocorreguda el 22 i 24 de novembre, el Govern de la Província demanà una notícia dels danys causats en el terme, per la qual cosa el consistori dividí el terme en seccions, la 4^a de les quals comprenia “Desde el de Albarca al de la Dualla” (AMA. Sig. 32).

En el ple celebrat l'11 d'octubre de 1908 es va presentar un compte per jornals i materials emprats “para la reparación de los caminos vecinales de Son Vives, del Recó, de la Torre y de la antigua carretera de Palma deterioradas por las inundaciones ocurridas en este término municipal el día 20 de noviembre último...”, compte que va ser aprovat a càrrec d'una subvenció concedida per la Diputació Provincial (AMA. Sig. 52).

El tram 6 d'aquest camí apareix dins el *Límite de Servidumbre de Protección* i dins el *Límite de Servidumbre de Tránsito*, el tram 7 actua com *Límite de Servidumbre de Tránsito* excepte la part que creua Cala Mitjana que actua com *Límite de deslinde de la zona de dominio público* i el tram 8 actua com *Límite de Servidumbre de Protección* i com a *Límite de Servidumbre de Tránsito al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* del mes d'agost de 1973 apareix un article dedicat al camí vell de sa Cova: “Parteix d'abaix del Puig de Sant Salvador, i passant per les Pesqueres, prenia vora-vora el torrent d'el Millac. El saltava per un pont, tal volta romà, i ja era a dins Son Codolí i Ses Baixes. Seguía per Sa Vinyeta, establiment del Claper i Ses Sortetes, Vell de Port, Es Portollà, deixant a la dreta els establiments i a l'esquerra les cases de Son Maganet. Tombava cap a Sa Trona i abans d'arribar a Na Pedaç, giravoltava per darrere Can Penyel·lo i per es Sementer d'es Puig separant Els Olors del Racó.” (pàg. 153-154).

- A la mateixa revista, al juny de 1976, a un article de J. Sard diu: “El Cardenal Despuig, en el seu mapa famós de l'any 1784, que veim penjat a les parets de moltes cases mallorquines, ens assenyala clarament el camí vell que acabam d'esmentar. Passa entre Ets Olors i Es Racó, s'enfila per amunt fins a les cases de Sa Duaia de Dalt, que li queden a l'esquerra; llavors va cap a les cases de Sa Cova, que també deixa a l'esquerra i, finalment, va a morir a la mateixa Cala Mitjana [...] Devers l'any 1916 se va fer un altre camí: el que partint de devora el Pont d'es Racó deixava les cases d'aquesta finca a l'esquerra, i les de Sa Duaia de Dalt, a la dreta; després anava pujant fins a Sa Font Soberana i, en entrar dins Sa Cova, feia dos braços; un que tirava cap a les cases d'aquesta darrera possessió i l'altre que se dirigia cap a Cala Mitjana...” (pàg. 55).

- A la revista *Bellpuig* corresponent al juny de 1976, trobam una sèrie d'articles dedicats al camí de Sa Duaia, degut al seu tancament. En un d'ells poden llegir: “Basta ya de callar y dejar hacer; es nuestra obligación exigir que se intente esclarecer si o no tenemos derecho de acceso a Sa Duaia, ya sea por la carretera recientemente cerrada o bien por el antiguo camino, que tuvo ya su polémica en el siglo pasado...” (pàg. 44). A la mateixa revista trobam un article d'A. Gili, titulat *Un camino de Sa Duaia es cerrado en 1829*, on reproduïx la carta dirigida pel governador interí del castell de Capdepera al Capità General de Balears D. José Aymerich (pàg. 48).

- A. Gili a la seva obra *Artà en el segle XV*, presenta una llista de camins que apareixen sovint a la documentació arxivística d'aquest segle. Entre ells hi trobam, amb data de 1443, el camí que duu al Racó (pàg. 19). També en el tom *Artà al segle XVI* (1993), Gili confecciona aquesta llista, on apareix, el 1525, el camí *públic* pel qual se va al Racó (pàg. 25), amb data de 1568, el camí *públic* pel qual se va vers la possessió La Duaia i

vers la vorera de mar, i amb data de 1570 el camí *reial* pel qual se va a La Duaua (pàg. 26). El mateix succeeix en el tom dedicat a *Artà en el segle XVII*, encara inèdit, on apareix com a camí reial pel qual se va al Racó i a la Dualla.

- ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUSTRIA (1991 [1884]), tom IX, pàg. 473: “Salvamos el torrent de sa Mesquida, con pozo y abrevadero orillados de pimenteros falsos, y salimos del lugar por la parte alta de sa Caleta para descender seguidamente por la pendiente arenosa de cala Torta donde se encuentra también cala Mitjana con una hermosa casita entre pinos, a la derecha mirando desde el mar, y por último el Matzoc” [...]Ascendemos los primeros escarpes de la cordillera vecina, salvamos una hondonada de pinos y damos con la nueva casa de Albarca”.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la segona de les quals és: Artà-sa Font Soberana-cala Mitjana-es Matzoc-Albarca. En aquest itinerari segueixen parcialment el camí catalogat, del que diu “Des de cala Mitjana, ... , s'arriba a cala Estreta, donant un petit revolt. A partir de cala Estreta, ran de mar, a una mitja hora de camí, s'arriba a la platja del Matzoc, dins la finca de sa Cova, vigilada per la torre d'Albarca ... Dels peus de la torre s'inicia el camí dels Carrabiners que baixa fins a s'arenalet d'Albarca, arribant en primer lloc a s'arenalet de la Font Celada, ...”.

- El camí catalogat apareix parcialment al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, a l'itinerari núm 1: Cala Estreta – s'Arenalet des Verger.

- *Artà, patrimonio vivo. Guía cultural*. (2001). A l'apartat “Propuestas de itinerario” apareix l'itinerari a peu de Cala Estreta a s'Arenalet d'Albarca, del que diu que “transcorre por un camino estrecho que bordea el litoral, el camí dels Carabiners, que tiene subidas y bajadas continuas, algunas bastante pronunciadas”. El darrer tram del camí catalogat transcorre per l'itinerari anomenat.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DESPUIG, Antoni (1785) *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Apareix aproximadament excepte els trams 7 i 8.

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament excepte els trams 7 i 8.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament excepte els trams 7 i 8.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament excepte els trams 7 i 8.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672-IV (Artà). Escala 1:50.000. Apareixen parcialment i aproximadament els trams 4, 5 i 6.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareixen

aproximadament i parcialment els trams 4, 5 i 6.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament els trams 4 i 5.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I i II. Apareixen parcialment i aproximadament els trams 4 i 5.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i IV (40-26). Apareixen els trams 5 i 7 i parcialment els trams 3 i 4.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 3, 5 i 7 i parcialment el tram 4.

- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artà*. Escala 1/1.000. Fulls 56, 57 i 58. Apareix el tram 7.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Capdepera, hem localitzat la següent informació:

El camí de Can Sopa està inclòs, amb el número 168, a l'*Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera* (juliol 1998), que està aprovat provisionalment. Situat al polígon 15, té una llargada aproximada de 329 m i una amplada mitja de 2,2 m, amb paviment de terra en no massa bon estat (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix majoritàriament.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats aquests camins interiors, entre ells el camí de s'Arenalet des Verger a sa Talaia Moreia, catalogat com a camí en bon estat. Aquesta documentació fa referència als trams 2 i 3.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GARCÍA PASTOR (1973). Aquest camí apareix al núm 62 de les *Rutas escondidas de Mallorca*.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la tercera de les quals és: Artà-Campament dels Soldats-puig d'en Porrassar-puig de sa Talaia Freda-sa talaia Moreia. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "al Pla de sa Romana i al torrent des Galleric on el camí acaba. Des d'aquí s'ha d'anar per l'esquena dels cims fins que a la mitja hora s'arriba a la Talaia, ..."

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament i parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 31 de gener de 1966 l'Ajuntament d'Artà va discutir "la imposición de Contribuciones especiales autorizadas por la Ley de Régimen Local a los señores beneficiados por la construcción o mejor aún, reparación de los caminos vecinales "De la Ermita"y de "Son Servera" por Xiclati. Se acordó que, cuando convenga, puede iniciarse el estudio de la cuestión" (AMA. Sig. 71).

La continuació del camí catalogat apareix al *Catàleg de Camins del terme municipal de Son Servera* (FODESMA, 2002), amb el núm. 12. Pel que fa referència a la continuació d'aquest camí dins aquest terme municipal, hem localitzat la següent documentació:

L'Ajuntament de Son Servera formà un *Itinerario general de los caminos existentes en el territorio de dicho pueblo, formado en ejecución del artículo 2º del reglamento de 8 de abril de 1848*, en el qual hi trobam, en onzè lloc, el camí de Xiclati. Segons la descripció del camí que es fa en el document, aquest comença a la carretera d'Artà, creua Son Janer i Xiclati, i es divideix en dos ramals "uno que pasa por el huerto y el otro llamado de Binimanent", i acaba "En la casa de Xiclati y por ellos se va tambien a Sta. Margta.", amb una longitud de "un tercio" i una amplada de "10 pies"; a l'apartat d'estat de conservació es diu: "Sin embargo de transitar carro por él no es muy trillado" i a l'apartat d'interès: "De bastante interés por ser el último que comunica directamente con los pueblos del N. de la Ysla". L'Ajuntament el declarà rural. (AMSS. Sig. 245/3).

Com es pot constatar a l'expedient de partió i fitació dels termes de Son Servera i Artà de l'any 1889, la fita núm. 34 "se halla colocado en el punto en que se unen los predios Bellpuig, Son Cardaix y Chicalati sobre la pared y a seis metros de distancia del camino de Chicalati" (AMSS. Sig. 24/10).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1964). *Cartografía Militar de España*. Full 700-II (Manacor). Escala 1:50.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El camí de s'Auma és un dels inclosos dins el *Pla de Camins Rurals de Balears*, dut a terme per la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern Balear entre 1989 i 1992, i que tenia com a objectiu millorar l'estat de la xarxa de camins rurals de les illes (AMA. Sig. 3987).

Camí de ses Planes

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Sant Llorenç des Cardassar, hem localitzat la següent informació:

El camí de ses Planes està inclòs, amb el número 26, a l'*Inventari General de Béns de Sant Llorenç des Cardassar* (1998). Té el seu inici en el camí de ses Voltes-Sa Bagura núm. 4 i acaba en el terme municipal d'Artà, amb una llargada de 1250 metres i una amplada aproximada de 3'50 metres. Apareix registrat com a patrimoni de domini públic i titularitat municipal (AMSL. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix parcialment i aproximadament.
- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareixen els trams 1 (excepte l'inici del camí) i 2.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament excepte l'inici del camí.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix parcialment el tram 1. Apareix amb el topònim de "Camº de Sauma Vey".
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I i 700-IV. Apareix aproximadament el tram 1.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I (40-27) i 700-II (40-27).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Sant Llorenç des Cardassar, hem localitzat la següent informació:

El camí de Can Roig-S'Arboçar està inclòs, amb el número 33, a l'*Inventari General de Béns de Sant Llorenç des Cardassar* (1998). Té el seu inici en el camí de ses Voltes-Sa Bagura núm. 4 i acaba en el terme municipal d'Artà, amb una llargada de 2350 metres i una amplada aproximada de 3'50 metres. Apareix registrat com a patrimoni de domini públic i titularitat municipal (AMSL. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- DIRECCIÓ GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955). *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 700-IV. Apareix parcialment i aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 700-I (40-27).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En el ple celebrat per l'Ajuntament d'Artà el 27 de març de 1894 “se acordó proceder a la recomposición de los caminos denominados del Barranch de la Canova y del de la Colonia de San Pedro, por medio de la prestacion personal, utilizando y aplicando la que deben prestar los vecinos de la Colonia en el camino que la atraviesa y bajo la inmediata vigilancia del sobrestante Clemente Garau Abrinas que se nombra con carácter interino si acepta el encargo, y a quien se abonaría de fondos municipales el importe de los jornales que como tal sobrestante invierta en la expresada recomposición” (AMA. Sig. 46).

Els darrers 90 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les normes subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: “Les servituds de pas establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta” (pàg. 8).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix l'inici del camí.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955). *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 8, 11 i 12. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers 150 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- A la revista *Bellpuig* núm. 496, del 23 d'abril de 1994, apareix una notícia que fa referència a les normes subsidiàries i a l'establiment de servitud de pas per una sèrie de camins que formen part de la xarxa de sistemes generals: "Les servituds de pas establertes pretenen garantir l'accés lliure a les franges litorals de domini públic, delimitades per la Prefectura de Costes. Són de dues classes. Accés peatonal i de trànsit rodat. En el primer cas hi ha els camins d'Es Pi d'en Cendra, Aubarca, Es Verger, Es Caló, Es Canons (del camí de Betlem a la mar), Sa Canova (per Es Barranc), Sa Canova (accés des de la C-712) i Na Borges (per la vorera del torrent). Per al trànsit rodat s'estableix la servitud als camins de Cala Torta, Cala Mitjana i Cala Estreta" (pàg. 8).

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I i 672-III (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 23, 24 i 25. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 30 de juliol de 1977 la *Sexta Jefatura Regional de Costas y Puertos de Baleares* remetia a l'Ajuntament d'Artà el projecte relatiu a una instància presentada per D. Antonio Solivellas Llampayes, sol·licitant la concessió administrativa de dos trams de camí que ocupen terrenys de domini públic a la costa, anomenats s'Arenalet des Verger i Cala de sa Font Salada. En el ple del 29 de setembre l'ajuntament artanenc acordà informar favorablement el projecte objecte d'informe (AMA. Sig. 73).

A la memòria del projecte, obra d'A. Parietti, podem llegir: "El camino de referencia, que existe desde tiempo inmemorial, discurre en general fuera de la zona de dominio público, como puede apreciarse en las hojas nº 2 y 3 de los planos, y su anchura apenas alcanza los dos metros y medio, pero en dos tramos atraviesa dicha zona, y en consecuencia se produce la ocupación de terrenos antes indicada" (AMA. Sig. 655). Aquesta documentació fa referència al camí actual entre la Font Celada i s'Arenalet d'Aubarca (devora la caseta dels Senyors)

Els darrers 350 metres del tram 1 actuen com *Límite de Servidumbre de Protección*, i el tram 2 actua majoritàriament com *Límite de Servidumbre de Tránsito*, a excepció dels darrers 100 metres que actuen com *Límite de Deslinde de la zona de dominio público* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és la recuperació dels itineraris que formen la xarxa de camins interiors, itineraris de molta importància pel seu valor paisatgístic per les activitats de descoberta del medi, interpretació del patrimoni natural i apropament dels visitants al patrimoni etnològic d'Albarca i es Verger. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats els camins interiors en bon estat, entre ells el camí d'Albarca a cala Sa Font Celada, catalogat com a camí en bon estat.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- *Artà, patrimonio vivo. Guía cultural* (2001). A l'apartat "Propuestas de itinerario" apareix l'itinerari a peu de Cala Estreta a s'Arenalet d'Albarca, del que diu que "transcurre por un camino estrecho que bordea el litoral, el camí dels Carabiners, que tiene subidas y bajadas continuas, algunas bastante pronunciadas". El camí catalogat transcorre per l'itinerari anomenat.

- El camí catalogat apareix al fulletó *Parc Natural de la península de Llevant. Guia de visita finques*, inclosos a l'itinerari núm 3: Es Verger – s'Arenalet des Verger.

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000. Apareix el tram 1 parcialment i el tram 2.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament el tram 2 i els primers metres del tram 1.
- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament el tram 2 i els primers metres del tram 1.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672- IV (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1952). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/10.000. Full 672-I-IV (Aubarca) Quadrant S.O. i S.E. Cap de Farruch. Apareix majoritàriament.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix el tram 2.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-I i 672-II. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 46 i 48. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El tram 1 d'aquest camí apareix dins el *Límite de Servidumbre de Protección* i el tram 2 actua com *Límite de deslinde de la zona de dominio público* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- *Artà, patrimonio vivo. Guía cultural.* (2001). A l'apartat "Propuestas de itinerario" apareix l'itinerari a peu de Cala Estreta a s'Arenalet d'Albarca, del que diu que "transcurre por un camino estrecho que bordea el litoral, el camí dels Carabiners, que tiene subidas y bajadas continuas, algunas bastante pronunciadas".

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la segona de les quals és: Artà-sa Font Soberana-cala Mitjana-es Matzoc-Albarca. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "Des de cala Mitjana, ... , s'arriba a cala Estreta, donant un petit revolt. A partir de cala Estreta, ran de mar, a una mitja hora de camí, s'arriba a la platja del Matzoc, dins la finca de sa Cova, vigilada per la torre d'Albarca ... Dels peus de la torre s'inicia el camí dels Carrabiners que baixa fins a s'arenalet d'Albarca, arribant en primer lloc a s'arenalet de la Font Celada, ...".

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca.* Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear.* Escala 1/5.000. Apareix el tram 1.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:**DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:**

- A la revista *Bellpuig* del mes d'agost de 1973 apareix un article dedicat al camí vell de sa Cova: "Parteix d'abaix del Puig de Sant Salvador, i passant per les Pesqueres, prenia vora-vora el torrent d'el Millac. El saltava per un pont, tal volta romà, i ja era a dins Son Codolí i Ses Baixes. Seguía per Sa Vinyeta, establiment del Claper i Ses Sortetes, Vell de Port, Es Portolà, deixant a la dreta els establiments i a l'esquerra les cases de Son Maganet. Tombava cap a Sa Trona i abans d'arribar a Na Pedaç, giravoltava per darrere Can Penyel·lo i per es Sementer d'es Puig separant Els Olors del Racó.

Era dolç i fresc el llarg tros de Ca la Sort per on l'acompanyava a estones el Saregall que, els anys plouers corria fins a mitjan estiu. Deixava el saregall per enfilar-se envestint el Coll Robiol i tombant altra volta cap a l'esquerra portava tot seguit a Sa Duaia, deixant darrere Ca'n Marès i Sa Clova dels Ametlers. Passant per darrere les cases partia cap a Es Sementeró i a la Font Soberana [...] De bell nou partia cap a S'Escut del Rei i deixant a mà dreta Sa Fel·lera pujava el Coll Paret quedant a l'esquerra el Puig dels Pins Campaners." (pàg. 153-154).

- GARCÍA PASTOR (1973). Aquest camí forma part de l'itinerari que es segueix al núm 61 de les *Rutas escondidas de Mallorca*, on podem llegir: "Un poco más abajo de esta alberca de Sa Duaia de Dalt, un portillo, en la cerca de un terreno de cultivo nos da entrada a él para dirigirnos a su extremo de enfrente [...] y al pie del Puig de Ca'n Poca Son; y alcanzar luego el Coll Rubiol continuando el sendero como indican estas vistas; sendero que por entre el bosque descende hacia las casas de Es Racó[...]. Es Racó está cercano a Artá [...]. Un camino particular de acceso nos saca de nuevo a la carretera general a poco más de dos kilómetros de Artá".

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareixen els trams 1 i 3.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareixen aproximadament els trams 1 i 3.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareixen els trams 1 i 3.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareixen els trams 1 i 3, i el tram 4 com a tirany.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI,
COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix majoritàriament.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección*, i la part més propera a la platja de Cala Torta actua com *Límite de Deslinde de la zona de dominio público* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26). Apareix majoritàriament.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artà*. Escala 1/1.000. Fulls 58 i 59. Apareixen els darrers metres del camí.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 18 d'agost de 1779 es va registrar la capbreuació d'una peça de terra en el lloc de Sos Monjos, "Linda dicho predio con tierras de la Possession Son Forteza del Conde de Montenegro con el Camino Real por el qual se va a dicha Possession, y a la de Son Sureda" (ARM. Sig. ECR 859).

L'any 1821 la secció de correus, camins i canals del Govern va demanar notícies a tots els ajuntaments de l'illa sobre l'estat dels seus camins i travessies, per formar el corresponent expedient. L'Ajuntament d'Artà responia el següent: "Los caminos generales que hay en este termino son medianamente buenos, particularmente el que conduce a Palma, el de Son Servera y Capdepera, no tanto el de Morell, el de Son Forteza, el de sos Sanchos, y el de Abarca que estan un poco estropeados" (AGCM. Sig. X-822/9).

El 22 de desembre de 1941 es va aprovar una relació de jornals invertits en l'adob dels camins de Son Puça, Son Forteza, Can Canals i Son Forté Nou (AMA. Sig. 67).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artà). Escala 1/50.000.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament tot el camí i els trams 2 i 3 apareixen com a tirany.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II i III. Apareixen els trams 1 i 4.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III i IV (40-26). Apareixen els trams 1 i 4 com a tirany.

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix tot el camí i els trams 2 i 3 apareixen com a tirany.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El 18 d'agost de 1779 es va registrar la capbreuació d'una peça de terra en el lloc de Sos Monjos, "Linda dicho predio con tierras de la Possession Son Forteza del Conde de Montenegro con el Camino Real por el qual se va a dicha Possession, y a la de Son Sureda" (ARM. Sig. ECR 859).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 4 d'abril de 1957 "Por Secretaría se da cuenta de una instancia suscrita por cincuenta y tres vecinos de esta propietarios y cultivadores de fincas procedentes de las parcelaciones de Son Sureda y Son Forté Nou, que representan unas doscientas cuarteradas en la que solicitan que el camino que partiendo del de C'an Canals llega a la porción procedente de Son Sureda, propiedad de Vicente Piris Ginard, por una parte, y por la otra bifurcación hasta las casas de Son Forte Nou, que es el camino antiguo de esta finca y de Son Sureda, sea declarado municipal, y que sea el Ayuntamiento quien se cuide de su conservación. Este, teniendo en cuenta la importancia que el mismo tiene, acuerda por unanimidad acceder a la petición formulada y declararlo municipal" (AMA. Sig. 69).

Dins l'expedient del *Pla Provincial de camins municipals i rurals*, iniciat pel Govern Civil l'any 1970, hi ha un plànol del terme d'Artà on apareixen grafiats els camins municipals, entre ells el "camino de Son Sureda" (ARM. Sig. 2265).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- COELLO, Francisco (1851) *Atlas de España y sus posesiones de Ultramar. Islas Baleares*. Escala 1/200.000.
- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareix aproximadament. Apareix amb el topònim de "Camino de Son Sureda".
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareixen els trams 1 i 2.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareixen els trams 1 i 2.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareixen els trams 1, 2 i 4.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

El tram 1 actua com *Límite de Servidumbre de Protección*, i el tram 2 actua majoritàriament com *Límite de Servidumbre de Tránsito*, i una petita part està dins la zona de *Límite de Deslinde de la zona de dominio público al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament el tram 1 com a tirany.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II (40-26). Apareix el tram 1 com a tirany.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 17 de març de 1868 s'acordà "La reparación de los caminos rurales de las Eretas hasta el Murteret de Carrossa; travesía desde la carretera de Palma a la Calobra; Revols de Son Forteza; travesía de na Manega al Pas den Salas sin perjuicio de continuar las reparaciones de los caminos rurales ya acordadas por el Ayuntamiento tan luego como esten concluídos los espresados" (AMA. Sig. 35).

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 28 de juliol de 1889 es va llegir una instància d'un veïnat demanat que per la comissió de policia urbana i rural "se le señale la línea divisoria entre su propiedad Pas den Sales y el camino rural y torrente con que confina, se acordó que la expresada Junta, digo, Comisión así lo efectue" (AMA. Sig. 43).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Pel que fa a la continuació d'aquest camí dins el terme municipal de Capdepera, hem localitzat la següent informació:

El camí des Cas Julians està inclòs, amb el número 188, a *l'Inventari dels camins del terme municipal de Capdepera* (juliol 1998), que està aprovat provisionalment. Situat al polígon 16, té el seu inici al camí de na Maians i acaba al terme municipal d'Artà, amb una llargada aproximada de 715 m i una amplada mitja de 2'2 m, amb paviment de grava en més o manco bon estat (Ajuntament de Capdepera. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix el tram 1.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000. Apareix el tram 1.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La part final del camí actua com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

Els darrers 90 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955). *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 16, 17 i 18.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

La Conselleria de Medi Ambient del Govern Balear ha elaborat un *Document de gestió de la finca pública d'Albarca-Es Verger* (març 2001), on podem veure com un dels objectius prioritaris és l'acondicionament dels accessos, amb especial atenció a la gestió de l'accés públic a Albarca per sa Vinyassa i l'aclariment del dret de pas pel camí de sa Vinyassa, també conegut com a camí de Son Puça. En el mapa d'accessos i viari intern, adjunt al document, apareixen grafiats els camins interiors que es volen recuperar, entre ells el camí de Son Puça o Sa Vinyassa.

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA:

- GARCÍA PASTOR (1973). El camí apareix al núm 61 de les *Rutas escondidas de Mallorca*.

- A l'edició d'Artà de la *Guia dels pobles de Mallorca* (2001) es descriuen diverses rutes d'excursions, la sisena de les quals és: Artà-Sos Sanxos-Son Puça-sa Vinyassa-Albarca. En aquest itinerari segueixen el camí catalogat, del que diu "El camí que ens atracará a la possessió de Son Puça passa per davall aquest puig davers dos quilòmetres [...] Si continuam arribem al coll d'Albarca i després de recórrer uns cinc quilòmetres passant pels peus del puig Pelegrí (237 m.) arribem a les cases d'Albarca."

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- *Mapa militar de España formado por el cuerpo del Estado Mayor* (1913 -1921). Escala 1/100.000.

- *Mapa Militar de España formado por el Cuerpo del Estado Mayor del Ejército* (1930-31, 2a edició). Escala 1/100.000. Apareix aproximadament.

- DARDER PERICÀS, Bartomeu (1932). *Mapa Geològic de les Serres de Llevant de l'Illa de Mallorca*. Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1948). *Cartografía Militar de España*. Full 672 (Artá). Escala 1/50.000. Apareix aproximadament.

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000. Apareixen aproximadament.

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.

- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II.

- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26).

- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI,
COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada per l'Ajuntament d'Artà el 20 de desembre de 1929 "Se acuerda estudiar por la posibilidad de unir el camino de la Ermita con el de la Cala des Camps, siempre que se pueda contar con la ayuda de los particulares" (AMA. Sig. 60).

En sessió plenària celebrada el 5 de setembre de 1973 l'ajuntament artanenc va decidir, entre altres coses, "Aprobar el Proyecto de Presupuesto extraordinario para ejecución del Proyecto de rectificación, ensanche y pavimentación asfáltica del camino municipal de Betlem y de los transversales de C'as Pillo y de s'Estret, de este término municipal" (AMA. Sig. 72).

Els darrers 60 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección* al *Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de Cas Pillo (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955) *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 699-III.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Fulls 18 i 21. Apareix parcialment.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada el 5 de setembre de 1973 l'ajuntament artanenc va decidir, entre altres coses, "Aprobar el Proyecto de Presupuesto extraordinario para ejecución del Proyecto de rectificación, ensanche y pavimentación asfáltica del camino municipal de Betlem y de los transversales de C'as Pillo y de s'Estret, de este término municipal" (AMA. Sig. 72).

Els darrers 120 metres del camí actuen com *Límite de Servidumbre de Protección al Deslinde del dominio público marítimo terrestre* del terme d'Artà, aprovat provisionalment l'any 1995 (AMOP. Sense signatura).

L'Ajuntament d'Artà va formar, el desembre de 2001, el Pla de Mobilitat del terme. Inclòs dins la xarxa viària municipal com a viari secundari apareix el camí de s'Estret (AMA. Sense sig.).

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -

CARTOGRAFIA ON APAREIX:

- DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO CATASTRAL (1955). *Término municipal de Artá. Bosquejo planimétrico*. Escala 1/25.000.
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-III (40-26).
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.
- MINISTERIO DE OBRAS PÚBLICAS, TRANSPORTES Y MEDIO AMBIENTE, (1995). *Deslinde del dominio público marítimo terrestre. Término municipal de Artá*. Escala 1/1.000. Full 15.

DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA LOCALITZADA:

En sessió plenària celebrada el 3 de setembre de 1885 es reflecteix la construcció sense permís d'una paret en el camí de Sos Monjos i l'acord de l'Ajuntament d'Artà que manava al propietari esbucar l'esmentada paret "y en caso de no cumplirlo que se efectue a sus costas, imponiendole, en dicho caso, la correspondiente multa" (AMA. Sig. 42).

En el *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* núm. 3243, amb data del 17 de novembre de 1887, apareix un extracte dels acords de l'Ajuntament d'Artà; així, en sessió del 22 d'octubre s'acordà "declarar caminos vecinales a los de Els Pollets, Son Vives, Son Caminal, Alqueria-Vella, Ne Pineda, Ne Verguña y Sos Monjos".

DOCUMENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA: -**CARTOGRAFIA ON APAREIX:**

- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1958). *Mapa General de Mallorca*. Escala 1/31.250. Apareix parcialment i aproximadament.
- SERVICIO CARTOGRÁFICO DEL EJÉRCITO (1961). *Cartografía Militar de España*. Escala 1/25.000. Full 672-II. Apareix parcialment i aproximadament.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1985). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Escala 1/25.000. Full 672-IV (40-26). Apareix parcialment.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES I ORDENACIÓ DEL TERRITORI, COPOT (1994). *Mapa Topogràfic Balear*. Escala 1/5.000.